

KERİM ya da ZALİM:

Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı
Tartışmaları

Editörler:
Güney Çeğin
Vefa Saygın Öğütle

Bu kitabın yayın hakkı PHOENİX YAYINEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayıncısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

**KERİM ya da ZALİM: Osmalı Devlet ve Toplum Yapısı
Güney Çeğin-Vefa Saygın Öğütle**

Kapak Tasarımı: Gamze Uçak

Sayfa Tasarımı: Buse Dilara Dirim

©Phoenix Yayınevi Tüm Hakları Saklıdır.

Eylül 2021, Ankara

ISBN No:

Phoenix Yayınevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 11003

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

e-posta: info@phoenixkitap.com

http://www.phoenixyayinevi.com

Baskı:

Tarcan Matbaacılık Yayın. San.

Sertifika No: 25744

İvedik köy mah. İvedik cad. No: 417/ A

Yenimahalle/ANKARA

Tel: (0312) 384 34 35

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

http://www.siyasalkitap.com

İçindekiler

TAKDİM.....	7
<i>Güney Çeğın & Vefa Saygın Öğütle</i>	
Marksist Tarih yazımının Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmalarına Bağlanma Biçimleri	17
<i>Vefa Saygın Öğütle</i>	
Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ Işığında Klasik ve Modern Dönem Arası Osmanlı	45
<i>Utku Aybudak</i>	
Kemal Tahir'in Politik Metafiziği: "Devletin Tedavülü", "Devletlû Türk" ve "Kerim Devlet"	91
<i>Mine Çaha Etil</i>	
Türkiye Tarihsel Gelişimine Farklı Bir Bakış: Sencer Divitçioğlu ve ATÜT	137
<i>Damla Sarıkaya</i>	
Küçükömer ve Mardin'in Eserinde Bir Leitmotif Olarak Sivil Toplum	153
<i>Mert Karbay</i>	
Osmanlı Maddesinin Altında Yatan Ruha Dair: Hikmet Kıvılcımlı'daki Sosyo-Tarihsel Tahlillere Genel Bir Bakış.....	191
<i>Ahmet Özcan ve Güney Çeğın</i>	

Aybar: Bir Türk Aydınının Devlet ve Toplum Karşısında Teorik ve Politik Konumlanışındaki Güzergâhlar	219
<i>Polat S. Alpman</i>	
Bir Müdahalenin Anlamı: Osmanlı Toplum Yapısı ve Geçiş Tartışmalarında Behice Boran Etkisi	307
<i>Çağdaş Sümer & Özgür Balkılıç</i>	
Kalkınmayı Okumak: Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm Sorununun Ana Hatlar	365
<i>Sinan Tankut Gülhan</i>	

Aybar: Bir Türk Aydınının Devlet ve Toplum Karşısında Teorik ve Politik Konumlanışındaki Güzergâhlar

Polat S. Alpman

Giriş

Bu çalışma Türkiye'deki sosyalist siyasetin mimarlarından biri olan Mehmet Ali Aybar'ın siyasal hikâyesinin özel bir dönemine odaklanmaktadır. Aybar'ın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden siyasal-iktisadi süreklilikleri ve kopuşları nasıl ele aldığı; eleştirilerinin ve siyasal mücadelesine ilişkin teorik çıkarımlarının neler olduğunu açıklamak olarak ifade edilebilir. Çalışmada Aybar'ın 1945-1971 yılları arasındaki siyasal mücadelesindeki uğraklardan hareketle, Aybar'ın Türkiye'deki devlet ve toplum yaklaşımının siyasal mücadeleyle örülen bir analizini içermektedir. Aybar, özgün bir sosyalist aydın olması bakımından kendi dönemindeki diğer sosyalist aydınlardan ve siyasetçilerden ayrılmaktadır. Geliştirdiği bazı kavramlar ve analizler ile Marksist teoriyi geliştirmeye ve Türkiye özelinde yeniden düzenlemeye çalışmıştır.

Örneğin Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden "paşa takımı/bey takımı" ifadesiyle yönetici zümreleri (Aybar bu zümreyi "sınıf" olarak tanımlar), yani askerleri, siyasetçileri ve üst düzey bürokrasiyi işaret eder. Ona göre bey takımı "devleti elinde tutanlar"dır; onlar demokrasiye, hürriyete ve toplumun ortak menfaatine her zaman karşıdır. Bey takımı topluma yukardan bakan, onları kendi kullanı,

reayası olarak gören, kendi menfaati için onlara eziyet eden ve onların varlığını kendi varlığına tehdit olarak gören egemen sınıf fraksiyonlarından biridir. Bu bey takımı, kendisine olan bağlılığı ilâhî buyruklara bağlayarak onları edilgen kalabalıklar halinde görmek ister. Osmanlı toplumunda “havas” ve “avam” olarak iki sınıfa ayrılan toplumda havas, yani bey takımı, kendilerini halktan üstün gören seçkinlerdi. Avam ise bey takımının gözünde “ayak takımı, yani emekçiler” anlamına geliyordu. İşte Osmanlı’dan bu yana devleti yönetmiş olan, devlet çarkını elinde tutan “egemen sınıf” devlet mekanizmasıyla bütünleştiği için halktan ve onun faydasından, çıkarlarından kopuk bir zihniyete sahiptir. Devleti elinde tuttuğu için her şeyi cebirle halletmeye çalışan ceberut bir sınıftır.

Aybar’ın “Osmanlı tipi devlet” tanımı da benzer biçimde Osmanlı toplum yapısının sınıfsal ve siyasal iktidar birikiminin belirli bir tarihsel dönem içerisindeki gelişimini ve ürettiği politik şiddeti açıklamak için geliştirdiği bir kavramdır. Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmalarının etkisinde geliştirilmiş olsa da Aybar’ın çok daha öncelerden devlet üzerinde geliştirdiği düşüncelerin izlerini taşır. Mart 1959 tarihinde Zekeriya Sertel’e yazdığı bir mektupta “bugün politik şuura varamamışsak; işçimiz, köylümüz, esnafımız ak koyunu kara koyundan hâlâ ayırdedemiyorsa; bugün hâlâ bir candarma onbaşısının önünde tirtir titriyor, bâlâdan [üstten] gelen her emre boyun eğiyorsak, bu psikolojik haletin bizi başka milletlerden ayıran, tarihimizden gelme bir hususiyet teşkil ettiğini mutlaka bilmemiz ve bunu hesaba katmamız gerekir. Tarihimizin çok ciddiyetle tetkik edilmesi zaruretine inanıyorum” diye yazar (Aybar, 2003: 202). 1988 yılında yayımladığı *TİP Tarihi*’nde “bizim Bey takımı için güçlü devlet öncelikle kendi halkına karşı güçlü olan, eli sopalı jandarma devlettir” der. 1876’dan 12 Eylül 1980 darbesine kadar geçen aşamaların hiçbir yerinde ‘güçlü devlet’ kelimesinin anlamının kavranmadığını ifade ederek “güçlü devletin ne anlama geldiğini hâlâ kavramış

değiliz. Demokraside devlet halka karşı güçlü olamaz; çünkü halk kademe kademe yönetime katılmakta baskı gruplarıyla politikayı yönlendirmektedir. Bundan dolayı da halkla devlet iç içedir demokrasilerde. Oysa bizim Bey takımı geçmiş çağların ceberut devletine sarılmış, onu yaşatmaya çabalamaktadır” der (Aybar, 2014: 126).

Özellikle 1960’lı yılların ortasından itibaren Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet döneminin devlet biçimi ve sınıf yapısı ile ilgili, ATÜT tezlerinin bir kanadının görüşlerini içeren açıklamalar dile getirdi. “Bey takımı” ifadesine ek olarak “Osmanlı tipi devlet”, “ceberut devlet”, “Amerikancı bürokrat”, “Atatürkçü bürokrat” ve “bürokrat burjuvazi” gibi ayrımlar, dönemin tartışmaları içerisinde ortaya çıkar. Bu dönemdeki en önemli katkısı ise bürokrasiyi bir sınıf olarak değerlendirmesidir. Ona göre bu, Osmanlı tipi devletten Cumhuriyet’e geçilmesine rağmen devam eden, süreklilik halindeki sınıf egemenliğinin bir ifadesiydi. Bürokrasi, Osmanlı-Türkiye devletinin tarihsel gelişiminde egemen sınıf karakteri sergilediği için devleti kutsallaştırmıştır. Devleti kutsallaştıran egemen ideoloji nedeniyle de devlet karşısında avamın hakları ve hürriyeti, devlet için tehdit olarak kabul edilmiştir.

Benzer bir durum sosyalizm kavrayışında da kendini gösterir. Otoriter ve totaliter sosyalist rejimlere itiraz eden Aybar için hürriyet olmaksızın gerçek bir sosyalist rejim inşa edilemez. Marksist teoriyi resmi ideoloji haline getiren devletler, demokratikleşemezler ve ceberut devletler haline gelirler. Marksizm resmi ideoloji haline getirilirse devlet gittikçe daha fazla güçlenerek otoriter hale gelir. Bu nedenle sosyalizm devleti kaldırmak gibi tümel bir amaca yönelmek yerine onu demokratikleştirme hedefine odaklanmalı ve yönetimin toplumsallaşmasına yönelik politikaları geliştirmelidir. Önce devrim olsun, işçi sınıfı diktatörlüğü kurulsun, sonra komünizm aşamasına doğru geçilirken devlet de ortadan kalkar tezi devletlerin totaliter hale dönüşmesine neden olur.

Aybar'ı diğer sosyalist siyasetçilerden ayıran en önemli farklardan biri de bağımsızlık konusundaki teorik ve politik tutumuydu. Türkiye'deki sosyalist mücadelenin ve sosyalist iktidarın sadece Amerikan ya da kapitalist ülkelerin egemenliğinden değil, Çin ve SSCB gibi sosyalist ülkelerden de bağımsız olması gerektiğini ve bu bağımsızlığın sadece ekonomi ve politik ilişkilerle sınırlı olmadığını, ideolojik olarak da bağımsız olunması gerektiğini öne sürüyordu. Ona göre, özellikle SSCB karşısında ideolojik ve politik bağımsızlıklarını koruyamayanlar, Marksist teori ve sosyalist siyaset pratiğinde bağımsız ve analitik düşünebilme yeteneğinden mahrum olanlardır. Kaldı ki, 1946 gibi çok erken bir tarihte, henüz SSCB'ye yönelik totaliter rejim eleştirileri gündemde değilken bile "Sovyetizm, sosyalizmin gerçekleşen bir şeklidir; fakat gerçekleşebilecek tek şekli değildir" diye yazmıştı (Aybar, 1946/1968h: 78).

Aybar, Marx'ın yabancılaşma kavramını önemseyen, bu yaklaşımı içeren Marksist analizleri öne çıkaran bir siyasetçiydi. Ona göre sosyalist siyasetleri diğerlerinden ayıran başlıca nitelik gücünü insanî olmaktan almasıdır. "İnsan sosyalizm için değil; sosyalizm insan içindir. Zira insan kendi öz varlığına ancak sosyalizmde kavuşur; insanı 'yabancılaşmalardan' tüm olarak ancak sosyalist bir düzen kurtarır" şeklindeki düşüncelerini çeşitli platformlarda dile getirir. Hızla kalkınmak, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek ve insana birer makine dişlisi gibi davranılmaması için bu ilkenin unutmaması gerekir. "Ve de fikirler ancak müesseseleştirilerek teminata bağlandığından, insanın sosyalist düzende bir alet haline getirilmesini önleyecek demokratik müesseseler mutlaka yaratılmalı, gerçekten işler hale getirilmelidir" (Aybar, 2014: 534).

Peki, Aybar Atatürkçü müydü? Sol Kemalizm içerisinde değerlendirilemese de Aybar, antiemperyalizm siyasetinin ilhamını Atatürkçülükten almıştır, denebilir. Osmanlı ordusunda kurmay subay olan dedesi ve babası Kurtuluş Savaşı

sürecinde Anadolu'ya geçip Mustafa Kemal'e katılan kişilerdi. Ayrıca İstanbul'u işgal etmek için boğazdan geçen gemilere çocuk yaşta tanık olmuş, ailesi savaşın zorluklarına katlanmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle Atatürk ile ilgili eleştirileri varsa bile bunu dile getirmediğini ve onu antiemperyalist bir lider olarak ön plana çıkarttığını söyleyebiliriz.¹ Atatürk ile kurduğu ilişki, Aybar'ın siyasi konumunu meşrulaştırmayı ve Atatürk'e sol bir misyon yüklemeyi de içerir. Bir anlamda Atatürk'ün sembolik gücünü sol ve antiemperyalist bir içerikle yeniden üretmek için elinden geleni yapar.²

¹ Aybar'ın Atatürkçülüğü teorik bir bağlama sahip değildir ve Türkiye'de emperyalizmle mücadelenin erken dönemlerine ilişkin gerekli gördüğü yerler dışında, pek kullanılmaz. Örneğin 1980'lerde şunları yazar: "Biz Türkiye sosyalistleri, Kurtuluş Savaşı Türkiye'sinin uzantsıyız. Benim yaşamda olanlar o karanlık günleri hatırlarlar. Kurtuluş Savaşımız'ın kaygılı, acılı günlerini de, zaferin sevincini de unutamazlar. Tam bağımsızlık bizler için bir ilkeden de öte, yaşamın bir parçasıdır. ... Evet, Türkiye dışa bağımlı bir az gelişmiş ülkedir. Ve Türkiye bu andlaşmaları feshedene kadar bağımlılığı sürecektir. Siz bakmayın Türk hükümetlerinin arada bir seslerini yükselttiklerine... İsmet Paşa da bu yolu denemişti. Şimdi de Amerika'nın sadık müttefiki olan Sayın Özal başkaldıran pozunda. Ama her şey yoluna girecek ve Sayın Özal, sadık müttefik rolünü oynamaya devam edecektir. Türkiye'yi bağımsızlığına ancak sosyalist bir iktidar kavuşturabilir. Hem Amerika'dan, hem Rusya'dan aynı uzaklıkta bir dış politika izlenmesini savunan ve ideolojik bağımsızlığın, ulusal bağımsızlık kavramının vazgeçilmez bir ögesi olduğunu vurgulayanlar yalnız Türkiye'ye özgü sosyalizmi savunanlardır" (Aybar, 2003: 295-296).

² Örneğin TİP programının girişine Atatürk'ün aşağıdaki ifadelerini ekleyerek sosyalist partiye Atatürk üzerinden meşruiyet sağlamaya çalışır: "(...) biz hayatını istiklâlini korumak için çalışan erbabı sayız (emekçileriz), zavallı bir halkız! Mahiyetimizi bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız! Binaenaleyh her birimizin hakkı vardır. Salahiyeti vardır. Fakat çalışmak sayesinde bir hakkı iktisap ederiz (kazanırız). Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını saydan muarra (çalışmadan) geçirmek isteyen insanların bizim heyeti ictimaiyemiz (toplumumuz) içerisinde yeri yoktur, hakkı yoktur! (alkışlar). O halde ifade ediniz efendiler! Halkçılık, nizamı içtimaisini (toplum düzenini), sayine (emeğine), hukukuna istinat ettirmek (dayandırmak) isteyen bir mesleki içtimaidir. Efendiler! Biz bu hakkımızı mahfuz bulundurmak, istiklâlimizi emin bulundu-

Aybar'ın Osmanlı-Türkiye toplum yapısı ile ilgili görüşlerini bugün yeniden gündeme almanın anlamlı olabilmesinin ön koşulu, onun Türkiyeli bir aydın olarak siyasal tecrübesi ile yakından ilişkilidir. Aybar'ın Türkiye'deki devlet ve bürokrasi ile çeşitli konumlarda ve düzeylerde karşılaşma uğraklarından hareketle geliştirdiği devlet – toplum – yurttaş/birey ilişkisine yönelik analizlerinin arkasındaki deneyimler, en az analizleri ve çıkarımları kadar dikkate değerdir. Aybar'ın kamusal aydın sorumluluğunu hayatının her aşamasında taşıdığını ve bunu politik bir motivasyonla sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Akademisyen, gazeteci, avukat ve siyasetçi olarak dahil olduğu tartışmaları belirleyen maddi koşulları anlama ve açıklama girişiminde bu politik motivasyon, güçlü teorik tartışmaları ve hürriyetçi duyarlılığı içermektedir. Ancak bunlardan daha önemlisi, 1945 – 1971 yılları arasındaki politik koşusunun eşlik ettiği teorikleştirme çabasıdır. Bu nedenle Osmanlı-Türkiye toplum yapısı tartışmalarının merkezine yerleştirdiği 'ceberut devlet', sadece Osmanlı toplum yapısına ait ve geçmişte kalan dönemleri değil, bu çalışmada da izi sürülmeye çalışıldığı üzere, bizzat kendisinin tecrübe ettiği dönemleri de içerir.

Aybar'ın hiçbir zaman Osmanlı toplum yapısının ATÜT olduğuna ilişkin bir görüş dile getirmemiş olsa da Osmanlı toplum yapısına ve devletin baskıcı-otoriter niteliğine, dolayısıyla bürokrasiye yönelik düşünceleri ATÜT tezine yakındı. Aybar'ın TİP'ten önce de arkadaşı olan ve 1960'ların sonunda yolları ayrılan Behice Boran ise Osmanlı toplumunun feodal bir toplum olduğunu, feodalizmin Osmanlı toplum yapısını belirleyen alt yapıyı oluşturduğunu öne sürmekteydi. Yine de Aybar ile Boran'ın Osmanlı toplum yapısı hakkında çok farklı düşündüklerini söylemek doğru değil. Ancak Boran'ın bürok-

rabilmek için heyeti umumiyemizce, heyeti milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyeti millieyce mücadeleyi caiz gören bir mesleği takibeden insanlarız" (akt. Aybar, 2014: 105-106).

rasiye bir sınıf niteliği atfetmediğini, bürokrasinin işlevini ise Aybar'a benzer biçimde analiz ettiğini ifade etmek gerekir (Alpman, 2018: 97-118). Zaten TİP içerisinde Aybar'a karşı başlayan muhalefetin nedeni teorik gibi görünse de Aybar'ın sol-popülist siyaset tekniği ve bunun partiyi yönetme tekniğine dönüşmesiydi.

* * *

Böyle bir çalışmanın kapsamına girmemekle birlikte, Aybar'ın ilginç bir yaşam öyküsü olduğunu söylemek gerek. Örneğin Hareket Ordusu kumandanlarından Hüseyin Hüsnü Paşa ve ünlü matematikçi Gelenbevi İsmail Efendi'nin torunu olan Aybar'ın, Ali Fuat Cebesoy ve Nazım Hikmet Ran gibi Türkiye'nin siyaset ve düşünce yaşamında etkili isimlerle aile bağı vardır. Uğur Mumcu'yla söyleşisinde kendini "ikinci sınıf bey takımı" olarak tanımlar.³ Bir başka örnek 1967'de ABD'yi savaş suçlusu olarak mahkûm eden Russell Mahkemesi'ne davet edilmesidir. Bertrand Russell, ABD'yi Vietnam'daki eylemleri nedeniyle yargılamak üzere bir uluslararası mahkeme kurmak için farklı ülkelerden on beş kişiyi yargıç olarak davet eder. Sartre, Günther Anders ve Lelio Basso gibi isimlerin yanı sıra heyette yer alan isimlerden biri de Aybar'dır. Mayıs 1967'de Londra'da ve ardından Stockholm'de yapılan toplantıların ardından, Temmuz ayında Aybar Tahkikat Komisyonu Başkanı sıfatıyla bir heyetle Vietnam'a gider. Tank olduğu vahşet Aybar'ı derinden sarsmıştır. Sadece emperya-

³ Buradaki "bey takımı" ifadesi yanıltıcı olmasın, Haziran 1961 senesinde annesi Aliye Hanım vefat ettikten sonra Zekeriya Sertel'e yazdığı mektupta annesiyle ilgili çocukluk hatıralarından da anlaşıldığı üzere Aybar'ın çocukluk ve gençlik yılları yoksulluk içinde geçmiştir (2003: 213-14). Ancak Aybar'ın "bey takımı" kategorisi ekonomik alandaki sınıfsal egemenlikle sınırlandırlamayacağına göre neden "ikinci sınıf" diye tanımladığını sormayı gerektirir. Büyük olasılıkla bürokraside etkili yerlerde görev alan aile üyelerinin misyonunu devam ettirmediği için kendisini böyle tanımlamayı tercih etmişti. Bu vesileyle Aybar'ın biyografisi ve görüşleriyle ilgili Ünlü'nün (2002) ve Mumcu'nun (2019) eserlerini hatırlatalım.

list saldırısının vahşeti değil, sosyalizm davası uğruna insan hayatının hiçe sayılması ve değersizleştirilmesine itiraz eder ve yazar: “Herhangi bir parti yöneticisi, dava adına bir insanın yaşamını hiçe sayabilir ve harcadığı insana hiçbir şey söylemek gereğini duymadan... Böyle bir sistemin sosyalizmle hiçbir ilişkisi olamazdı. ... O günden sonra her konuşmamda Vietnamlı yöneticilere sosyalizmin insan için, somut insanlar için olduğunu söyledim. Bir işe yaradığını sanmıyorum” (Aybar, 2014: 340).

Vietnam’dan döndükten sonra Sartre bir metin hazırlar ve metinde soykırım suçunun insanlık tarihindeki eski bir suç olduğunu ifade edip Ermeni Soykırımı’ndan da söz eder. Aybar buna itiraz eder: “Olayların soykırım suçu olarak nitelenemeyeceğini”, çünkü soykırımın devlet tarafından kasıtlı ve tasarlanmış olarak icra edilmesi gerektiğini, Ermeni ve Türk toplumunun yüz yıllarca barış içinde yaşadığını, on dokuzuncu yüzyılda ise “büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını amaçlayan kışkırtmalarla... Doğu ve Güneydoğu illerimizde toptan öldürme olayları olmuştur. Rus ordularının ilerlemesinden yararlanan kimi Ermeni çeteleri Türk köylerini basmış, kadın, çocuk, genç, ihtiyar ayırt etmeden masum insanları öldürmüşlerdir. Türkler de Ermenileri kadın, çocuk, genç, ihtiyar ayırt etmeden öldürmüşlerdir. Bundan başka bu illerde yaşayan Ermeniler ‘tehcir’ edilmiş, ... Ve göç sırasında öldürmeler, kötü işler olmuştur. ... Bu iller dışındaki Ermenilerle Türkler arasında herhangi bir çatışma, bir kanlı olay olmamıştır. ... Bundan dolayı, bu kanlı olaylar soykırım olarak nitelenemez. Devletçe bir soykırım politikası izlendiği ileri sürülemez. Oysa soykırım olaylarının arkasında, dolaylı biçimde de olsa, her zaman devlet vardır” (Aybar: 2014: 341-342). Bu olaylar cereyan ettiğinde, 1908 doğumlu olan Aybar henüz çocuktur. Ermeni dostlarının olduğunu söyleyen, “onlar bize, biz onlara giderdik. Bu olaylar babamı, anamı, ailemizin tüm kişilerini pek çok üzmüştü. Sık sık ko-

nuşup tartışılardır” diyen ve ilerleyen yıllarda Osmanlı-Türkiye devlet yapısı üzerine epey düşünmüş olan Aybar’ın mukâtele (karşılıklı katletme) tezini işlerken devleti aradan çekmesi ilginçtir.

Ahmet İnsel, Aybar’ın 1970’lerin sonundan itibaren yazdığı yazıların toplandığı *Neden Sosyalizm* kitabının yazdığı giriş yazısına “Sosyalist Bir Bilge” başlığını verir. Aybar’ın bilgece bir yanı olduğuna katılıyorum. Yanılmaz ve peygamberane bir liderlik kültürüne sığınıp, ölene kadar sekter bir partinin lideri olarak devam edip “kaskatı merkezci, dikeyine hiyerarşik, tepeden inme disiplinli, kalımlı yöneticiler” gibi davranmak yerine reel sosyalizmin çelişmesini esaslı bir yerden yakalayıp sorgulamaya çalışmıştı. “Sosyalizm insan içindir” yaklaşımı, bu sorgulamanın sarıh bir ifadesidir. 1970’lerle birlikte Türkiye’deki sosyalist hareketin gerilemesi, ‘sosyalist şefler’ tarafından işgal edilmesi, demokrasinin küçümsenmesi ve her türden alternatif teklifin ya da eleştirinin revizyonizm, oportünizm, pasifizm ve benzeri tekfirci şiddetle karşılaşması, Aybar gibi birçok sosyalist aydın-siyasetçinin krizini derinleştirdi. Çok geçmeden başta SSCB olmak üzere sosyalist ülkele- rin hepsinde yaşanan ağır bunalım gizlenemez hale gelecekti. Aybar, bu bunalımı ilk fark edenlerden biri olarak da dikkate değer bir aydındır.

* * *

Çalışmada yer alan alıntılardaki imla hataları, benim hatamdan kaynaklanmadığı sürece, orijinal metne aittir. Alıntılarda yer alan bazı eski kelimeleri sadeleştirmek amacıyla köşeli parantezler ekledim.

Kurtuluş Savaşı’nın İdeolojik Kırılmalığı

“...çocukluğum politika tartışmaları içinde geçmiştir. Dedemi, Abdülhamit Konya’ya sürmüştü. Babam da Paris’e kaçmış. Yıllar sonra, Hareket Ordusu ile İstanbul’a giren dedem, Abdülhamit’i tahttan indiren heyette görev alacaktır.

Ben dedemi Ayan Meclisi üyesi olarak hatırlarım. Daha sonra, yani mütarekede, Nemrut Mustafa Harp Divanı'nda idam istemi ile yargılanırken hatırlarım. Önce babam, sonra dedem Anadolu'ya geçmişlerdi. Kendimi bildim bileli politika tartışmaları içinde yuvarlanmışımdır. Ailemizin bir kanadı İttihatçı, öteki kanadı İtilafçı idi. Bürokrat ailelerin hemen hepsinde rastlanan bir durumdu bu" (Aybar, 2014: 169-70).

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıla girerken ekonomik, siyasi ve sosyal gerilimlerini anlamak ya da bunlar üzerine *yeniden* düşünmek yerine, onları elinden geldiğince geleceğe ötelemeyi tercih etti ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu politikalarında görece başarılı oldu. Birçok ülkede olduğu gibi, modernleşmenin her türlü sorunu çözeceğine ilişkin sosyo-politik perspektifin sert ve dönüştürücü bir dalga olarak Osmanlı bürokrasisi içerisinde egemen hale gelmesi ve politik zorunluluk olarak kendini dayatması, yetki sahibi dar zümreler başta olmak üzere, Osmanlı devlet ricâlinin siyasal ve tarihsel gerçeklik duygusunu epey tahrip etti ve modernleşmenin sunduğu fırsatların yüzeysel ve dar bir perspektifle yorumlanmasına neden oldu. Ancak bu durum, Osmanlı askerî ve sivil bürokrasisi içerisindeki zihniyet dönüşümüyle sınırlı değildi, bu zihniyet dönüşümünü asıl zorlayan şey ekonomik, siyasal ve sosyal çelişkilerin aşılammamasıydı ve Osmanlı Devleti yüz yıldan uzun bir süre bu çelişkileri gidermek için bir dizi başarılı-başarısız politika geliştirmişti (Timur, 2010; Keyder, 2014; Pamuk, 2018).

Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkması ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması birbirinden farklı çıkar gruplarının çatışmasıyla şekillenen -ve bugün de tamamlanmamış- bir süreç olarak ilerledi. 1913-18 arası İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) egemenliğindeki Osmanlı bürokrasisi görece bir özgürlük ortamının oluşmasını sağlasa da, siyasi ve askeri alandaki başarısızlıkları siyasi, sosyal ve ekonomik krizi derin-

leştirmişti. 1925 yılındaki Şeyh Sait isyanı nedeniyle ilan edilen Takrir-i Sükun Kanunu ile siyasi alan tümüyle daraltılmış, muhalefet cebirle bastırılmış ve yeni rejim devletin 'yeni' ideolojisini tahkim etmek için bütün sosyal alanları her yönden tahakküm altına almıştı. Bu tahakkümün başlıca nedeni yeni kurulan devletin, kendini mümkün tek 'ideal' düzen olarak göstermek istemesiydi. Sadece Mustafa Kemal Paşa değil, dönemin üst düzey askerî ve sivil bürokratlarının çoğu, geçmişten tevarüs eden çözülememiş sorunların -cebre de olsa- temize çekilebileceğini vehmediyordu, en azından kabul gören kanaat buydu.⁴

⁴ Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının Osmanlı Devleti'ni mâzinin kötü bir parçası saymak için gösterdikleri çabanın başlıca nedeni Cumhuriyet'in bir 'Türk Devrimi' olarak kendini var edebilmesine duyulan ihtiyaçtı. Bu ihtiyaç gerçek sorunlara yönelik gerçek çözümler üretilebilme iradesinden yoksun olduğu için cebir dışında, hamaset ve ideolojik taarruzla da yerini korumak gereği hissetti. Bir anlamda yeni yaratılacak ulusa muhayyel bir kök icat etmek sadece politik bir tercih değil, bir zorunluluktur. Özellikle yeni devletle birlikte çözülmesi sorunların istenen hızda çözülememesi, hatta yeni sorunların ortaya çıkması devletin meşruiyet krizini yoğunlaştırdı. Bu nedenle 'liberal' olarak yola çıkan yeni devletin çözemediği somut sorunlar nedeniyle hızla kendini yeniden keşfetme ihtiyacı içerisine girdi: "Sınıflı toplumlarda, egemen sınıflar ve onların temsilcisi durumdaki kadrolar sorunları somut düzeyde çözemeyince, ideolojik düzeyde çözerler. Başka bir deyişle, gerçekte var olmayan bir toplum düzenini, ideal planda varmış gibi gösterirler. Böyle durumlarda milliyetçilik çok sık başvurulan bir ideolojidir. Türkiye'de de durum böyle olmuştur. Milli Kuruluş Savaşı biterken, Atatürk, bütün devrimciler gibi, yeni kurulacak devletin tarih içindeki yerini düşünüyordu. Bu devlet, Osmanlı Devleti'nin bir devamı olamazdı. Gerçekten Atatürk, çeşitli konuşmalarında Osmanlı Devleti'ne karşı antipatisini çok açık bir şekilde dile getirmişti. ... 1920'lerin 'liberal' kalkınma yöntemi başarıya ulaşmayınca ve Batıya bağlı Türk ekonomisi büyük bir buhran içine girince, milliyetçilik sorunu yeniden gündeme geldi. Kültürel yönden Türk dili ve tarihi ile ilgili araştırmalara yönelik bu milliyetçilik, bizzat Atatürk'ün de yakından ilgilendiği bir konu idi. Türk Dil ve Tarih Kurumları çerçevesinde geliştirilen bu akım, Türk eğitimini de büyük ölçüde etkilemiştir" (Timur, 2013: 171).

Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar devam etti. Nazizm ve faşizm askerî alanda yenildikten sonra galip devletler yenedünya düzenini belirlemek için kendilerini "kutup" haline getirdiler. Buradaki kritik olan Stalin'in Kars ve Ardahan'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) ait olduğunu iddia edip geri istemesidir. 1870 yılında Çarlık Rusya'sının egemenliği altına giren Kars ve Ardahan, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Mustafa Kemal ve Lenin arasındaki mutabakat sonucunda 1921 yılında geri alınmıştı. Aralık 1945'te Stalin, 1921'de zayıf olduklarını ve Türkiye'nin bundan istifade ettiğini ve Kars, Ardahan'ı 'ele geçirdiğini' öne sürüp buraları geri istedi ve Boğazlar'da üs talep etti. İngiltere, özellikle Boğazlar konusunda Türkiye hükümetinden yana tavır aldı. Stalin öldüğünde Sovyet hükümeti bir nota ilan ederek SSCB'nin Türkiye'ye yönelik toprak iddialarından vazgeçtiğini bildirdi. Ancak Stalin'in bu tutumu, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) yörüngesine girmesine neden olmuş olmasının etkileri, Türkiye'deki demokrasinin niteliğini belirleyen başlıca unsurlardan biri oldu ve Türkiye, bütün gücüyle sosyalist kutuptan uzaklaşmaya çalıştı.

Böylece bu kutuplardan diğeri olan Amerika Birleşik Devletleri'nden esen demokrasi rüzgarı, Türkiye'yi kolaylıkla etkisi altına aldı. Aslında Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren bazı demokrasi deneylerinin kuvveden fiile geçtiğini biliyoruz. Bu deneylerden biri, *Nutuk*'ta epey ağır suçlamalara maruz kalan, Kâzım Karabekir başkanlığında (Kasım 1924 – Haziran 1925 tarihleri arasında) kurulan *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (TCF) (Zürcher, 2003), diğeri ise Ali Fethi Okyar başkanlığında (Ağustos 1930 – Kasım 1930 tarihleri arasında) kurulan ve toplamda "99 gün süren" *Serbest Cumhuriyet Fırkası*'dır (SCF) (Emrence, 2006).⁵ Bu girişimlerin başarısızlıkla

⁵ Bu iki girişimin ortak özelliklerinden biri liberal olmalarıydı. Örneğin Zürcher (2003) TCF'nin Batılı anlamda liberal bir programa sahip olduğunu altını çizer. Benzer biçimde SCF'nin de devletçiliğe karşı liberalizmi

sonuçlanması ve tek parti yönetiminin çeyrek asır iktidarını sürdürebilmesi, egemen sınıflarla, özellikle tarım ve ticaret burjuvazisi ile üst düzey bürokrasinin eklemelenmesini sağlayan *tarihî blok* sayesinde gerçekleşti. Burada kurulan tarihî blok sosyal alanların, Gramsci'nin ifadesiyle (2014: 204) yapının ve üst yapının karmaşık, ilişiksiz görünen ve çelişkili bütünlüğünün merkezileşen siyasal egemenlik etrafında birleştirilmesiydi. Böylelikle üretim biçiminin ve üretim ilişkilerinin içerikleri ile bunun ideolojisi, maddi güçler sayesinde birleştirilmişti. Bu blok İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar devam ettikten sonra çözülerek siyasal alanın yeniden düzenlenmesinin önünü açtı.

Ancak bu süreç kendiliğinden ve olağan bir biçimde gerçekleşmedi. Osmanlı devletinin ve egemen zümrelerinin sosyopolitik gerilimlerini ve kimlik krizini aşmakla boğuştuğu dönemler boyunca iskan politikalarından kırım politikalarına uzanan mühendislik girişimlerinin herhangi bir sonuç ver-

benimseyen bir parti programı olduğu iddiası yaygındır. Bir başka tartışmanın konusu olmakla birlikte, buradaki liberallik arayışına bir anlam atfedilmesi ve sahici bir demokrasi arayışının siyasal temsili olarak sunulması yanıltıcı olduğunu düşünüyorum. Asıl vurgulamak istediğim, aralarında çok kısa zaman olmasına rağmen TCF ile SCF'yi ortaya çıkmasına neden olan koşullar büyük farklar içeriyordu. TCF'nin M. Kemal Atatürk'e muhalefet eden M. Kazım Karabekir tarafından ya da SCF'nin Atatürk'ün direktifleriyle Fethi Okyar tarafından kurulmuş olması gibi niteliksel farkların önemli olması bir yana, asıl belirleyici olan SCF'nin içerde biriken gerilime bir yanıt arayışı olarak tasarlanmış olmasıydı: "SCF tecrübesini toplumsal kökenli siyasi bir proje olarak anlamak da mümkündür. Partinin kuruluşu, bulduğu kitlesel taban ve kapanışı, Büyük Buhran'ın yarattığı toplumsal huzursuzluk ile 'çevredeki' okumuş sınıfların siyasi tatminsizliğine sıkı sıkıya bağlıydı. Dolayısıyla, 1930 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde ortaya çıkan siyasal değişim, devlet-merkezli bir sosyal deney olmaktan çok ekonomik sınıflarla toplumsal statü sahibi profesyonel grupların yarattığı bir toplumsal hareket olarak da okunabilirdi. Bu anlamda, SCF hareketi devletçi olmaktan çok toplumsalcı, merkezi olmaktan çok 'çevresel' (peripheral), seçkin olmaktan çok kitleseldi" (Emrence, 2006: 17). Meseleyi politik deney analizi düzeyinde ele alan karşılaştırma için bkz. Yetkin, 1997.

memesi, Osmanlı askerî bürokrasinin zihniyetini biçimlendiren başlıca krizlerden biridir. Bunu 'yaralı bilinç' metaforuyla ele alabileceğimiz gibi ortak payların en küçüğü olmasına rağmen dayanıklı olana yaslanarak kurtulmaya çabalamak olarak da ele alabiliriz. Bu nedenle, İmparatorluk çökerken el yordamıyla düzenlenen 'Kurtuluş' girişimi, herhangi bir ideolojik motivasyonun çerperinde gelişmedi. Yaklaşık iki yüz yıllık savrulmadan sonra elde kalan 'ortaklık' neyse onunla organize edildi. Ezan, vatan, millet, bayrak ve benzeri klişelerin sağ-sol gözetmeden ötekine karşı ortaklık inşa eden gösterene dönüşmesinde, bu tarihsel sürecin tamamlanmamış olmasının payı büyüktür. Bu nedenle, 19 Mayıs 1919 tarihini milat olarak yazılan tarihi ve o tarihten sonra yaşanan hadiseleri belirleyen ve meşrulaştıran başlıca etkenlerden biri (Sünni) İslamiyet'in yeniden üretilmesiydi. Bu, Savaş'ın ideolojik kırılmağını aşmak için elde kalan en küçük ortak paydayı işaret ediyordu.

Timur'a göre (2013: 32-33) Kurtuluş Savaşı'na neden olacak sürecin İslam dini üzerinden meşrulaştırılmasının nedenlerinin başında Osmanlı toplum yapısında devrimci bir burjuva sınıfının olmaması gelir. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı'na rengini veren milliyetçilik ve sosyalizm ideolojilerinin her biri İslam diniyle kendilerini ifade etmekte herhangi bir çelişki yaşamıyorlardı. Peyami Safa'nın (1981: 78) *Türk İnkılabına Bakışlar* kitabında konuyla ilgili şu ifadeler yer alır:

"Kurtuluş Harbinde din ve milliyet fikirlerinin birbirinden ayrılmadığını, 'merkezleri bir ve içiçe konmuş iki daire gibi' birbirine yapıştığını söyleyenlerimiz ve yazarlarımız oldu. O devirde millî heyecana dinî heyecanın da karıştığına şüphe edilemez. Fakat bu, İslâmcılık ve şeriatçılık akidesinden doğma, klerikal bir zihniyetin mahsulü değildi; sadece, fertleri birbirine bağlayan bütün alâkaların kuvvetlendirilmesi şart olan bir mücadele devresinde millî duyguyu perçinleyen bir bağdı. Hatta o zamanın dinî duyguları bile nasyonalistti."

Benzer bir durum sosyalizm için de geçerlidir. 1917 senesinde Rus İmparatorluğu'nda yapılan Bolşevik 'Ekim' Devrimi sayesinde iktidarı ele geçiren sosyalistlerin heyecanı kısa sürede Kurtuluş Savaşı mücadelesi veren Türkiye'de de etkisi göstermişti. Mütareke Dönemi'nde sosyalist örgütlerin kurulduğu ve yayın yaptıkları da bilinmektedir. Mete Tunçay'a göre (2009: 258-62) Kurtuluş Savaşı sırasında yeni kurulan SSCB'den yardım almanın "Türkler için stratejik bir zorunluluk" haline gelmesi ve Sovyetlerin "ilerici burjuva devrimlerine yardım etmenin, uluslararası plânda solun başarıya ulaşmasını çabuklaştıracığı" nı düşünerek Türkiye'ye yardım etmeleri, sosyalizmin, Milli Mücadele dönemindeki ideolojik mücadeleye ya da ilişkilere dahil olmasını kolaylaştırdı. Karşılıklı temaslar sonucunda Sovyetler'den askeri ve ekonomik yardım alındı. Milli Mücadele'nin ideolojik yöneliminin sosyalizm olmadığı, ancak, yeni devletin kurulmasından sonraki süreç bir yana, bu dönem içerisinde sosyalizmin de bir seçenek ya da meşru bir ideoloji olarak varlık göstermiş olması önemlidir. Elbette sosyalizmin meşru bir seçenek olarak kabul edilmesi ve Kurtuluş Savaşı'na dahil olanların bir kısmı tarafından benimsenmesi, onun kitlesel bakımdan etkili olduğu anlamına gelmez. Hatta Timur, Kurtuluş Savaşı'nın sanayi burjuvazisinin ve proletaryasının olmadığı koşullar altında gerçekleştiğini, Anadolu'daki işçilerin ve köylülerin egemen sınıfların öncülüğünde bu savaşa katıldıklarını ve onları örgütleyebilecek güçte herhangi bir sosyalist partinin de olmadığını öne sürerek sosyalistlerin İslam dinini içerecek bir propagandaya yöneldiklerini ifade eder.

"Bu durum Türk solcularını orta ve yoksul köylülere doğru itmiş, köylü temeli üzerinde bir sol hareket olanakları araştırılmıştır. Böyle bir gelişim ideolojik düzeyde komünizmi İslamla bağdaştırma çabaları şeklinde yansımıştır. Bu çaba özellikle bu

hareketlerin en etkilisi olan Yeşil Ordu hareketinde görülüyor.⁶ Kızıl Ordudan mühlhem bu hareket, isminden de anlaşılacağı üzere, İslamla komünist ideoloji arasında bocalamaktadır. İdeolojik organı ‘İslam Bolşevik Gazetesi’dir” (Timur, 2003: 36).

Ortada devrimci bir burjuva sınıfı olmadığı için bağımsızlık talep etmek ve bu mücadelenin siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda örgütlenmesini sağlamak ordu bürokrasisi, aydınlar ve eşraftan oluşan zümreler tarafından sahiplenildi. Farklı zümreleri ve farklı ideolojik yatınlıkları -İslam dinini, milliyetçiliği ve görece sosyalizmi- mezceden retoriklerle geçen kısa sürenin ardından Cumhuriyet ilan edildi. Böylelikle devrimci burjuva sınıfı olmaksızın gerçekleşen küçük burjuva devrimiyle ulus-devlet kurulmuş oldu.

Türk Devrimi'nin ideolojik kırılğanlığının Cumhuriyet ideolojisi ile telafi edilmesi ve bunun zihinsel çerçevesinin Kemalizm'in her dönemde çeşitlenen versiyonlarından biriyle

⁶ Tunçay'ın verdiği bilgilere göre *Yeşil Ordu* 1920 yılının Mayıs ayında "...İstanbul'un tutucu çevreleri Millî Mücadele Hareketini Bolşeviklikle suçlayarak" Mücadele'ye katılanları "kafir" ilan edince, bu ithamda bulunan seçkinlerin halk üzerindeki etkisini kırmak ve "...Bolşevikliğin İslâmlığın uygulanmasından başka bir şey olmadığını söyleyerek, Sovyetlerle yapılması zorunlu işbirliğine elverişli bir ortam hazırlanması amacıyla" kurulmuştu. *Yeşil Ordu Nizamnamesi'*ne bakıldığında derneğin "İslâmî-Komünist rengini açıkça ortaya" koyduğu görülmektedir. M. Kemal Paşa'nun bilgisi dahilinde kurulan dernek, Çerkez Ethem'in derneğe katılmasıyla önemli bir silahlı kuvvet elde eder ve M. Kemal Paşa bu örgütü dağıtmaya çalışsa da başarılı olamaz. Ethem komünizm düşüncesini yaymak için "1920 Ağustos'unun sonlarında, Eskişehir'de Arif Oruç vasıtasıyla *Seyyare Yeni Dünya* adlı günlük bir 'İslâm Bolşevik Gazetesi' çıkarmaya" başlar. Gazetenin başında "Dünyanın Fukara-i Kâsibesi [yoksul çalışanları] Birleşiniz" ifadesinin yer aldığını bildiren Tunçay, Yeşil Ordu girişiminin 1920 sonbaharında feshedildiğini ve "Ankara'daki komünist partilerinin hem resmîsine hem de gizlisine bağlanmak" istendiğini, ancak Yeşil Ordu'nun kurulduğu dönemdeki kadronun tümüyle değiştiğini ve Çerkez Ethem çevresinin derneğe hakim olduğunu ifade eder. *Türkiye Komünist Fırkası* (TKF) 18 Ekim'de resmi olarak kurulunca Yeşil Ordu da partiye katılır (Tunçay, 2009: 284-301).

üretilmesi, Kemalizm'in dışındaki gruplardan ikisini Kemalizm'e göre konumlanmaya zorladı. İslamcılar Kemalizm'e karşı, sosyalistleri ise Kemalizm'e komşu olarak konumlanarak siyasal alandaki mücadeleye dahil oldu. Dolayısıyla bu süreç, Türkiye'deki sosyalist siyasetlerin toplum-devlet ilişkisini normatif ve analitik olarak açıklama çabalarını da belirlemiştir.

1908 yılında doğan Aybar, bu kuşağın önde gelen siyaset ve fikir insanlarından biridir. Aybar'ın ve o dönemdeki sosyalistlerin içinde yetiştikleri Türkiye'nin düşünsel sınırlılıkları, sosyo-kültürel ve siyasal yatkınlıkları, korumaya çalıştıkları siyasi iç dengeler ve çok yönlü kırılğanlıklar, Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleştiği koşullar ve müphem gelişimi ile bu sürecin on yıllar boyunca devam eden artçıları ve benzeri dinamikler, bu kuşağın politik yönelimlerinde etkilidir. Yurt ve Dünya'daki değişimlere, gelişmelere bağlı olarak zamanla farklı görünüşler ve içerikler almış olsa da bilgi ve düşünce ile kurdukları ilişkide de bu dinamiklerin etkisi hissedilmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkması ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması gibi radikal değişimlerin neden olduğu krizlerin pek çoğu, bu kuşak tarafından yeniden politikleştirilmek zorundaydı, öyle de oldu. Tanzimat'tan beri süregelen ve bir türlü *Bitmeyen Tanzimat* süreci, antiemperyalizm analizleri eşliğinde *Bitmeyen Kurtuluş* süreciyle yeni bir form kazanıyordu.

“Kağıt Üzerinde Demokrasi”

Aybar'ın Türkiye'deki sosyalist siyasete olduğu kadar teoriye de katkı yaptığı sıklıkla ifade edilmiştir. Aybar'ın Mumcu ile söyleşisinde diyalektik konusuna epey yer verir. Büyük olasılıkla bu konudaki erken düşünceleri 1940'lı yıllarda şekillenmişti. Ayrıca Marx ve Engels'in “kaleminden çıkan her satırı 'din buyrukları gibi' tartışmasız kabul” edilmemesi gerektiğini bütün siyasi mücadelesi boyunca savuna geldi. Aybar'ın

Marksist teoriyi geliştirme, daha doğru bir ifadeyle mevcut koşullara uyarlama yönündeki müdahalelerinde insan hakları, emekçilerin iktidarı ve demokrasi kavramları merkezi bir yer tutar. Bu kavramların her birinin TİP içindeki fraksiyonlar tarafından Aybar'a karşı bir suçlamaya dönüştürülmesine rağmen duruşundan vazgeçmemesi ve parti programını bir kalkan olarak kullanması işe yaramasa bile onun Türkiye'deki sosyalist mücadeleye dahil ettiği konular bakımından önemlidir.

Aybar'la ilgili ikinci mesele dünyada ve Türkiye'de yükselen sosyalist otoriterlik yanlılarına karşı özgürlükçü sosyalizm düşüncesini ve bağılantısız/bağımsız sosyalist siyaseti dile getirmiş olmasıdır. Sovyetlerin sosyalist örgütler üzerindeki etkisini sosyalist siyaset açısından eleştiri konusu yapan Aybar'ın Avrokomünizm (Eurocommunism) tartışmalarını takip ettiğini ve Türkiye üzerinden buna dahil olduğunu söyleyebiliriz.⁷ "Güler yüzlü sosyalizm" anlayışı, Leninist örgütlenme eleştirileri, Sovyetler'in yayılmacı ve üstenci politikalarına karşı "hürriyet", "insan", "demokrasi" kavramlarını TİP siyasetinin merkezi kavramlarına dönüştürme çabası sonuçsuz kalsa da 1960 – 1971 yılları arasında, sosyalist siyaset içerisinde etkili olmayı başarmıştı.

Aybar'ın TİP öncesindeki görüşlerini o dönemdeki gazete yazılarına ya da verdiği basın mücadelesine bakarak anlayabiliriz. İkinci Dünya Savaşı'nın ve devlet ile basın arasındaki ilişkinin zaten gerilimli olduğu 'müstebit' tek parti devleti

⁷ Nail Satlıgan Aybar'ın sosyalizm anlayışının Avrupa komünizminden "can alıcı farklar" ile ayrıldığını söyler. Avrupa komünizmi tekelci burjuvazi dışındaki burjuva kesimleriyle ittifak yaparak ileri demokrasiye geçmeyi savunurken Aybar, Türkiye'de milli burjuvazi ve ilerici bürokrasi olmadığını söyler. Avrupa komünizmi kapitalizmin aşılmasında değil yönetilmesinde solun etkili olmasını hedeflerken Aybar, kapitalizmin yıkılması yerine sosyalizmin tek çözüm olduğunda ısrar etti. Avrupa komünizmi piyasa ekonomisini modernleştirmeyi hedeflerken Aybar, planlı ekonomiden taviz vermez. Avrupa komünizmi "Avrupa içi ve ötesi emperyalist bütünleşme kurumlarına [örneğin NATO] karşı değildir." Aybar ise bunların tamamen karşısındadır (2003: 31-33).

olan Türkiye'nin Savaş'a girmemek için verdiği çaba, bu dönemi ve sonrasındaki ilişkileri belirler. Türkiye'deki tek parti yönetimi açısından İkinci Dünya Savaşı'na giderken ve Savaş sırasında yürütülen diplomasinin epey zor geçtiği tahmin edilebilir. Savaş tehdidi ve savaşın neden olduğu sorunlar tek parti yönetime yönelik yereldeki muhalefet gruplarının etkisini arttırmış ve diğer taraftan Parti'nin uyguladığı bazı ekonomik politikalar, hoşnutsuzlukları görünür hale getirmişti.

Yereldeki, daha periferideki muhalefeti örgütlü olarak temsil edebilecek herhangi bir siyasi örgütlenme olmadığı için basın üzerinden yürütülen bir siyasi mücadele vardı. Taraflardan biri tek parti rejimi destekleyen basın gruplarından oluşurken diğer taraf liberaller ve sosyalistler (ve sol-demokrat) olarak ikiye ayrılmış görünüyordu. Bu kesimlerin hepsi demokrasinin kerametli bir şey olduğu konusunda hemfikir olmalarına rağmen neyin demokrasi olduğu konusunda fikir birliğine varamıyordu. Dönemin tartışmalarını hararetlendiren Nazizm'in ve İtalyan faşizminin Avrupa'daki yükselişiydi. Bazı kesimler bu yükselişten etkilenip Nazizm'e öykünüyordu. Savaşın başlamasıyla dengeler karmakarışık hale geldi. Türkiye'yi Nazi Almanya'sına müttefik olarak savaşa sokmak isteyenler ve buna karşı olanlar arasındaki mücadele başta basın olmak üzere, her alanda kendini gösterdi.

Tek parti devletinde basın üzerindeki baskı ve tazyik tahmin edilebilir. Savaşla birlikte zaten sıkı denetim ve baskı altındaki basının durumu, dışarıdaki ve içerdeki siyasi gelişmelerle ilgili bilgi verme, haber ve yorum yapma olanaklarının tümüyle ortadan kalkması anlamına geliyordu. Bu durumu en iyi özetleyen anekdotlardan biri *Vatan* gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman ile dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu arasındaki şu diyalogdur:

"[A. E. Yalman] Tenkitten hoşlanmıyorsanız neden [yasal düzenlemeyle] sansür koymuyorsunuz? 'Tenkitten hüsrününüz' diyorsunuz, Biz de görev ve sorumluluğumuzun gereği olarak, bu

özgürlüğü memleketin yararına kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhâl başımız belâlara uğruyor. Hâlbuki siz apaçık sansür usûlünü yürütseniz, bizim hiçbir sorumluluğumuz kalmaz. Sorumluluk size geçer. Sizde rahat edersiniz, biz de...

[Ş. Saraçoğlu] Ben sansür koymam... Anayasanın dışına çıkmam... Fakat sen haddini bileceksin... Bunu aşmayacaksın... Aşarsan, cezayı göreceksin!" (Yalman'dan akt. Koçak, 2017: 138).

Bu dönemde yayınlanan gazeteler "hükümetin saptadığı siyasal çizginin içinde" kalarak varlıklarını sürdürebiliyorlardı. Ancak devletin/hükümetin Savaş'a dahil olmaması ve dış politikayla ilgili farklı dengeleri gözetmesi sayesinde dış politikayla ilgili farklı siyasi görüşlerin ve yorumların yayınlana-bilmesi mümkün oldu. Ancak bunun sınırlı bir imkân olduğunu ve devletin basın üzerindeki baskısının İkinci Dünya Savaşı sırasında yoğunlaştığını vurgulayalım (Atay, 2021: 252-292). Kaldı ki neredeyse her satırında cezaî bir yaptırım içeren *Matbuat Kanunu*'nun yanı sıra hükümetin basın üzerindeki sıkı denetimini "kolaylaştıran önemli bir başka siyâsî faktör daha vardı. Büyük gazete sahiplerinin, aynı zamanda, CHP mebusu olmaları, bu konuda önemli bir işlev görüyordu. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nâdi, *Vakit* gazetesinde Âsım Us ve *Tanin* gazetesinde de Hüseyin Cahit Yalçın, hem gazetenin sahibi, hem de CHP mebusu idiler" (Koçak, 2017: 134-39).

Sertellerin sol-demokrat *Tan* gazetesinin yayın politikası, faşist devletlerin yayılcı politikalarına, ırkçılık ve faşizm ideolojilerine karşı kamuoyu oluşturmak amacını taşıyordu ve Türkiye'nin dış politikada SSCB yanlısı bir tutum almasını savunuyordu. *Tan* gazetesinin etrafında toplanan sol çevreler - özellikle 1943'ün yaz aylarıyla birlikte siyasi analizlerini Türkiye'deki gelişmeleri de kapsayacak şekilde genişletiyor ve Türkiye için demokrasi talep eden yazılar yayınlanıyordu (Sertel, 2008; Topuz, 1973). *Tan* gazetesindeki sol görüşlü bu

yazılar “son derece dengeli” bir üslupla kaleme alınmış olmalarına rağmen yazılardaki “tenkit” epey sezilmiş olmalı ki, örneğin Ahmet Emin Yalman “fısıltı gazetesinin yaygınlaştığına ve halk arasında fısıltı halinde yapılan dedikoduların arttığına işaret ederek, ... ‘tenkit salgını ile uğraşmak lazımdır’ diyordu” (Koçak, 2017: 340-41).

İstanbul ile eşzamanlı olarak Ankara’daki sol çevreler ise Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi’ndeki Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Mediha Berkes, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu ve Adnan Cemgil gibi çoğu öğretim üyesi ve hepsi sol eğilimli olan kişiler tarafından yayımlanan *Yurt ve Dünya* (Ocak 1941) ve *Adımlar* (Mayıs 1943) dergileri etrafında bir araya geliyordu. Bu, Türkiye’deki ağır istibdat ortamına ve devletin teyakkuz halinde olmasına rağmen üniversiteler içerisindeki bir kesimin dünyadaki ve Türkiye’deki gelişmeleri değerlendirmek, bunlarla ilgili kamusal bir söz üretebilmek için etkili bir girişimdi. O esnada İstanbul Üniversitesi’nde bir akademisyen olan Aybar da basındaki ve üniversitelerdeki tartışmaları ve gelişmeleri takip ediyordu. Kısa süre sonra Aybar da gazetelerde yazmaya başladı.

Bu sırada liberal *Vatan* gazetesi ile sol ya da sosyalist *Tan* gazetesinin hükümete muhalefet eden yayınlar yapması ve bu yayınların kamuoyu üzerindeki etkisi, basın faaliyetinin devlet açısından tehlikeli hale geldiği kanaatini uyandırdı. Rejimin *Vatan* ve *Tan*’ın yayınlarına karşı tavrını Eylül 1945 tarihinde “Başbakan Saraçoğlu, ‘siyasi görüşleri farklı sandığımız bu iki gazete muhalefette birleşti,’ ... beyanati ile” netleştirdi. “*Tan* ‘komünist eğilimleri’, *Vatan* ise ‘yabancı sermayenin çıkarlarını savunmak’ nedeniyle itham edilmekle kalmaz, Rasih Kaplan her ikisinin de ‘Yahudi’ olduğunu iddia eder” (Karpata’ tan akt. Gökmen, 1998: 162). Yahudi olmayı bir cürüm gibi dile getirmiş olmaları tesadüf değildi.

Aybar *Tasvir*, *Vatan*, *Gerçek*, *Gün*, *Doğruyol* isimli gazetelerde yazdı; *Hür ve Zincirli Hürriyet* gazetelerini çıkardı. Bura-

larda yazdığı yazılar, Aybar'ın TİP öncesi siyasi görüşlerini anlamak için önemlidir (Aybar, 1968). 1950 seçimlerine kadar devam eden bu dönemdeki yazılarında demokrasi ve insan hakları meselelerini siyasi ve güncel gelişmelere paralel olarak değerlendirirken aynı zamanda mülkiyet, hürriyet, kişi hakları, şahsiyet, zihniyet konularını da içeren etik ve sosyopolitik eleştiriler geliştirir.

Aybar'ın yaşam öyküsünün ve eylemlerinin merkezinde politik mücadelesi ve analizleri yer alır. Ancak Mumcu ile (2019) söyleşisinde güçlü bir biçimde fark edilebileceği üzere, Aybar'ın felsefeye olan ilgisi erken yaşlarında ve entelektüel gelişiminin bir gereği olarak şekillenmişti ve siyasete, özellikle demokrasiye olan ilgisinin politik olduğu kadar felsefi bir yönü de vardı. TİP öncesi yazılarında yer alan görüşlerini dile getirirken de felsefeye ve düşünceye olan ilgisinin izlerini sürmek mümkün. Bu ilginin 'felsefe okuru' olmanın sınırlarını zorladığı ve demokrasi kavrayışında bazen idealizme varan niteliklerin de bulunduğu söylenebilir. Örneğin İkinci Dünya savaşı henüz bitmiş ve tozu dumanı halen tazeyken ve Türkiye, yeniden kurulmakta olan dünyanın neye benzeyeceğini ve oradaki yerini anlamaya ve aramaya devam ederken Aybar, bazen Kant'a müracaat ederek, bazen mutlak gerçeklik iddiası ile siyaset yapmanın kaçınılmaz olarak totaliterliği getireceğini, şüpheliğin demokrasinin özü olduğunu anlatmaya çalışarak bir dünya demokrasisi idealinin olanaklarını tartışır. Demokrasi bir özgürlük rejimidir, eşitlik rejimidir, adalet ve serbest eleştiri rejimidir, bireyin hürriyeti için ideal olan düzenin rejimidir. Demokrasiyi bir siyasal rejim olarak değil, bir haysiyet, seciye, irfan ve insan olmak bakımından da savunur. Devlet, eğitim yoluyla "hür düşünme" becerisini yok etmekte, radyo gibi araçlarla kitlelerin zihinlerini egemen ideolojinin hizmeti için biçimlendirmektedir (Aybar 1968a; 1968c; 1968d).

Vatan gazetesinde 24 Ağustos 1945 tarihinde yayımlanan "Kağıt Üzerinde Demokrasi" isimli ilk yazısı nedeniyle üni-

versitedeki işine son verilir. Kağıt üzerinde demokrasi, yazılı yasalarla fiili uygulamalar arasındaki farkın neden olduğu tehlikeyi işaret eden, yürütmenin şahsileştiğini, ferdin hürriyetinin tehdit altında olduğunu, sadece “resmi görüşleri teyit eden” ifadelerin ve eylemlerin serbest bırakıldığını anlatan ve dönemin Türkiye’sindeki yönetimi eleştiren bir yazıdır. Aybar’a göre “[H]alkın hükümet işlerinden uzak tutulması, hükümet adamlarının etrafında bir dalkavuk zümresinin türemesine yol açar. ... Dalkavukluktan yetişme hükümet adamları meydana çıkar ve bir kendini aldatma siyaseti başlar. Artık her yapılan şey mükemmeldir; her söylenen söz cevherdir.” Bu tür demokrasiler kendilerine “demokrasi” ismini vererek bir aşama kaydetmiş gibi görünse de bunu kısa süre içerisinde aşmadığı takdirde “[H]alk ile hükümet arasında her gün biraz daha derinleşen bir uçurum açılır. Millet fertleri her türlü yaratıcı hamleyi yavaş yavaş yitirir. Mücadele kabiliyeti ve kişiliğin geliştirilmesi yeteneği ölür.” Bu tür rejimler geleceksizdir, gelecekle ilgili herhangi bir vizyonu olmayan ve ‘iyimler propagandalarla afyonlanmış olan halk’ı boş vaatler, yalanlar ve sahte umutlarla ataletle sürüklerler. Bu nedenle Aybar “...apaçık, düpedüz bir mutlakiyet ve istibdat rejimini, kağıt üzerindeki demokrasileri tercih edenlerdeniz. Zira avundurulmadan durumu bütün çıplaklığıyla gören vatandaşlar, duruma bir an evvel son vermek çarelerini ararlar ve hemen daima bulurlar” (Aybar, 1945/1968a: 19-22).

1 Eylül 1945’te ise yine *Vatan* gazetesinde “Kağıt Üzerinde Demokrasinin Havası, İdaresi ve Halkı” isimli devam yazısı yayımlanır. Aybar her iki yazısında da Türkiye’den ya da Türkiye’deki mevcut hükümetten bahsettiğini gösteren herhangi bir ifade kullanmaz ama yine de “kağıt üzerinde demokrasi” derken kastının Türkiye olduğu anlaşılmaktadır. Demokrasinin her türlü sosyal, siyasal ve ekonomik sorun için kalıcı ve gerçekçi tek çözüm olduğunu düşünen Aybar, tek parti yönetiminin yalanlarla halkı uyuşturduğunu ifade eder

ve yöneticilerin de bu yalanlara inandığını öne sürer: “Kağıt üzerinde demokrasi dediğimiz rejimler bir yalan havası içinde doğar ve bir yalan havası içinde yaşarlar. ... Çok garip bir psikoloji hadise karşısında olduğumuz muhakkaktır. Kağıt üzerinde demokrasilerin yalanı müesseseleştirmesi, ...sadece halkı aldatıp iktidarı muhafaza etmek kaygısından gelmiyor. ...bu yalanın bir kısmı da, bu kişilerin [hükümetin] kendi kendilerini aldatmalarına yarıyor” (Aybar, 1945/1968b: 23-25).

Aybar’ın o dönemdeki gazete yazılarında öne çıkan başlıca tema Türkiye ve benzer ülkelerdeki rejimlerin niteliği ve demokrasinin faziletidir. Aybar’a göre “kendilerine demokrasi süsü veren ... otoriter şahıs hükümetlerini maskeleyen yaran” rejimler, fikri sefalet içinde oldukları kadar maddi sefalet içerisinde kalmaya mahkumdur. Oysa demokrasi, diktatörlüklere teslim olmadan siyasi ve ekonomik yönetimin mümkün olduğu rejimdir. Demokrasi mutlak gerçek iddiası içermeyen, şüpheli ve hoşgörülü bir rejim olduğu için güçlü ve etkilidir (Aybar, 1945/1968c: 29-32). Aybar güçlü bir hürriyet ve eşitlik fikrinin işlendiği bu yazılarda, cemiyetten ve cemaatten ziyade bireyi ön plana çıkaran bir rejim olarak demokrasinin çoğulculuğu, çeşitliliği, farklılıkları ve bireyselliği içerdiğini anlatır. “Peki bunu nasıl yapacağız? ... serbest seçimden, dokunulmaz temel haklardan, basın hürriyetinden, çok parti sisteminden vazgeçmeyeceğiz. Kısacası, barışmaz iki kelimeyi korkmadan birleştirerek diyelim ki: Fertçi bir sosyalizm tatbik edeceğiz. İşte benim tahayyül ettiğim gerçek hürriyet rejimi...” (Aybar, 1945/1968d: 35).

Aybar’ın birey ve sosyalizm kelimeleri arasında bir antagonizma varsayması dikkate değerdir. Henüz bu dönemde Sovyetler’deki bürokratik otoriterliğin neden olduğu sorunlara yönelik erken bir teşhis ve/veya sosyalizm hakkında bağımsız bir kavrayışın egemen olup olmadığını anlamak pek mümkün değildir. 14 Mayıs 1945 tarihinde Devletler Hukuku

Türk Enstitüsünde bir konferans verir.⁸ Ünlü'nün (2002: 45) dikkat çektiği ve Aybar'ın "[V]esayet altında demokrasi olur mu" sorusuna verdiği cevabı özetlediği bu konferans metni,

⁸ Aybar'ın Mayıs 1945'te verdiği konferansın vesilesi ise Nisan 1945'te San Francisco'da yapılan konferanstır. *San Francisco Konferansı*, İkinci Dünya Savaşı bitmeden kısa süre önce, 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da bir araya gelen ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu elli devlet Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı hazırlamak için toplandığı konferansı ve Nisan ayında hazırlanan Antlaşma Haziran 1945 tarihinde oy birliği ile kabul edilip imzalandı. Ekim 1945 tarihinde ise Antlaşma yürürlüğe girdi ve Birleşmiş Milletler kurulmuş oldu. Aybar'ın henüz tamamlanmamış bu süreçle ilgili beklentileri olumsuzdur, 'bey takımı'nın oportünistliğinden yakındır ve şunları söyler: "Hâlbuki San Fransiskoda bir konferans toplamak fikri iyi bir başlangıçtı. Henüz harp bitmeden dünya barış düzenini kurmağa teşebbüs etmek, galibiyet sarhoşluğu ile yapılacak hareketleri önlemek için çok yerinde bir buluştu. Fakat ne çare ki San Fransiskoya bir poker partisine gider gibi gidildi. Poker zihniyeti konferans açılmadan başladı; hâlâ devam ediyor. O halde zahmete değmez. Açık konuşalım: Hükümetlerin başında bulunan zevat asırlar boyunca Machiavelli terbiyesi almış kimselerin selefleridir. Ne yapsalar tamamıyla kurtulamıyorlar. En insaniyetperver nutuklarının bir tarafında, bakıyorsunuz Machiavelli'ce bir iki cümle...

Bu bakıma büyük devlet ve küçük devlet farkı gözetmeğe mahal yoktur. Zira küçük devletler ricalinin de kalbinde bir değil, belki iki Machiavelli yatar. Amma bu böyle devam ettikçe bir barış düzeninin kurulmasına da imkân yoktur. Machiavelli'ler barış içinde yaşamak için halkedilmemişlerdir [yaratılmamışlardır]. Esasen bu kabil olsaydı, dünya sulhu çoktan kurulmuş olurdu.

Fakat bütün bunlara rağmen, yani milletlerarası münasebetlere 'Machiavelli'ciliğin hâkim olduğunu bildiği halde insan, ümide kapılıyor. Ve bu kadar facia ve ıstırap içinde, dünyaya barış ve güvenliği getirmek için bir araya toplanan münevverlerin bu facia ve ıstırapa bigâne kalmıyacaklarını, kalamıyacıklarını insan ister istemez kabul ediyor. Onun için sayın başbakan Churchill'in son ve pek kuvvetli ve imanlı demeçlerindeki şu sözlerin gerçekleşmesini bütün varlığımızla bekliyeceğiz: 'San Fransiskoda kurulmak üzere bulunan dünya teşkilâtının boş bir kelime, kuvvetli-ler için bir kalkan ve zayıflar için bir alay mevzuu olmamasına çalışmak zaruretindeyiz. Muzaffer devletlerdir ki, zafer saatlerinde asaletleriyle ellerindeki muazzam kuvvetlere lâyıq olduklarını gösterebilirler.' Asaletini-zî bize gösteriniz muzaffer devletler!.." (Aybar, 1945: 224).

dönemin siyasal gerilimini ve arayışlarını yansıtmaması bakımından da önemlidir. Aybar demokrasinin bir olgunluk meselesi olduğu ve zamanla öğrenileceği tezine karşılık tarihte böyle bir tecrübenin hiç bulunmadığı, hiçbir toplumun vesayet rejiminden aşamalı olarak demokrasiye geçmediği, gerçek demokrasilerdeki toplumların demokratik haklarını kullanarak demokratikleştiklerini, olgunlaşana kadar birçok sarsıntıının gerçekleşeceğini, “vesayet rejimi kabul edilecek olursa, halkın yetişkinlik ve olgunluğunu bizzat iktidar mevkiinde bulunan zevat takdir edeceğinden” demokrasinin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini ifade eder ve başta Türk devletini kastederek şunları ekler:

“Esasen öyle zannediyoruz ki, ikinci dünya harbi bu husustaki bütün tereddütleri, çekingenlikleri izale etmiştir. Bu harbin halk kontrolüne tâbi olmayan hükümetlerce açıldığı görüldükten ve halk hükümetlerinin de barış için ciddî bir teminat olabileceği anlaşılmış olduktan sonra, artık şu veya bu mülâhazalarla demokrasinin yine geciktirilmesini talep edecek kimselerin çıkabileceğine ihtimal verilemez

Temennimiz şudur: Yenidünya düzeni demokrasiyi evrensel bir hükümet şekli olarak tanımakla iktifa etmesin; aynı zamanda bunun kâğıt üzerinde kalmamasını da temin etsin” (Aybar, 1945: 208-209).

“Yarının Barış Düzeni Hakkında Düşünceler” isimli konferans metninde geçen ve sosyalizmi ima eden “radikal demokrasi” ifadesi Aybar’ın TİP öncesi düşüncelerini özetlemektedir. Zaten bu dönemden itibaren devam edecek gazete yazılarında da demokrasi ile birey arasında güçlü bir ilişki kurmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Öncülerin halkın çıkarları adına onlara yukarıdan bilinç taşıyan zümreler olarak örgütlenmesini topluma yönelik bir tehdit olarak görüp aydınlar ile halkın sabırla ve ortak temeller üzerinde kurulan ilişkisinin demokrasi için gerekli olduğunu, halkın kendi kendini yönetme potansiyelinin açığa çıkarılmasını ve kamusal iyiyi

halkla birlikte düşünmeyi demokrasinin kurumsallaşması için elzem görür. Bunun için ilk adım “büyüklerimiz” kültürünün parçalanmasından geçer.

“Konuştuğumuz kimseler düşünmemenin verdiği mütevekkil bir eda ile: ‘Büyüklerimizin elbet bir bildiği vardır diyecektir.’ ... Onda ne şüphe! Büyüklerimiz dediğiniz kimselerin elbet bir düşündükleri vardır. Fakat asıl mes’ele sizin bir düşündüğünüzün olmasında; sizin, benim, hepimizin bir düşündüğümüz bulunmasındadır. Hakiki mânâda siyasi hayatın başlaması, efkârı umumiyenin boş bir söz olmaktan çıkması, millet işlerinin millete çevrilmesi ve milletçe murakabe edimesi, işte hep buna bağlıdır: Sizin, benim, hepimizin her şeyi düşünmemizi...” (Aybar, 1946/1968f: 50).

Aybar’ın erken dönem yazılarına rengini veren tartışma demokrasinin gerekliliği ve niteliğidir. Onun demokrasi kavrayışı temsili demokrasinin sınırlarını aşan bir katılımcılığı içerir. “Kağıt üzerinde demokrasi” yazılarında tek parti rejiminin bütün çarpıklıklarını eleştirir. Demokrasi dışındaki rejimlerin hiçbir alanda eşitlik sağlayamayacağını, haysiyet duygusunu ortadan kaldıracığını, toplumu diktatörlerin insafına bırakacağını, özellikle ekonomik alanda yaşanan eşitsizliklerin hem siyasi hürriyetleri ortadan kaldıracığını hem de hukuki eşitsizlikleri kural haline getireceğini anlatır. Bu dönemde Aybar’ın sosyalist olduğu, en azından sosyalizmi geleceğin siyasal-iktisadi-sosyal rejimi olarak gördüğü söylenebilir. Ancak Avrupa’nın ve Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullar demokrasi meselesini sosyalizmi konuşmaktan ve düşünmekten daha öncelikli hale getirmiştir. Hem sosyalizmi konuşmak şöyle dursun, düşünmek bile suçtur.

Devlet İş Başında: “Vatan Cephesine Lüzum Vardır”

Mayıs 1945 tarihinde Nazilerin koşulsuz teslim olmasıyla bir dönem biterken, yeni bir dönem başlıyordu. Türkiye’de ilerici

ve solcu aydınlar için yasaklar, tehditler, sansürler ve cezalandırmalar ile geçen savaş sürecinin peşinden demokrasinin geleceğine ilişkin umutların yükseldiğini söylemek mümkün. *Demokrat Parti*'nin (DP) kurulacağı aşamaya giden süreçte oluşan heyecan ve Zekeriya Sertel ile Aybar gibi sosyalistlerin ve demokratların bu partinin kurulmasına verdikleri destek, bu gelişmelerin oluşturduğu iyimserliğin bir ifadesiydi. Bu dönemde "Türkiye'nin çok partili sisteme geçmesini ... desteklemek ve parlamenter demokrasinin kurulmasına katkı sağlamak amacıyla *Görüşler* isimli haftalık bir siyasi dergi çıkarmaya karar" veren Sertel çifti, sosyalistlerin, demokratların ve farklı kesimlerin bir araya geldiği özgür bir tartışma platformu kurmayı hedefliyordu. Dergide Sabahattin Ali, Mehmet Ali Aybar,⁹ Behice Boran gibi isimlerin yanı sıra Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes gibi tek parti devletine karşı oluşan muhalefet cephesinin isimlerinin de yazar olarak yer alacağı ilan ediliyordu. 29 Kasım 1945'te *Tan* matbaasında hazırlanan ilk sayı, öğlen olmadan tükendi ve ikinci baskıyı yaptı, o da aynı hızla tükendi. *Görüşler* dergisinin etkisinin nedeni serbest seçimler, sendikalaşma ve örgütlenme hürriyeti, insan hakları gibi demokratik hakları talep eden yazılardan oluşmasıydı. Dergiye ilgi yüksekti, ancak bu ilgi CHP yönetimini tek parti devleti rejiminin alışkanlıklarıyla davranmaya yöneltti (Atay, 2021: 31-34).

⁹ "Derginin 30 Kasım 1945 tarihindeki ilanlarında, dergiye yazı yazacaklar arasında Mehmet Ali Aybar'ın adı da gözükmektedir; ancak ilginçtir, derginin ilk (ve tek) sayısının kapağında, yazı yazma vaadinde bulunanlar arasında Aybar'ın adı yoktur (Bayar, Menderes ve Köprülü'nün ise, adlarıyla birlikte fotoğrafları da vardır)" (Ünlü, 2002: 73). Ünlü'ye göre o sırada hem yedek subay hem de üniversitede doçent olan Aybar, adının silinmesini rica etmiş olabilir. Bunun nedeni ise yazmak için söz vermemiş olması ya da kendisi mevcut baskı ortamından dolayı zarar görme ihtimalidir.

“Görüşler’in ilanı ve çıkmasıyla birlikte ‘*Tan* çevresi’ aleyhinde bir gösteri yapılması planlanmıştır; planlayıcılar ise, muhtemelen Ankara ve İstanbul’daki CHP’li yöneticilerdir. Bu iddiayı, 1 Aralık 1945 tarihli *Vatan* gazetesinde çıkan” bir haberden anlayabiliyoruz. Haberde yeni parti kurmak üzere olan isimler ile solda yer aldığı bilinen *Tan-Yeni Dünya* arasında bir ilişkinin olmadığı, bu gazeteler tarafından “Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Mehmet Ali Aybar gibi siyaset ve ilim adamları arasında müşterek bir cephe varmış gibi bir intiba yaratmaya” çalışıldığı, böyle bir durumun gerçeği yansıtmadığı ve bu girişimin tek hayırlı sonucunun kurulacak olan yeni parti sürecinin hızlandırmış olduğu yer alır (Ünlü, 2002: 73).

“1 Aralık 1945 tarihli *Vatan*’ın manşetinde ise şunlar yazıyordu: ‘Celal Bayar ve arkadaşları yeni partiyi kurmaya karar verdiler. Yeni parti, Kemalizm ideolojisinden, yani tam bir demokrasiden mühlhem olarak ve başka hiçbir ideoloji ile alakadar bulunmayarak kuruluyor.’ Böylece, yeni parti kurulurken, çok partili hayatın (ya da ‘demokrasi’nin) sınırları da çizilmeye başlanmıştı. İdeolojik sınır Kemalizmdi; yani ‘tam bir demokrasi’nin ideolojisi. Bunların nasıl bir ‘Kemalizm’ ve nasıl bir “demokrasi” olacağını ise zaman gösterecekti” (Ünlü, 2002: 74).

Hemen ardından, 3 Aralık 1945 tarihinde dört dönem CHP milletvekilliği yapmış olan gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın *Tanın* gazetesine “Kalkın Ey Ehli Vatan!” manşeti atar. Yalçın, provokatif, hedef gösteren ve ne yapılması lazım geldiğini ima eden bir yazı yazsa da azmettirici konumuna düşmemek için araya bazı cümleler serpiştirir; oysa alenen bir sansasyon oluşturmak, kalabalıkları galeyana getirmek istediği açıktır. Hüseyin Cahit şunları yazar:

ladılar. Coğunluğu üniversite öğrencilerinden oluşan on binlerce kişilik grup polislerin de yönlendirmesiyle “Kahrolsun Komünizm, kahrolsun Serteller, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti” sloganları eşliğinde *Tan* gazetesine ve çevreye saldırarak yağmaladı. Ardından gazetenin sahibi olan Sertellerin evine polisler geldi ve sabaha kadar süren ev araması yaptı.

5 Aralık'ta çıkan *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir karikatürün başlığı “Cephe Yarıldı!..” idi. İçeriğinden bağımsız olarak, bir anlamda haklı bir başlıktı, çünkü yeni kurulacak parti ile Türkiye'deki solcular arasındaki dayanışma ihtimali ortadan kalkmış, kurulacak olan partinin demokrasi ufku büyük ölçüde tahdit altına alınmıştı. Türkiye'ye demokrasi geliyordu...

Aybar, 1988 yılında yayımladığı *Türkiye İşçi Partisi Tarihi* kitabında sola yönelik başlayan devlet operasyonunu şöyle anlatır:

“... tüm muhaliflerin tek bir cephe oluşturmaları görüşü, DP için hazırlıklar yapıldığı günlerde yaygındı. *Milli Şefe karşı özgürlük savaşımı el ele yürütülmelidir* gibi görüşler, daha çok Demokratlar'dan geliyordu. Böyle bir öneri bana da yapıldı. ... Refik Bey, Milli Şef rejimine karşı tüm muhaliflerin işbirliği etmeleri, bunun için de aynı çatı altında birleşmeleri gereğinden söz ediyordu. Beni de Demokrat Parti'ye çağırıyordu. Kendisine özgürlükler rejiminin kurulması için işbirliğinin şart olduğunu ama özgürlükler rejimini yaşatabilmek için ayrı ayrı çatılarda olmamızın da şart olduğunu anlatmaya çalışmışım.

İnönü ve Halk Partisi çevreleri olayların böyle bir yola girmiş olmasından hiç hoşnut görünmüyorlardı. Kalemşörları gazetelerinde veryansın ediyorlardı. İnönü solcuların da rol alacağı bir muhalefete izin veremezdi. El altından bir şeyler hazırlandığı söyleniyordu. Ama kimse böyle bir şeyi tahmin edemezdi.

4 Aralık 1945 sabahı üniversite bahçesinde toplanan gençler yıkıp kırmak için gerekli olan araç ve gereçlerle de donanmış olarak ve de yol boyunca takviye kuvvetleri alarak Babiâli'ye doğru akmaya başladılar. 'Komünistlere ölüm' diye naralar ata-

rak ilerliyorlardı. Doğru *Tan* matbaasına saldırdılar. Bir kısmı büroları tahrip ederken, bir kısmı da balyozlarla makineleri kırdılar. Masalar, iskemleler, daktilo makineleri pencerelerden so-kağa atılıyordu.

Matbaadaki kâğıt rulolarını yokuştan aşağı yuvarlıyorlardı, denize kadar kâğıtla kaplanıyordu yollar.

Köprüyü geçip Beyoğlu'nda *La Turquie'*nin basıldığı matbaaya saldırdılar. Daha sonra sol kitaplar satıyor diye belledikleri bir iki kitapçıyı kırıp geçirdiler... Benzer bir olayı, İstanbul yıllar sonra 6-7 Eylül'de yaşayacaktır. Devlete sahip olanlar sınıfı, Paşalar-Beyler sınıfı ancak denetimleri altında bir demokrasiye(!) izin vereceklerdi. Sola izin yoktu. Kurulacak sol partiler kapatılacaktır. Demokrat Parti kurucularına ise İnönü 12 Temmuz bildirisi ile yeşil ışık yakacaktır.

Evet, bizde hep böyle olmuştur. Paşalar-Beyler sınıfı, demokrasiyi kendileri için yeni bir düzen olarak düşünmüşlerdir. Devlete sahip olanlar, kendilerini onu kollamak ve korumakla görevli saydıklarından ve halkı da çalıştırılacak, yönetilecek bir yığın gözüyle gördüklerinden, Batı'ya benzemek gereğini duyduklarından beri zaman zaman "devlet düzeninde muhalefet de bulunmalıdır" diye düşünmüşler ve aralarında demokrasicilik oynamaya kalkışmışlardır. Böylece Paşalar-Beyler sınıfı iktidar ve muhalefet olarak iki kanada ayrılıp birbirleriyle savaşıma başlamıştır. Bu bölünme keyfi olmamıştır. 18. yüzyılın sonlarından bu yana Devlete Sahip Olanlar Sınıfı içinde kimi paşa ve beylerin, devletin çöküşüne çare aranırken, kurtuluşu Batı'ya yönelmekte, Batı'nın yaşantısına ayak uydurmakta, Batı'nın üstyapısını taklit etmekte gördükleri bilinmektedir. Osmanlı Devleti adım adım Batı modelinde bir devlet görünüşü kazanmaya başlamıştır. Eski Osmanlı devlet yapısına şuradan buradan çıkıntılar, cumbalar, balkonlar, müstemilatlar, çekme katlar eklenmiş, yüzyıllık devlet binası garip bir görünüm almıştır. Bir yanda Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi Padişah efendimiz hazretleri ve sadık bendeleri: Sadrazam, Kazaskerler, Vezirler ve kademe kademe Paşalar-Beyler; beri yanda gene Paşalar, Beylerden oluşan birtakım Batı modelinde kurumlar: Danıştay, Yargıtay, Sayıştay ve iki meclisli Parlamento ve de Kanuni Esasi..." (Aybar, 2014: 35-37).

Ünlü'nün ifadesine göre (2002: 78) Türk basınında *Tan* "nümayişini eleştiren tek yazı" Aybar'ın (1945/1968g: 42-45) 11 Aralık'ta yazdığı "Üniversite Gençliği İle Hasbihal" yazısıdır. Gerçekten de konuşan, hasbihal eden bir yazıdır. Demokrasi mücadelesinde gençlerin rolünü, hoşgörü ve fikir hürriyetini vurgular. Kuvvetin yerine düşünmeyi, heyecanın yerine sükûneti teklif eden yazıda Mevlana'ya da göndermelerde bulunan Aybar, "bir memleket davasında yalnız heyecanınızı ifade ve adaleti tahrik edecek kadar nefis hâkimiyeti ve olgunluk göstermeliydiniz. Bunu sizden beklemek hakkımızdı" der.

Tan saldırısından 45 gün sonra Sabiha ve Zekeriya Sertel tutuklandı. Solcular, sosyalistler için nefes almak her geçen gün zorlaşıyordu. Türkiye Devleti, İkinci Dünya Savaşı sonunda ABD ve İngiltere ile aynı safta, antikomünist blokta yer alacağını bu baskı politikalarıyla ilan ediyordu. Batı bloğuna komünizm tehdidi altında olduğunu ve buna direndiğini anlatmaya çalışan Türkiye, kapitalist Batılı ülkelerin yanında yer almak ve onların tarafında olduğunu göstermek istediği için bir avuç solcunun varlığını kendisine yönelik büyük bir tehdit olarak sunmaya çalışıyordu.

13 Aralık 1945 tarihinde Aybar İstanbul Üniversitesi'ndeki görevinden, 15 Aralık'ta ise Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki (DTCF) görevlerinden uzaklaştırılırlar. Aybar bu esnada yedek subay olarak vazifeliydi. *Vatan* gazetesinde yazmaya devam eden Aybar'a askerlik hizmeti bitene kadar yazılarının yayımlanmayacağı bildirilir. Sonraları Demokrat Parti bakanlarından biri olacak olan Osman Kavuncu *Doğru Yol* gazetesinin sahibidir ve Aybar'a gazetesinde yazmasını teklif eder. Aybar bu gazetede iki yazı yazar ve bu nedenle askeri mahkemede yargılanır, beraat eder.¹⁰ Özetlemeye çalıştığımız gelişmelerden de anlaşılabilceği üzere solcuların bu dönemde

¹⁰ Ünlü, bu beraatın askeri mahkemenin hoşgürüsünden kaynaklanmış olabileceğini ifade eder.

Demokrat Parti'yi desteklemiş olmalarının nedeni, tek parti devletinin istibdat yönetimidir, denebilir. Örneğin Aybar, DP'ye üye olması teklif edildiğinde kabul etmemiştir ama 1946 seçimlerinde, Demokrat Parti listesinden bağımsız Bursa milletvekili adayı olmasını teklif ettiklerinde, seçilemeyeceğini bilmesine rağmen destek olmak için kabul etmişti. Ancak Demokrat Parti ile demokratlar arasındaki bu yakınlaşma çok kısa sürdü. Bu esnada Soğuk Savaş denilen sürecin giderek yeni dünya düzeninin kurucu dinamiği haline geldiği, ABD ve SSCB arasındaki egemenlik yarışının diğer ülkelerdeki siyasetleri de biçimlendirdiği bir döneme girilmişti. İngiltere, Fransa gibi görece gelişmiş demokrasilerde sosyalist partiler seçimlerden galibiyetle çıkıyordu. Türkiye'de ise Fevzi Çakmak, Kenan Öner, Tefik Rüştü Aras, Zekeriya Sertel, Cami Baykurt ve Sadık Aldoğan gibi isimler tarafından kurulan *İnsan Hakları Derneği* "daha ilk günden polis provokasyonuna maruz" kaldığı için kapatılıyor ve "İsmet İnönü, Nihat Erim'e 'Komünistlerle ilk mücadelemizi yapıyoruz' diyordu" (Ünlü, 2002: 101). Aybar, komünistlerle mücadelenin başladığı ilanından kısa bir süre sonra, 1 Şubat 1947 tarihinde, *Hür* gazetesini çıkarttı, gazete Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 12 Mart'ta kapatıldı. 5 Nisan 1947 tarihinde haftalık *Zincirli Hürriyet* gazetesini yayımlamaya başladı. Truman Doktrini'nin Türkiye'yi yarı sömürge haline getirdiğini savunan Aybar önce tehdit edildi, sonra da ellerinde "bayrak ve Atatürk'ün büyük bir fotoğrafını taşıyan" 100-150 kişilik bir öğrenci kalabalığı *Zincirli Hürriyet*'in basıldığı matbaaya saldırdı. 19 Nisan 1947 tarihinde yaşanan bu olaylara polis müdahale etmedi ve *Zincirli Hürriyet* böylelikle kapanmış oldu. Aradaki bir yıllık sürede siyasal alandaki "görelî liberalleşmeyle beraber, hükümet İstanbul'daki sıkıyönetimi kaldırma kararı verdi. Bu durum Aybar'a, İstanbul'da gazete çıkarabilmek için bir fırsat daha vermiş oldu. İlk (ve tek) sayısı 5 Şubat 1948'de yayımlanan yeni gazetenin adı da *Zincirli Hürriyet*'ti" (Ünlü, 2002: 122).

(TÜSTAV arşivinde yer alan ve Aziz Nesin'in *Zincirli Hürriyet*'te yayınlanan "Ey Türk Faşisti!" isimli yazısı, bkz. Aybar, 1948: 4)

Demokrat Parti: Bir Tatlı Rüya

"Türkiye gibi nüfusunun yüzde seksenbeşi çiftçi ve işçi olan ve en az yüzde altmışbeşi okuyup yazma bilmeyen bir memlekette asırlar içinde yerleşmiş din ve maneviyat bağlarının birden kopmasındaki tehlikeyi göstermek milli ve tarihi bir vazifedir. Bu tehlike, içleri servet hırsıyla yanan cahil ve inançsız insan kitlelerinin ümitsizliğe düşmesinden doğan komünizmdir. Bu rejimin iyi veya kötü olduğunu münakaşa etmiyorum. Yalnız şunu diyorum ki, komünizmin anası, maddi ve manevi iki şekilde sefalettir. Hatta dikkat edilirse, komünizm, maddi sefaletten ziyade, mânevi sefaletin çocuğudur. Mânevi sefalet ise inançsızlık ve idealsizlikten doğan ruh perişanlığıdır. Unutmamalıdır ki, vicdanları üzen ve isyan ettiren, maddi yoksulluktan ziyade, manevi yoksulluktur ve bunun doğurduğu kıskançlıktır. Manevi bir destekten mahrum ve ruhları bir buhran içinde olan insanların, kendi kendilerine ve fırsat buldukları zaman birbirlerine; Neye onun var da benim yok diye sorması, işte

komünizmin anası budur. Din, bu suâlin cevabını verir ve dindar bu cevabı bilir ve içi rahat eder. Dindar olan insan başkasının varlığını kıskanmaz. Çünkü bilir ve inanır ki herkes hayatta Allah'ın takdir ettiği nasibini alır ve kismetini yer. Dindar kıskanmaz, imrenir. O başkası gibi kendisi de varlık sahibi olmak için çalışır. Din kıskançlığı önlediği ve bu sebeple komünizmi kökünden nefyettiği içindir ki, komünistler en koyu din düşmanlardır..." (Başgil, 2007: 200-201).¹²

Aybar'ın bir entelektüel olarak devletle karşılaşmasını içeren bu dönem içerisinde ifade ettiği görüşlerin ve eleştirilerin merkezinde demokrasi yer almaktadır. Sosyalizm bahsini tartışmaya açacak ya da sosyalizm hakkında teorik mülahazalarını paylaşabileceği kamuoyu bizzat devlet eliyle bastırılmaktadır. Bu dönemde Aybar'ın Aydınlanmacı persona idealini içeren bir hürriyet fikrini sosyalizm ile ilişkilendirdiği söylenebilir. Sonraki yıllarda "sosyalizm insan içindir" ve benzeri ifadelerin arkasında yer alan referansların kurucu dinamikleri de bu çerçevede düşünülebilir. Sosyalizm ile demokrasiyi toplumdaki iktisadi ve siyasi alanları bütünleştiren bileşenler olarak ele alması ve fikir hürriyetini sürekli vurgulaması, İkinci Dünya Savaşı ile çok partili rejim arasındaki dönemde Aybar'ın teorik ve politik çizgisini oluşturur.

Aybar'a göre Cumhuriyet'in kuruluş dönemi ilerici bir hamleydi, geliştirilmesi, ilerletilmesi gerekliydi. Önce İnönü'nün tek parti devleti ve DP dönemi, sosyopolitik tarihten miras kalan devletçiliği, "ceberrut devlet" geleneğinin tesisi için yeniden üretmişti. Aybar'ın DP'ye yönelik tutumu epey erken dönemlerde, özellikle *Görüşler* dergisi ve *Tan* baskını sonrasında oluşan yeni konjonktürde değişti. Türkiye'deki demokrasinin niteliğine ilişkin karamsar bir tablo çizmesi ve mevcut durumdan geri gidildiğini düşünmesinin somut ne-

¹² Ali Fuad Başgil, Demokrat Parti döneminin ünlü ideologlarından ve kanaat önderlerinden biridir. Başgil'in merkez sağdaki konumu ve laiklik yorumuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mert, 2007: 146-160.

denleri vardı. Türkiye'deki devletin ceberrut niteliği ve ideolojisi ne olursa olsun, "devlet adamı" tipinin sosyopolitik tipolojisi üzerine düşünüyor, hürriyet ve demokrasinin "halkın içinden çıkan, onun dilini konuşan yepyeni insanlar" tarafından gerçekleştirileceğini savunuyordu.

"Demokrat Parti tatlı bir rüya idi. Bir kısmımız uyandık; bir kısmımız da uyanmak üzeredir. Demokrat Parti başka liderlerin elinde bir kurtuluş hareketi olabilirdi. Fakat yıllarca şef hükümetlerinin çıraklığını edenler, hürriyet bayrağını ne sıfatla ve nasıl taşıyabilirler? Nitekim taşıyamadılar. 'İnönü Ankara'nın 17. Milletvekilidir' diye ter ter tepinenler nerede? Hepsî İnönü'ye dehalet ettiler [himayesine sığındılar]. Hakikat şudur ki, kurtuluş günlerinden daha çok uzağız. Bize hürriyeti, demokrasiyi, cumhuriyeti, prensibinde kaya gibi sert yepyeni insanlar getirecektir. Halkın içinden çıkan, onun dilini konuşan yepyeni insanlar..." (Aybar, 1948: 3).

1950 sonrasında DP ile ortaya çıkacak olan merkez sağ "[G]eniş kitlelerin inanç, değer ve hayat tarzının siyasi temsili, liberal ekonomik politikalar ve bunlar üzerinden yürüyen bir modernleşmeyle harmanlanmış ... sağ milliyetçilik ve dindar muhafazakarlık, ... DP iktidarının yarattığı Cumhuriyet geleneğine 'itiraz' atmosferinde maya"lanan (Mert, 2007: 21-22) ve otoriter devletçilik yörüngesinde hareket eden siyasal hareketler olarak tanımlanabilir.

7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti'nin programında altı ok vardı ve Halkçılık ilkesine özel bir yer ayrılmıştı. Celal Bayar, ABD'deki Demokrat Parti'den ilhamla partilerine bu ismi verdiklerini, Menderes ise CHP'den "iki parmak daha solda" yer aldıklarını söylüyordu. CHP içerisinde başlayan muhalefet hareketi CHP'den ayrılıp yeni bir parti kurmak şeklinde devam etti. Henüz Birinci Büyük Kongrede şu dört mesele üzerinde durulur: "Kanunlarımızda bulunan anayasaya aykırı ve antidemokratik hükümlerin tasfiyesi; yeni, demokratik ve tam güvenceli bir seçim kanununun ya-

pılması; parti başkanlığı ile devlet başkanlığının aynı kişide bulunmaması; idarenin tarafsızlığının sağlanması” (Eroğul, 2013: 35). Bu durum hükümetin tepkisini çekmekle birlikte DP'nin hürriyet konusundaki siyasal konumunu pekiştiriyordu, yani DP demokrasi ve hürriyet davasını güden bir parti olarak ortaya çıkıyor ve bunu somut bir biçimde temellendiriyordu. Ancak bu demokrasi ve hürriyet davası, DP iktidar olduktan sonra hızla ortadan kalktı.

DP, demokrasiyi bayağı/banal popülist politikaların aracı olarak yorumlamayı tercih etti. Bu nedenle için Cumhuriyet'in kurduğu ve korumaya çalıştığı sosyopolitik ve iktisadi dinamikleri hızla ortadan kaldırmaya yöneldi. Tabanda güç kazanan antibürokratizm ya da asker-sivil bürokrasiye yönelik tepkileri karşıdevrimci hareketler lehine yönlendirdi ve doğrudan belli bir burjuva fraksiyonunun sosyoekonomik çıkarlarını gözeten komprador burjuvazinin siyasal temsilcisi haline geldi. Cumhuriyet ile siyasal meşruiyetin 'milli egemenlik' ilkesine bağlanmasının Türkiye'deki kavranma biçimi, içerisinde hiçbir ayrıcalıklı sınıfın ya da zümrenin olmadığı, bir bütün olarak kaynaşmış bir kütle olarak millet fikrine dayanıyordu. Bu illüzyon DP'nin demokrasiyi kavrama ve uygulama biçimiyle rejimin temel karakteristiği haline geldi. Gerçekten de DP, seçmenleri türdeş kalabalıklar olarak değerlendirmiş, kalabalıkların sosyokültürel değerlerini kendi sınıfsal çıkarlarının temsiline dönüştürmüş ve sınıfsal farklılıkları ideolojik farklar olarak yeniden sunmayı başarmıştı. Bu nedenle DP döneminde sol propaganda ve sol namına ne varsa yasaklandı, solculara ağır bir tazyik uyguladı, Başgil ve benzeri önderler aracılığıyla solun siyasal ve sosyal varlığını kriminalleştirmeye devam etti. Elbette bayağı/banal sağ popülizmin kaçınılmaz gereksinimlerinden biri de siyasal egemenliği sandığa indirgemesiydi ki Menderes de bunu yaptı. Dört senede bir kendini seçecek bir seçmen kitlesine dayanarak dilediği gibi hareket edebileceği geniş yetkilerle donatıldığı çoğunlukçu bir

rejim ihdas etti (Eroğul, 2013: 257-269; Eroğul, 2006: 112-158). Bütün bunlara rağmen Demokrat Parti, Türkiye'deki siyasal alanın demokratikleşmesinde kritik bir öneme sahipti. Her şeyden önce siyasal meşruiyet gerçekten ulusun varlığıyla ilişkilendi. DP'nin istibdat rejimine karşı, yine DP'nin kuru-lurken ilke edindiği hürriyetçilik talebi aşağıdan yukarıya doğru taşınıyordu. Ancak bu süreç askeri darbeyle kesintiye uğrayacaktı.

DP iktidarı "CHP dönemini de sollayarak, 'Türk demok-rasisi'nin çizdiği sınırlar içinde kalmayı kabul etmeyen aydın-lara hapisane ve yurtdışı dışında hiçbir yaşam alanı bırak-madığı için olsa gerek Aybar bu dönemde sessizdir. Menderes iktidarının demokratlara ve komünistlere yönelik devlet bas-kısını ve takibini, iç ve dış politika aracı olarak abartarak kul-lanmaya devam etmesi ve Aybar'ın tescilli bir komünist olarak mimlenmiş olması nedeniyle "çeşitli vesilelerle özetlediği yaşamöyküsünde, 1950-1960 arasını tek bir cümleyle geçer: '1952'de avukatlığa başladım.' Aybar gerçekten de bu yıllarda 'yoktur'" (Ünlü, 2003: 11-12). Ancak Ünlü'nün yayına hazırla-dığı *Müdafaaalar ve Mektuplar*'dan anlaşıldığı kadarıyla dünya-da ve Türkiye'de olup bitenlerle ilgili ciddi bir dikkat ve me-rak içindedir. İlerleyen bölümlerde değinileceği üzere Osmanlı toplum yapısına ilişkin ilk notları bu dönemde kaleme almış-tır. Ancak yaşanan gelişmelere politik olarak dahil olamadığı için kederlidir ve bu, arkadaşlarına yazdığı birçok mektupta hissedilir. Örneğin 6 Mart 1959 tarihinde Zekeriya Sertel'e yazdığı bir mektupta şunları yazar: "Olayların sessiz seyircile-riyiz. Oysa bir diyeceğimiz vardır elbet; az buçuk biz de aydın sayılırız. Ama şartlar bizi böyle eli ermez, gücü yetmez hale getirmiştir. Dayan, dayanabilersen. Manda yüreği gerek. Ama dayanıyoruz işte" (Aybar, 2003: 197).

27 Mayıs Sonrası...

...bazı insanlar 27 Mayıs darbesini Türkiye'nin demokratik gelişmesine engelleyici bir darbe olarak değerlendiriyorlar. Bu darbe, DP'nin ... antidemokratik uygulamaları sonucu adeta zorunlu hale gelmiştir. Ama tabii meselenin o yanının önemini de kafamızda tutmamız gerekir. Çünkü denilebilir ki ne de olsa DP iktidarı halkın bürokrasiye karşı bir zaferiydi. Şimdi ise adeta bir reaksiyon olmuş ve bürokrasi halka karşı bir zafer kazanmıştı. Örneğin devlet dairelerine hizmetli kadrolarında çalışan insanlar, odacılar, çaycılar, vs. kendilerini mağlup olmuş gibi hissettiler ve darbeye karşı olumsuz tavır aldılar. Yani bürokrasinin üst tabakası ne kadar memnun olduysa, o zamana kadar söz sahibi olduğunu ve dolaylı da olsa iktidarda olduğunu zanneden kesim de o kadar kendini darbe yemiş gibi hissetti. Tabii bu anlamda antidemokratik bir tarafı da vardı.

Yani özetleyecek olursak 27 Mayıs darbesi teknik olarak demokratik bir harekettir, fakat toplumsal olarak uzun dönem bakılırsa antidemokratik bir harekettir; bir darbedir. ... 27 Mayıs darbesi, onu izleyen 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinden tamamıyla farklı bir darbedir. ... öteki darbeler şeklen iktidara karşı gibi olmuştur, ama aslında iktidar lehine hareketlerdir. İktidarın yeterince uyanık olmadığı gibi görüşlere dayanarak, aslında iktidarın yapması gereken şeyleri yapmışlardır. ... [27 Mayıs cuntası] iktidara karşı bir halk hareketi mahiyetindedir, diğerleri ise halka karşı ve iktidardan yana hareketler olmuşlardır. Bunu gerçekleştirdikleri yasal önlemlerden de görmek mümkündür. 27 Mayıs anayasası son derece demokratik bir anayasadır. Türkiye öyle bir anayasaya hala kavuşamadı (Aren, 2006: 92-93).

Menderes'in ve DP'nin 1955 seçimlerinden sonra muhalefete karşı tümüyle *taarruz* ve sertlik yanlısı bir siyaseti izlemeye karar verdiği biliniyor, dahası bununla ilgili olarak tarafsız olması gereken Cumhurbaşkanı Bayar'ın da desteğini ve onayını almış olması kuvvetle muhtemel (Eroğul, 2006: 127-132). Menderes'in ve DP'nin istibdadı yoğunlaştırmak için yaptığı her girişim, bizzat kendisinin de bir zamanlar savunucusu olduğu değerlerle ters düşmekle birlikte Menderes zorbalığı

da giderek kurumsallaşıyor, çok partili demokratik rejime duyulan güven, özellikle üst düzey bürokrasi de yerini kuşkuya terk ediyordu. Bunun dramatik örneklerinden biri DP Meclis Grubu'nun 12 Nisan 1960 tarihinde muhalefeti tamamen tasfiye etmek için CHP hakkında Meclis Tahkikatı açılması kararının alınmasıydı. Önergeye göre "CHP'nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğu, silahlандığı, isyan hazırladığı vs. ileri sürülüyor ve bu hususların soruşturulması için on beş kişilik bir komisyonun kurulması isteniyordu" (Eroğul, 2013: 230).

Menderes iç politikada olduğu kadar dış politikada da saygınlığını yitirmiş ve meşruiyeti büyük ölçüde yıpranmıştı. Ancak bir seçmen desteği vardı ve devam ediyordu. DP içerisindeki bazı isimler ise Menderes'in sağ popülist siyasetinin vardığı aşamadan tedirgindi. Ancak arkasındaki halk desteğine rağmen kurmak istediği istibdat rejiminin herhangi bir askeri güce sahip olmaması Menderes'in en büyük zayıflığı idi. 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu içerisindeki cuntanın yönetimi ele geçirmesiyle birlikte Türkiye'deki demokrasi girişimi Menderes'in şahsında cisimleşen "ikinci bir 'tek parti' dönemi"nden¹³ sonraki ağır darbelerinden birini aldı. "Böylece, on

¹³ Türk sağının büyük bir hürmetle ve demokrasi kahramanı olarak sahiplendiği Menderes'in idam edilmiş olması, onunla ilgili değerlendirmeleri akim bırakmakla kalmayıp onun etrafında örülen fetişist imgeyi yoğunlaştırır. Oysa Menderes siyasi ve ekonomik kararları nedeniyle Türkiye'de kendi teamüllerini oluşturması gereken demokrasi kültürünü baltalamayı ve 'ikinci bir tek parti rejimi' kurmayı tercih etmiş, bunun için suç işlemekten ve toplumu kutuplaştırmaktan çekinmemiş bir liderdi. "27 Mayıs darbesi, Demokrat Partililerin yargılanması ve sonunda Adnan Menderes'in idam edilmesi kuşkusuz, büyük bir demokrasi lekesi ve kişisel planda büyük bir trajedidir. Ancak sonu utanç verici biçimde gelen Demokrat Parti serüveninin, sırf bu nedenle sorgulama dışında tutulması gerekmiyor.

Demokrat Parti döneminin ayıplarını, bu utanç verici darbeyi meşrulaştırmak ve savunmak kabul edilir bir tutum olamaz. Bu damardan yürüyen siyasi anlayışın demokrasi tarihimize verdiği zarar, çok şükür artık tartışmasız biçimde kabul görür hale geldi.

yıl önce, sadece ülkenin değil, dünyanın alkışları içinde ve milyonlarca insanın umudunu taşıyarak başlamış olan Demokrat Parti iktidarı, yoğun bir nefret ve hınç havası içinde, hazin bir şekilde son buldu” (Eroğul, 2013: 178-238).

“Bizi 27 Mayıs’a getiren olaylar Bey takımının *muhalefeti* yasal saymamasından kaynaklanıyordu. Bizde devlet kutsal bir varlıktır. Bey takımının hangi kanadı onu ele geçirirse, karşısına hain gözüyle bakar. Bu anlamsız tahterevalliliğe sona ermedikçe demokrasiye geçilemezdi. Devlet, onun temel ögesi olan halka iade edilmeliydi. Yani halkın katılımı ile, halkla iç içe işleyen bir kurum haline gelmeliydi. Demokrasinin bu olduğu Bey takımına da, halka da eylem içinde kavratılmıyordu. Demokrasi sınıflar arasında bir denge rejimiydi: Sermayeci sınıfla, işçi sınıfı, emekçi halk sınıf ve katmanları arasında bir denge düzeniydi. Ve tarih içinde bu denge boyuna emekçi sınıflardan yana dönüşmekteydi. Çağdaş anayasaların sosyal adaletçi oluşu, sosyalizme açık bulunuşu bunun en belirgin kanıtlarından biriydi. Yeni anayasa hazırlanırken bu gerçekler sergilenmeliydi” (Aybar, 2014: 73).

27 Mayıs 1960 cuntasının darbesi ile DP dönemi sona ermiş ve cuntacıların oluşturduğu Milli Birlik Komitesi (MBK) yeni anayasa hazırlaması için bir komisyon oluşturmuştu. MBK Başkanı, dolayısıyla devlet başkanı Cemal Gürsel idi. Aybar 19 Kasım 1960 tarihinde Gürsel’e mektup yazdı. Mektup

Ancak diğer taraftan, Türkiye’de demokratikleşme, daha doğrusu demokratikleşememe sorununu doğuran tek nedeninin demokratik siyaset sürecine askeri müdahaleyi meşru gören anlayış olmadığını görmek zorundayız. Demokratikleşme sorunu açısından diğer önemli etken, sivil siyasetin sadece ‘sivil’ olduğu için ‘demokratik’ olmayabileceğini görmezden gelmektir.

Demokrat Parti’den başlayarak, sivil siyaset sıklıkla otoriter özellikler taşıyabilmiştir. Öncelikle, Demokrat Parti dönemi ikinci bir ‘tek parti dönemi’ özelliği taşır ve vardığı nokta ‘Vatan Cephesi’ adı altında toplumu ayırıştırıp, fişlemek olmuştur” (Mert, 2019).

tupta Gürsel'in gazetecilere "Komünist partisinin başarı kazanacağını sanmıyorum. Ama bir sosyalist partisinin yurdumuz için yararlı olacağına inanıyorum. Sosyal davalarımız ancak bir sosyalist partisinin yardımıyla çözümlenebilir" şeklinde demeçler verdiğini aktardıktan sonra solun yasakladığı bir ülkede demokrasinin gerçekleşmeyeceğini, "karşısında sol kanadın frenleyici kuvvetini bulmayan sermaye[nin], serbest teşebbüs rejiminin doymak bilmez ihtirasıyla, maddi manevi bütün değerleri" sömüreceğini söyler. Aybar'a göre "Türkiye'nin ancak sosyalizm yoluyla çağdaş medeniyete ulaşabileceği gün gibi aşikarken," bu konuyu tartışmanın bile kanunlarla yasaklanmış olması, başta Marx'ın *Kapital*'i olmak üzere, sol kitaplar üzerindeki yasakların varlığı ve benzeri uygulamalar ile "Marksizm'in kanun dışı olduğu bir memlekette, bilim hürriyetinden, düşünce ve inanç hürriyetinden söz açılabilir mi" diye sorar. Bu uzun mektubunda Aybar, 27 Mayıs'ın ikinci Cumhuriyet'i kurmak için yapıldığını ve bunun demokratik olması için solun siyasal alanda yer almasının önündeki engellerin kaldırılmasını talep eder: "Anayasa tasarısı hazırlandı; kurucu meclis için çalışmalar oluyor; türlü komisyonlar var; bunların hiç birinde sol aydınlara iş verildiğini duymadım. Sol aydınların piyasada görünmemesi, yokluklarına delalet etmez. Ödeve çağrılacak sol aydınların adlarını ve adreslerini Emniyet dosyalarından öğrenmek kabildir" (Aybar, 1960/1968h: 179-188).

"Demokrasi Yolunda Her Engeli..."

Cuntaçılar içerisindeki bir grup subay demokrasiye geçmeyi değil, ordunun yönetimde kalmasını destekliyordu. Ancak "Gürsel Paşa, 'Demokrasi yolundaki her engeli yıkacağız' diyordu" ve 14 kişiden oluşan bu grup yurt dışı görevine yollandı (Aybar, 2014: 72). Aybar, Gürsel'e mektubu yolladıktan sonra bir basın toplantısı tertip ederek mektupta ifade ettiği görüşleri tekrar eder. Kısa süre sonra hakkında hem mektup

hem de basın toplantısı nedeniyle hakkında iki dava açılır, yargılanır, ceza alır, temyiz edilir, cezalar bozularak beraatla sonuçlanır. DP döneminde “CHP’nin formel demokrasiyi öne çıkararak muhalefet yapması, darbe sonrasında atmosferini de demokrasi lehinde etkiledi. Darbeden hemen sonra girilen anayasa yapma çabasında da bu atmosferin etkileri kendisini hissettirdi.” Yeni anayasa çalışmaları DP deneyiminden çıkarılan dersler çerçevesinde yürütülüyordu. Anayasayı hazırlayan irade, tek parti döneminden sonra “çoğunluk oyuyla iktidara gelen ve bunu bir plebisiter diktatörlük” rejimine, yani ikinci bir tek parti-devletine dönüştürmek isteyenlere karşı “seçimle gelen iktidara karşı çeşitli devlet kurumlarını güçlendirmek ve özerkleştirmek” ve böylelikle “icraya karşı çeşitli fren sistemleri”ne sahip, Aybar’ın mektuptaki ifadesiyle, *ikinci Cumhuriyet*’i inşa etmek istiyordu (Belge, 2008: 33). Bu ihtiyacın, etkili olan motivasyonlarının başında Türkiye’deki demokrasinin sağ popülizme karşı dayanıksızlığı geliyordu. Gerçek bir demokrasi gereğine duyulan politik arayıştan daha çok siyasal alanın düzenlenmesinde ‘aşağıdakiler’in değerlerinin siyasal alandaki etkisinin kurumsal düzeyde kırılması ya da etkisizleşmesi hedefleniyordu. Hazırlanan yeni Anayasa 9 Temmuz 1961’de yüzde 61,5 evet oyu ile kabul edildi. Eylül ayında ise Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan “her bakımdan tatsız ve acemice sahnelenmiş bir parodi” olan Yasıada Duruşmaları neticesinde idam edildi (Aybar, 2014: 76). Aybar yaşanan yargılama süreciyle ilgili şunları yazar:

“27 Mayısçılar nereye gitseler, korkulu sevgi gösterileri ile karşılandılar. Ancak Demokrat Parti yöneticilerine yapılanlar, onlara oy vermiş olan yurttaşlarımızı rahatsız etti. Birtakım tepkilere neden oldu. Sudan nedenlerle, hayali suçlamalarla pek çok insan tutuklandı, yargılandı. Yasıada duruşmaları ise her bakımdan tatsız ve acemice sahnelenmiş bir parodiydi. Yasalar zorlanıyor, geriye doğru işletilmek isteniyor, bir komisyona başkan seçilmiş olan profesör Tahir Taner, ‘Yaşamım boyunca öğrenci-

lerime bunun tersini öğrettim diyerek' ve bir doğruluk örneği vererek istifa ediyordu. Yassıada'da ise bebek davasını, köpek davası izliyordu. İddia makamının kürsüdeki yakışsız gösterileri umulanın tam tersini veriyor, halkın büyük bir kesiminin gözünde sanıkları gadre uğramış mazlum kişiler haline getiriyordu. İnsan haklarının en önemlilerinden biri olan ve *sanığın hüküm giyene dek suçsuz sayılması ve ona öyle davranılması* hakkındaki temel ilke, bizde hemen hiç uygulanmaz. Bırakınız polisi, gardiyanı, savcıcıyı, yargıç bile sanığın onurunu kıracak biçimde davranır. Ona örneğin sen diye hitap eder. *Ulus adına görev yapmak*, saygısız ve terbiyesiz olma hakkı vermez. Yargıcın, sanığı küçülten sözler söylemeye, bağırıp çağırmaya ne hakkı vardır? Ulus adına görev yapanlar bu görevi, insanca ve karşısındakine saygıda kusur etmeden yerine getirmekle yükümlüdürler. Siyasal davalarda da bu temel ilkeler çoğu kez unutulur. Yassıada duruşmalarını izlemeye hiç gitmedim. Bayar-Menderes takımına sempati duymadım; izledikleri politikayı hiç onaylamadım ama ölüm cezasına çarptırıldıklarını duyduğumda isyan ettim. Ölüm cezası insanlığa sığmaz. Hele hele siyasal nedenlerle ölüm cezası verilmesi hiç affedilmez" (Aybar, 2014: 76-77).

Bu "parodi" yargılamaların gerçekleştiği darbe koşullarına rağmen Türkiye, demokratik denebilecek bir anayasaya kavuşmuş oldu ve 12 Mart 1971 Muhtırası'na kadar geçen sürede, görece demokratik bir rejim tecrübe edildi. Aybar'a göre bu Anayasa, Türkiye'nin sosyalizme ulaşabilmesine olanak sağlayan bir Anayasa'ydı ve korunması, uygulanması için gayret gösterilmesi gerekliydi. Bu dönemde bastırılan, yok sayılan, kendini ifade edemeyen birçok kesim, gündelik yaşamda örgütlenmeye ve taleplerini dile getirmeye başladı. Sosyalistler için bunun anlamı, sosyalizme giden yolun açıldığıydı. Aralık 1961'de sosyalizme ulaşmak milli burjuvazi ile işbirliği yapmayı hedefleyen *Yön* dergisi (1961: 12-13) ilk sayısında 531 kişinin imzaladığı bir "Bildiri" yayımlandı ve kamuoyunu tartışmaya davet etti. "Aydın çevrelerinde beklenenden fazla ilgi gören bu bildiri, görüşlerini açıklaması için

Aybar'a da gönderilmiştir" (Ünlü, 2002: 173). Aybar bildiriye imzalamaz, ancak bir cevap yazısı yazar ve kalkınma-kurtuluş için düşünülen *Yön* devletçiliğinin, halk sınıflarının politik gücüne değil, sömüren sınıfların gücüne dayanacağını, bu nedenle bu devletçiliğin halk sınıflarının yararına dönüştürülebileceğini imkan dahilinde görmediğini ifade eder (Aybar, 2003: 153-154).

"Aybar'ın Türkiye İşçi Partisi Başkanlığı'na getirilişinden yaklaşık yirmi gün önce yazılan bu cevap yazısında, ileriki yıllarda iyice su yüzüne çıkacak olan, *Yön* hareketi ve Aybar arasındaki sosyalizm ve demokrasi anlayışı farklılıklarını ana hatlarıyla bulmak mümkündür: Aybar için önemli olan, emekçilerin siyasal partisi ve yine emekçilerin iktisadi hayatta söz sahibi ve karar alıcı olmasıydı. Yöncülere göre ise önemli ve gerçekçi olan, aydınların ve subayların öncülük edeceği bir hareketti ve iktisadi hayatı da uzmanlar yönetebilirdi. ... bu farklılıklar, demokrasi ve sosyalizm anlayışıyla olduğu kadar, Türk tarihine ve toplumsal yapısına nasıl bakıldığıyla da ilgiliydi" (Ünlü, 2002: 173-174).

Aybar'a göre (2014: 139) *Yön* dergisinde "*Türkiye'nin kurtuluşu, Tanzimatçı geleneklere uygun olarak; gene Bey takımının "ilerletici" girişimlerine bağlanıyordu. Şu farkla ki, bu kez tepeden inmeciler, Bey takımının sol kanadındandı..."*

TİP: Ezilen İşçi Sınıfının Partisi

27 Mayıs 1960 darbesi, DP'nin ikinci hükümet dönemiyle başlayan ve giderek yoğunlaşan muhalefete yönelik saldırı siyasetinin neden olduğu gerilim demokrasinin kurumsal olarak gelişmesini, demokrasi kültürünün oluşmasını engelleyen sürecin son aşamasıydı. Ordu içerisindeki cuntacılar, seçmen çoğunluğunu kaybetmiş olan DP'nin arkasında duran bir halk iradesi görmediği gibi DP'nin meşruiyetini de kaybettiğini düşünüyordu. DP'nin Tahkikat Komisyonu yoluyla başta

CHP olmak üzere, muhalefeti ortadan kaldırma girişiminin tartışıldığı 27 Nisan'daki Meclis toplantısında İnönü "Arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam" diyerek¹⁴ yaklaşmakta olan darbenin önünde durmama çağını ima eder. Darbeden sonraki süreç ise darbe konjonktürünün unutturulması için demokratikleşmeye hız verildiği bir dönemdir. Paradoksal olsa da demokratikleşme, darbenin meşrulaşmasını kolaylaştırıyordu.

Aybar *Temel Hakları Yaşatma Derneği* adında bir dernek kurar ve 141-142. maddelerin yürürlükten kaldırılması için kampanyalar düzenler. Sonrasında bir sosyalist parti kurmak için bazı girişimlerde bulunur. "Çok hareketli günlerdi 1960 yılının yaz günleri. 27 Mayısçılar orduda, üniversitede geniş tasfiyeler yapmışlardı. ... Silahlı Kuvvetler'in yönetime el koyması iyi bir şey değildi, İkinci Meşrutiyet yıllarında ordunun politikaya karışması bize pahalıya mal olmuştu" diyen Aybar, ordunun siyasal alana müdahale alışkanlığına geri dönmesinden endişe ederek bir an önce "sivil yönetime dönüşmesinin bekleyişi içinde" olduklarını ifade eder. Demokrasinin yeniden kurulacağına ilişkin iyimserdir, en azından darbecilerin açıklamalarından edindiği izlenim budur. Ancak daha önemlisi bir süredir işçi hareketlerinin geliştiğine ilişkin izlenimleridir. Sendikacılar ve işçiler seslerini duyurmaya çalışmakta, bazı sol yayınlar ortaya çıkmakta ve sol, kendini hissettirmektedir (Aybar, 2014: 84-98). Aybar'ın 1945 ve sonrasında devlet ve toplum ile ilgili kamusal entelektüel olarak

¹⁴ İnönü'nün bu ifadesini "[S]izleri öylesine acı bir son bekliyor ki, sizi ondan ben bile kurtaramam" şeklinde aktararak İnönü'nün darbeyi çağırdığını ima eden Başgil (2008: 18), 27 Mayıs darbesinden tümüyle CHP'yi sorumlu tuttuğu çalışmasında siyasi ortamın gerginliği nedeniyle Menderes'e istifa etmesini ve CHP ile millî koalisyon kurulması önerdiğini, ancak Bayar'ın bu öneriyi kışkırdığını ve "[T]enkît [eleştiri] zamanı geçti. Şimdi tenkil [sertlik] zamanıdır" dediğini de aktarır (Uyar, 2001: 119; Birand vd. 1991: 104).

ifade ettiği görüşler, 1960'lara gelindiğinde gelişmiş ve güçlü bir bağlam kazanmış görünmektedir. Dönemin sosyalist eğilimlerinden etkilense de teorik ve politik açıdan belli bir anajmana sahip olduğunu söylemek pek mümkün değildir. *Mdafaaalar ve Mektuplar*'da (2003) yer alan bazı yorumlarından ve analizlerden hareketle görüşlerinin gelişmekten daha çok derinleştiği sonucuna da varabilir. Ancak Aybar'ın asıl isteği aktif siyasetin içerisinde yer almaktır.

Aybar (2014: 95-99), TİP öncesinde sosyalist bir parti kurmak istediğini, bir grup arkadaşıyla birlikte bu partinin tüzüğünü büyük ölçüde hazırlanığını, parti programında "nc Parti" hatasına düşmediklerini, ancak o esnada "sendikacıların bir işçi partisi kurmak için harekete geçtikleri" ğrendiklerini söyler.

İki ayrı parti anlamsız olacaktı. Erbil'i ilişki olanakları aramaya memur ettik. Sonuç alamadık. Sendikacılar bu işi kendi başlarına yürütmek kararındaydılar. Aydınlarla karşı adeta alerji duyuyorlardı. İşçilerin kendi partilerini kurmaya kalkışmaları, tarihimizde ilk kez oluyordu. ... Bu kez işçiler kendi işlerini kendileri görüyorlardı. Bu önemli bir gelişmeydi. Ve bize düşen görev bu girişimi dışardan desteklemektir. Herhalde parti kurma çalışmalarını artık srdremezdik. alışmalara son verdik. Olacak şey değildi zaten. Üç beş avukat sosyalist bir parti nasıl kurabiliriz? Tanımadığımız, bilmediğimiz iki üç sendikacı ile böyle zor bir işin altından kalkabileceğimize nasıl inanmıştık? Besbelli yaşadığımız umutlu günlerdi bizleri böyle bir girişime iteleyeni. ... 'Devlet yönetiminde sen de söz ve karar sahibi ol!' deyince işçilerin, köylülerin, sosyalist partinin saflarında yer almayacaklarını sonraki yıllarda anlayacaktık" (Aybar, 2014: 97).

Aybar, kurmak için bir süredir üzerinde çalıştıkları parti girişimini sonlandırır ve bu sırada *Türkiye İşçi Partisi* (TİP) 12 işçi-sendikacı tarafından 13 şubat 1961 tarihinde kurulur. Ancak bir yıl içerisinde "parasal zorluklar ve yönetici kadro yetersizliği" nedeniyle Parti'de bunalım başlar. Parti'nin aydın-

larla işbirliği yapmasının gerekli olup olmadığı uzunca tartışılır, çünkü aydınlara güvenmedikleri gibi aydınlara partiyi ele geçirmelerinden de endişe etmektedirler. Bir de genel başkanlık sorunu vardır, solcu birinin genel başkan olması istenmemektedir. Aybar'ın aktardığına göre Maden-İş lokalinde yapılan uzun toplantı ve tartışmalar neticesinde Aybar gıyabında genel başkan seçilmiştir. Bir gece vakti Aybar'ın evine gidip başkan olması için onu seçtiklerini söylerler ve o da görevi kabul eder. "TİP'i bir sosyalist parti kişiliğine kavuşturacak olan, yeni programının ana çizgileri"ni açıklayan bir basın bülteniyle 9 Şubat 1962 tarihinde parti ilan edilir (Aybar, 2014: 164).

TİP, Türkiye siyasi tarihi ve sosyalist mücadele deneyimi açısından öncü bir girişimdi. Ancak Aybar açısından TİP, sadece bir parti değil, onun sosyalizm fikrini ve mücadelesini temsil eden, bir anlamda bunun cisimleşmiş halini gösteren ve sosyalizmin sol popülist olanaklarını arayan, halkçılıktan daha çok halka dayanmayı hedefleyen ve siyaseti aşağıdan kuran pratiğin partisi olmayı hedeflemektedir. Konumuz bağlamında, özellikle 1962-1971 yılları arasındaki dönem, sosyalistlerin teori-pratik ilişkisini birbirinden ayıramadıkları, kamusal aydından aktif siyasetçiliğe kolaylıkla geçebildikleri bir dönemdi. Ayrıca benzer birçok kişi gibi Aybar'ın da devlet ve toplumla ilişkisinin başka bir nitelik kazanacağı bir dönem olacaktı.

"Parti sana emanet hoca!"¹⁵

¹⁵ Aybar (2014: 179) partinin başına geçtikten sonraki duygularını şöyle ifade eder: "Basın toplantısı sona erip de parti lokalinden ... arkadaşlar birer ikişer ayrıldıkları sırada, İbrahim Güzelce'nin, 'Parti sana emanet hoca!' demesi, yalnızlığımı ve sorumluluklarımı, birden tüm ağırlığı ile duymama vesile olmuştu. Ne yapacaktım? Herhangi bir derneğin yönetim kurulunda bile bulunmamıştım. Şimdi bir partinin, hem de bir İşçi Partisi'nin başındaydım. Ve de bu parti Türkiye'de, sola düşman güçlerin egemen olduğu, türlü oyunların sahnelendiği bir ülkede idi. Teorik birtakım bilgilerim vardı işçi partileri hakkında. Kendim de sosyalisttim,

Bu arada ülkedeki bir diğer gelişme Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962'de darbe girişiminde bulunmasıdır. 27 Mayıs darbesinin ardından demokrasiye geçilmesinden memnun olmayan Albay Aydemir'in darbe girişimi başarısız olur, ancak hükümetle anlaşır, yargılanmaz ve emekliye ayrılır.¹⁶ Aybar ise yeni tüzük hazırlamaya başlamıştır. Tüzüğü'nün 2. ve 3. maddeleri ile 53. maddeyi kendisinin yazdığını vurgulaması önemlidir, çünkü bu maddeler TİP'in sosyalist bir parti olarak karakterini ve diğer sosyalist partilerden farkını vurgulamaktadır. (Ayrıca Parti'den ayrılırken bu maddeleri hatırlatmaya devam edecektir). Madde 3'te (TİP Tüzüğü, 1969: 5) uzunca anlatılan amaçlar şu ifadelerle sonlanır:

“Ve İNSANIN İNSAN TARAFINDAN SÖMÜRÜLMESİ SİSTEMİNE SON VERİP, Türkiye'yi, halkı kardeşçe dayanışarak, işbirliği ederek, hürriyet ve eşitlik içinde, her bakımdan insanca, dopdolu yaşayan, medeniyeti ve kültürü ileri, tam bağımsız, insanlığın hizmetinde, barışçı, tam demokratik bir ülke haline getirmektir.

“Halkın oyu ile kanun yolundan iktidara gelen T.İ.P., halkın oyununu kaybedince, yine kanun yolundan iktidardan çekilir.”

53. madde ise (1969: 35) işçilerin parti yönetiminde yer almasını sağlayan, partinin işçi sınıfı partisi niteliğini vurgulayan bir maddedir. İşçi sınıfının partisi, sadece içerisinde yer alan sosyalist aydınlar tarafından değil, işçiler tarafından da yönetilecektir. Bu aşamadan sonra Aybar, TİP'i tanıtabilmek için yurt gezisine başladı. Bir zamanlar dedesinin ve babasının yaptığı gibi o da Anadolu'ya geçiyordu.

Marksisttim. Ama politikaya hiç girmemişim. Mesleğim hocalıktı. Kaptan köşkünde, kaptanlıktan habersiz bir kişi durumunda idim.”

¹⁶ Talat Aydemir, ordu içerisindeki cuntacılığın tipik bir figürü olması bakımından önemlidir. 21 Mayıs 1963'te yeniden darbe teşebbüsünde bulunan ve yine başarısız olan Aydemir, 5 Temmuz 1964 tarihinde idam edildi.

1960-71 arası dönemde Aybar'ın TİP içerisindeki siyasi mücadelesi iki yönlüdür. Bir yandan 'ceberut devlet' ve onun sermaye sınıfının siyasi temsilcileriyle mücadele ederken diğer yandan sosyalist solun TİP içerisindeki ve dışındaki temsilcileriyle mücadele eder. Bu mücadele dönemindeki tecrübeleri Aybar'ın Türkiye'deki devlet ve toplum yapısının niteliğiyle ilgili görüşlerini teorik olarak temellendirmeye çalışır. Bunun nedenlerinden ilki sosyalist hareketin Türkiye'de kendine etkili ve dinamik zemin bulması, üniversite gençliği ve sanayi işçileri üzerindeki etkisinin önlenemez biçimde yoğunlaşmasıdır. TİP bu dalganın oluşmasında etkili olduğu kadar bunun sağladığı irtifanın da olanaklarını kullanmaya çalışır. Aynı esnada *Yön* çevresi de tezlerini geliştirmekte ve Türkiye'de etkili bir sol kamuoyu oluşmaktadır.

Saldırıları ve TİP

Yön hareketi ve TİP, uluslararası sosyalist hareketin merkezi kabul edilen Komintern'e bağlı olan TKP'den bağımsız olarak ortaya çıkan ve kendi siyasal stratejilerini ve pratiklerini oluşturmaya çalışan hareketlerdi. Bu, Türkiye'deki siyasal alanın genişlemesi anlamına geldiği gibi demokrasinin kurumsallaşması için önemli bir adımdı. Ancak TİP'in kurulması, sosyalist bir parti olması, daha doğrusu Aybar'ın TİP Başkanı olması sonucunda Adalet Partililerin, Komünizmle Mücadele Dernekleri'ne¹⁷ üye olan kişilerin ve benzeri siyasi eğilime

¹⁷ Komünizmle Mücadele Dernekleri, Türkiye'deki antikomünist operasyonların milis devşirme üyelerinden biri olarak kabul edilebilir. Dernek tüzüğüne göre kuruluş amacı; "başta Komünizm olmak üzere, yıkıcı, yıpratıcı ve bozguna fikir ve cereyanlarla mücadele etmek, milli kültürümüzü, milli ve manevi değerlerimizi korumak gayesi"dir. Devamında; "a- Tarih, vatan, kültür ve kader birliği şuurunu kökleştirmek, b- Demokratik nizam ve insan hakları fikrini kıymetlendirmek, c- İhtimai tesanüt fikrini yaymak, ç- Türk vatanı ve milliyeti için her türlü fedakarlıktan çekinmeyen ve bencillikten uzak mefkurecilerin çoğalmasına çalışmak,

sahip olan lümpenlerin TİP'e yönelik milliyetçi saldırılarının başlamasına neden olmuştu.

Yön çevresi TİP'e karşı kayıtsız değildi. TİP'in 10 Kasım 1962 tarihinde Beyazıt'taki bir salonda "Anayasaya aykırı

d- Ahlak, adalet ve an'anelere uygun yaşamayı ve milli mukaddesata hürmeti telkin etmek,

e- Türk hars ve mukaddesatına aykırı cereyanlara ve komünizm âfeti ile mücadele etmek" maddeleri sıralanır (Meşe, 2016: 294).

Derneğin kurucuları arasında Nur Cemaatinin önde gelen isimlerinden Bekir Berk, Demokrat Parti ve Adalet Partilerinde siyaset yapan Fethi Tevetoğlu, Milliyetçi Hareket Partisi'nde görev alan gazeteci İlhan E. Darendelioğlu gibi isimler tarafından kurulan derneğin Cemal Gürsel, Adnan Menderes, Celal Bayar, Süleyman Demirel, Turgut Özal, Recai Kutan ve Fetullah Gülen gibi tanınan üyeleri ve kurucuları vardır (Yetkin, 2018: 351-354).

Konuyla ilgili müstakil eser sahibi Meşe'ye göre Komünizmle Mücadele Dernekleri "ve bu derneklerin dillendirdiği antikomünist söylem, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden beri Türk toplumunda var olan 'Moskof' imgesinin oluşturduğu 'dış düşman' algısından büyük oranda beslenmiş ve Soğuk Savaş dönemi SSCB ve ABD politikalarının iç politikaya yansımaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu dernekler toplumda, Tek Parti dönemi politikalarının katı laiklik uygulamalarının milliyetçi ve dindar çevreleri susturması ve 1945-1960 arası dönemde CHP ve DP hükümetlerinin sol siyasal düşünceye bakışındaki dışlayıcı benzerlikten faydalanarak ortaya çıkmışlardır. Bu dernekler 1950, 1956 ve 1963 yıllarında üç defa kurulmuşlar ve toplumda var olan negatif içerikli 'Moskof' imgesi ve iç düşman olan 'komünizme' ve 'komünistlere' karşı engelleyici söylemler üretmişlerdir. Komünizmle mücadele sürecinde etkin olan dernek ve bu süreçte dâhil olan kişiler, bu söylemleri üretirken milletin, dinin, devletin ve geleneksel kültürel değerlerin sahibi olunduğu ve bunları korumakla kendi geleceklerine sahip çıkacaklarını düşünmüşlerdir. Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin kuruluşunda yer alanlar başta olmak üzere, komünizmle mücadele söyleminin üretilmesine ve siyasal yaşamın antikomünizm yönünde politize edilmesine katkısı olan birçok önemli kişi de bu derneklerin ürettiği söyleme katkı yapmışlardır. Bu katkılar dikkate alındığında Komünizmle Mücadele Dernekleri ve sahip oldukları antikomünist muhayyile, Türk sağ'ın 1930'lardan itibaren belirginleşen oluşumuna, 1950'li yıllardan itibaren açık bir biçimde katkı yapmış, başka adlarla kurulmuş ve söylemler benzer olan derneklerin ve söylemlerin en önemlilerinden biri olmuşlardır" (Meşe, 2016: 285-286).

yasaların yürürlükten kaldırılması ve Anayasanın eksiksiz, tastamam uygulanması" başlıklı toplantısını basan sağcılar üst üste İstiklal Marşı okuyarak konuşmaları engellemeye çalışmış, olaya müdahale etmeyen emniyet güçleri olan biteni izlemiş ve "attıkları 'kahrolsun komünistler', 'Tanrı Türk'ü korusun' gibi sloganlarla" "milliyetçi olduklarını haykıran zor-baların" karşısındaki kayıtsızlıklarını korumuştur (Aybar, 2014: 178-181). Bu hadisenin ardından, Kasım 1962'de Avcıoğlu (1962: 16) *Yön* dergisinde "Türkiye İşçi Partisine Dair" başlıklı bir yazı yazıp TİP'i savundu. Her ne kadar TİP'in sosyalizm anlayışını eleştirip kendi çizgilerine çağırılmış olsa da bu savunma ve devamındaki buluşma çağrısı önemlidir. Kısa süre sonra TİP içerisinde yer alan eski TKP üyelerinin TİP'in politikalarını eleştirerek Milli Demokratik Devrim (MDD) tezini geliştirmesi ve Yön hareketiyle ittifak yapması sonucunda TİP'in zayıflayacağını ve daha sonra da parçalanacağını şimdiden ifade edelim.

TİP'e yönelik saldırılar, neredeyse hiçbir zaman sona ermedi, bir başka ifadeyle TİP'in demokratik meşruiyeti Adalet Partisi (AP), devlet içerisindeki antikomünist bürokrasi ve sağcılar tarafından hiçbir zaman tanınmadı. Bir anlamda, 27 Mayıs darbesinin istenmeyen sonuçlarından biri olarak ortaya çıkmıştı ve devletin yarı-resmi milliyetçi milis güçleri tarafından taciz edilerek yıldırılmak isteniyordu. Parti'nin bu saldırılara yönelik iki strateji izlediği söylenebilir. Bunlardan ilki sol Kemalizm ile buluşmayı mümkün hale getirecek bir üslup belirlemek ve devletin hukuki-meşru bir zeminde durması için ısrar etmek, bunun için kamuoyu oluşturmak. Henüz yeni kurulan bir parti olmasına rağmen yaşanan saldırıları konuşmak için İnönü'den randevu alınır, ancak yapılan görüşmeden pek bir netice alınamaz. "Görünüşe bakılırsa Türkiye İşçi Partisi'ni zor günler" bekliyordu." Bu esnada "Türk-İş'in düzenlediği ve on binlerce işçinin katıldığı *Komünizmi Lanetleme* mitingi" devam etmektedir ve TİP yöneticileri açıkça komü-

nistlikle suçlanırken “pankartlarda *İnsanlık idealinin bekası ve koruyucusu NATO ve CENTO’yu destekliyoruz!, İslâmiyet komünizmi reddeder!, Emekle sermaye el ele!* sloganları” yazmaktadır (Aybar, 2014: 182-183).

TİP’e yönelik saldırıların, Türkiye siyaset tarihi açısından önemli bir yeri olduğunu ifade etmek gerekir. Gerçekten de TİP siyaset sahnesinden çekilene kadar sistematik olarak devam eden bu saldırılar çoğu zaman, Akhisar ve Bursa’da olduğu gibi, linç eylemine dönüşüyordu. “Komünizmle Mücadele militanları, imam-hatip öğrencileri ve AP gençlik kollarının kimi mensuplarının oluşturduğu saldırgan” gruplar buldukları her fırsatta “Kahrolsun Komünizm” diyerek TİP’e saldırıyordu (Aybar, 2014: 192-197). Elbette buna yargı yoluyla kurulan komploları da eklemek gerek.

TİP, Aybar’ın “Bey Takımı” olarak tanımladığı zümre tarafından kurulmadığı gibi onların siyasetini de yürütmüyordu. Aybar, bunun uzunca tahlilini yapar, ancak burada bahsedilmesi gereken TİP’in kuruluş ideolojisidir. TİP Tüzüğü ve Programı, bu ideolojinin en sarih ifade edildiği belge olarak kabul edilebilir. Buradaki ideolojik çerçevenin merkezinde Atatürk devrimlerinin yer aldığını ve özellikle Kurtuluş Savaşı ile Atatürk’ün ölümü arasındaki dönemin ideolojik olarak yeniden üretilmesiyle meşrulaştırılan antiemperyalizm vurgusu yer alır. Ayrıca sosyalist bir programa sahiptir. Antiemperyalizm konusunda Yön (ve MDD) çizgisiyle benzer olsa da sosyalizm konusunda TİP’in siyasal stratejisi Yön (ve MDD) çizgisinden tümüyle farklı görünmektedir. Sosyalist bir parti olmasına rağmen kritik olduğunu düşündüğü meselelerde sosyalist bir siyasi ilkedden daha çok Atatürk’ün bir ifadesine ya da onun sol bir gözle yorumlanmasına müracaat edilmektedir. Atatürk, özellikle 27 Mayıs darbesiyle birlikte restore edilen Kemalizm’in korumasına duyulan ihtiyaç kadar Aybar’ın Atatürk’e ilişkin imgesi de bununla örtüşmektedir. Yine

sosyalizm kelimesi konusunda ihtiyatlıdır Aybar ve “ihtiyatı” elden bırakmadan, inandığı her şeyi açık ifade eder:

“TİP, sosyalist bir partiydi. Programında ve tüzüğünün ikinci maddesinde ‘işçi sınıfının demokratik öncülüğü etrafında birleşmiş işçiler, köylüler, aydınlar...’ filan böyle neredeyse bir tekerleme haline gelmişti, bir partidir. Yani nasıl bir parti olduğu açıktır. Tüzük programdan evvel yazılmıştı. Program Marksizmin el kitabı gibi bir şeydi. Sınıfsal bir tahlil yapıldı memleketin. Böyle bir programdı. Ama ismi Sosyalist Parti değildi. Bu adı kullanmadık. Bu biraz Mehmet Ali Beyin ihtiyatından geliyor ama nasıl bir ihtiyatsa? Açık bir ihtiyat. Ne olduğumuzu hem programda hem tüzükte açık olarak ortaya koyduğumuz halde Sosyalist Partidir demedik. Sonra dedik. Artık herkes dedikten sonra bizde dedik” (Aren, 2006: 89).

Aybar için tüzükte ve programda bey takımının statükusunun cisimleşmiş formu olan devlet iktidarını demokratik yollarla ele geçirmeyi hedefleyen TİP tüzüğü ve programı, onu tam bağımsız ve gerçek anlamda demokratik devlete dönüştürmeyi hedeflemektedir (Aybar, 2014: 203-210) ve elbette TİP “işçi sınıfının ve ... toplumcu aydınların, ırgatların, topraksız ve az topraklı köylülerin, zanaatkarların, dar gelirli meslek sahiplerinin, kısaca emeğiyle yaşayan yurttaşların” demokratik iktidarına dayanan ve emekçi halkın “bir numaralı yurttaş” olması için siyaset yapan bir parti olarak ilan edilmektedir (TİP Programı, 1964: 13-15). Bolşevikliğin etkisi ve küresel sosyalizm rüzgârının aksine, Türkiye’de sosyalist bir partinin demokrasi yoluyla iktidar olmak ve iktidardan ayrılmak ilkesini benimsemesi ve sol toplumsal mühendislik stratejilerini reddetmesi, siyaseti aşağıdan gelen talepleri sınıfsal olarak örgütlemek işi olarak yeniden düzenlemesi yönündeki siyasal perspektifin arkasındaki teorik kavrayış ise henüz sınırlı bir çevrede tartışılmaktadır.

Sosyalizmin Teorisi, Siyasetin Pratiği

“Eleştirel ve diyalektik olmayan, düz uyarlamacılığın paradoksal görünen bir sonucu, evrensellik fikrinden kopmaktır. Zira teoriyi taktiğe indirgeyerek araçsallaştıran, böylece aslında *değersizleştirilen* bu adaptasyoncu tavır, herhangi bir evrensel-nesnel değerlendirme ölçütünden ‘istifa’ etmek anlamına gelir. Dolayısıyla, tikel (yerel-somut) ile evrensel arasındaki ilişkiye eleştirel bakış imkânı da kalmaz. Tâ ‘uzaklardan’ ideolojik politik ilmi-halleri süzgeçsiz adapte eden sosyalist sıfatlı grupların, Türkiye’ye ilişkin en ayrıksı, kendine-özcü açıklamalara, giderek apaçık milliyetçiliğe savrulmalarının esrarının ardında bu da vardır” (Bora, 2009: 129).

Türkiye solunun 1965 yılında kamusal alanda görünür hale gelen teorik tartışmaları, “Aralık 1965’te *Yön* sütunlarında, Roger Garaudy’nin *Sosyalizm ve İslamiyet* adlı kitabı”na “Türk solunun iki önemli ismi Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi’nin (Mihri Belli’nin müstear ismi) ayrı ayrı yazdıkları önsözler” ile başlatılabilir (Ünlü, 2002: 208-209; Bora, 2017: 607-608). Garaudy *İslamiyet’in* kültürel çekirdeğinin sosyalizme geçişe olanak sağladığı yönündeki tezi, Müslümanlara yönelik bir çağrıdır. Önsöz yazarları ise bu çağrıyı bir tür doğuculuk, sosyalist köken arayışı ve bir tür öze dönmeçilik şeklinde yeneden formüle edip Türk aydını için bir çağrıya dönüştürür.¹⁸

¹⁸ Tanıl Bora (2017:607) *Yön* ve Avcıoğlu çizgisinin İslamiyet ile sosyalizm ilişkisini yorumlarken şunları söyler: “Avcıoğlu kitaba yazdığı önsözde, sosyalist düşüncenin İslamiyet’teki entelektüel kaynaklarını keşfetmenin, Avrupa-merkezci olmayan bir hümanizma ve sosyalizmin imkânını gösterdiği üzerinde duruyordu. İslamiyet’in bu potansiyelini keşfetmek, ‘kültürel bağımsızlık’ yolunda yerlici-millici bir hamleydi Avcıoğlu’na göre. ‘Kendi kültürümüzden kopmak’tan yakınırken, bizzat kendisinin Fransa’nın tarihini ‘en teferruatlı şekilde’ bildiği, oysa Türk tarihi hakkında ‘ciddi pek az şey bildiği için utanç’ duyduğunu söylüyordu. *Yön*, hem din=sağcılık eşleşmesini sorgulayan hem İslam’ın sosyalist yorumlarını destekleyen yazılara ara yer verdi. Bazı sosyalist aydınlar, İslami cehahtaki anti-kapitalist arayışları sempatiyle izlediler. Ancak ‘60’ların sonlarına doğru, radikalleşme ve gündelik mücadelenin şiddetlenmesiyle, bu

İlk itiraz Kemalizm'i Batıcılıktan ayırıştırır, hatta Batıcılığın gericiilik olduğu yönündeki görüşleriyle bilinen Niyazi Berkes'ten gelir. Berkes'e göre (1965: 16) "Garaudy'nin İslamiyet ve İslam uygarlığı hakkındaki yazdıklarının yanlış bilgilere ve dolayısıyla yorumlara" dayanmaktadır, "Türkiye'nin Batıya veya Doğuya değil, değişim ve oluşum halinde olan 'ulusal varlığına' bakması" gerekir. Tartışmaya dahil olan Melih Cevdet Anday (1965: 14) "sosyalizme veya çağdaş uygarlığa Arap-İslam uygarlığından" değil, ancak "ulusal değerler" ile varılabileceğini yazar. Bu tartışmanın asıl önemli yanı, Fransa'da 1960'ların başından itibaren tartışılmakta olan ve Türkiye'deki bazı dergilerde birkaç kez bahsi geçen Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) kavramsallaştırmasını Osmanlı toplum yapısı tartışmalarına dönüştüren yolu açmış olmasıdır.

Garaudy'nin kitabıyla başlayan bu tartışma 1965 sonu ve 1966 başında *Yön* dergisinde devam eder. Farklı görüşlerdeki yazılar artarda yayımlanmakta ve taraflar birbirlerinin argümanlarına karşı-argümanlar ile yanıt üretmeye çalışmaktadır. Konunun kilitlendiği yer doğululuktur. Batılı olmayan Türkler, batının sosyalizmini batılı bir ethosla taşıyamayacakları için kendi özündeki sosyalist cevheri kazıp çıkarmalıdır. "İslamiyet ile 1000 yıl haşır neşir olan" ve "Coğrafya bakımından, kök bakımından Türk ulusu doğulu bir ulus" olduğuna göre sosyalizmini doğuda araması gerekir. Bu nedenle Mihri Belli "Gene 'Sosyalizm ve İslamiyet' Üzerine" yazısında şunların yapılması gerektiğini ifade eder:

"... Doğu toplumu olan Osmanlı toplumunun özelliklerini inceleyebiliriz. Yüzyıllar boyunca imparatorlukta üretim tarzın-

ilgi dağıldı." Bilindiği üzere M. Belli de benzer görüşlere sahiptir. Bir tür yerlililik -laik ve sosyalist bir yerlililik- arayışının temsillerinden biri olan bu bakış açısı, emperyalizmin 'milli kültür'e ve 'milli bünye'ye tasallutuna karşı maziden gelen köklerini arıyor ve Marksist teorinin, mevcut haliyle, bu arayışa istenen yanıtı veremediğini öne sürüyordu.

da gelişmeleri araştırabiliriz. Derin barbar izleri taşıyan ilk gazilerin servet ve emek kavramları üzerinde durabiliriz. Osmanlı toplumunun ve genel olarak Doğu toplumlarının neden kapitalist gelişmeye beşik olmadığını inceleyebiliriz. Türk tarihini didik didik ederek ilerici halk hareketi niteliğinde en ufak kıpırdanışları gün ışığına çıkarabiliriz. ... Elde edilen sonuçlar bizim için ideolojik dayanaklar olacaktır” (Tüfekçi, 1966: 15).

Berkes ise (1966: 8, 10) “Batı ve Batıcılık fikrine karşı gelmiş biri olarak ... bir de Doğu ve Doğuculuk modasının açılmasına” itiraz ederek Tüfekçi’nin bütün argümanlarına yanıt verip Garaudy’nin “Asya Tipi Üretim Tarzı” başlığı altında verdiği örnekleri aynı başlık altında eleştirir. Ardından Tüfekçi’ye “doğu toplumu” ifadesiyle “acaba Marks’ın kasdettiği kapitalizm öncesi üretim sistemlerinden biri olarak tanımlanan Batı Avrupa feodalizmi dışı sistemler mi kastediliyor? İşe bu noktadan girilseydi bizi de çok ilgilendirecek sonuçlara varılabirdi” der. Bir anlamda tartışmanın yönünü doğuculuğa büken bu girişimi prekapitalizm tartışmaları bağlamında yeniden Marxist bir çerçeveye yerleştirmeyi istemektedir. Çünkü Berkes’e göre ne tarihimizi ne de bugünkü toplumu anlamanın ve sorunlarını çözümlenmenin yolu “tipik doğu toplumu”, “müslüman sosyalizmi” gibi “sözcüklerle oynamak” ve sosyalizmi yön cihetlerinin meselesi haline getirmek değildir.¹⁹ Oysa aynı sayıda E. Tüfekçi, Berkes’in Asya Tipi

¹⁹ Bu vesileyle Anday’ın (1965: 14) *Yön’ün* 142. sayısında yayımlanan “Değişik Üzüntüler” başlıklı yazısının bu tartışmanın seyrinde etkili olduğunu hatırlatalım. Anday, Garaudy’nin eleştirisinden daha çok kitaba yazılan Önsözlere “üzgün”dür: “... kendimizi unuttuğumuzu bir batılının bir kitabından çıkarıp batılılaşmaya inat doğululaşmaya kalkma kararını verdiğimizizi görünce de üzülüyorum. Geriye ne kalıyor, sosyalizmi artık Marks’tan, Engels’ten değil, İbn Haldun’dan öğrenmek mi? Bu mu olacak bizim kendi değerlerimize dönmemiz? Onu da artık Garaudy’dan öğreniriz” der. Eklenmesi gereken bir diğer not ise *Yön’ün* 145. sayısında İbrahim Ömer’in (1966: 16) “Doğu Tipi Derebeylik Teorisi” isimli yazısıdır. Bu yazıda Ömer, ATÜT’ün temel çerçevesini çizerek mülkiyet meselesinin doğu-batı ekseninde nasıl konumlandığını ve bunun sosyopolitik sonuçla-

Üretim Tarzı konusuyla 1940'lı yıllardan bu yana ilgili olduğunu, hatta "o yıllarda 'imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle' edebiyatı" sürmesine rağmen Berkes'in *Yurt ve Dünya* dergisinde bu görüşü eleştiren "ilerici" yazılar yazdığını ifade eder. "Bizce 'Asya üretim tarzı' denmiş ya da 'Doğu feodalizmi' denmiş pek önemli değildir. Yeter ki toplumsal biçimlerin yapısında ve gelişmesinde ekonominin ana rolü oynadığı bilimsel gerçeği kabul edilsin; yeter ki araştırma alanında çabalar Türk sosyalizmine ideolojik dayanaklar sağlama yolunda sarfedilmiş olsun" diyen Tüfekçi, Batıdan 'ithal' bir sosyalizm düşüncesi yerine Türk tarihinden ve kültüründen yerli bir sosyalizm nüvesi istemektedir (Tüfekçi, 1966: 9-10).

Böylelikle 1960'ların ortasındaki Türkiye sosyalist siyaseti içerisinde birbiriyle ilişkili 'iki buçuk' iktidar stratejisini savunan üç farklı yolun ortaya çıkmakta olduğu söylenebilir. İlerleyen dönemde bu arayışlar/tartışmalar giderek yoğunlaşacak ve 1961-71 arasında sosyalist siyasetler arasındaki rekabet gittikçe manipülasyona açık hale gelecekti.

Aybar ise 60'ların ortasında, bu tartışmalardan daha çok seçimlere ve parti çalışmalarına odaklanmıştır. Kasım 1963 tarihindeki yerel seçimlere 9 ilde katılan TİP'in radyo yoluyla geniş kalabalıklara seslenme olanağı bulmuş olması, onu bir anda ilgi odağı haline getirir. TİP büyük bir merak, ilgi ve heyecan dalgası yaratmıştır. 1965 yılındaki genel seçimlere 54

rını özetler. Böylelikle 1965 senesiyle birlikte ATÜT tartışması, Türkiye sosyalist hareketi içerisinde teorik tartışma konusu olarak kendini gösterdiği söylenebilir. Selahattin Hilav ise 1 Mart 1965 tarihinde *Eylem* dergisinde "Asya-Tipi Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar" başlıklı bir makale yazarak hem bu ifadeyi ilk kez Türkçede kullanması hem de Fransa'daki ATÜT tartışmalarını Türkiye'ye taşıması bakımından önemlidir (Hilav, 2008: 139-149). Hilav, kısa süre sonra 11 ve 18 Şubat 1966 tarihlerinde yayımlanan *Yön*'ün 150 ve 151. sayılarında tartışmanın girdiği seyri takip ederek "Asya Tipi Üretim Nedir" isimli iki yazıyla katılır. *Eylem* dergisindeki yazıyla büyük ölçüde özetleyen bu yazıların asıl amacı ATÜT kavramına Marx ve Engels üzerinden teorik meşruiyet geliştirmek ve kavrama yönelik eleştirileri cevaplamaktır.

ilde giren TİP, yüzde 3 oy ve 15 milletvekiliyle Meclis'e girmeyi başarır. TİP'in Meclis faaliyetleri, Meclis'teki başarılar ve yenilgileri ile hasımları tarafından bile kabul edilen etkili muhalefeti başlı başına bir inceleme konusudur. Seçimlere katılmak için yapılan hazırlıklardan aday listelerinin oluşumuna, seçim kampanyalarından sağcıların düzenlediği fiziksel saldırılar ve linç girişimlerine, seçim sonuçlarından Meclis muhalefetine kadar uzanan bu yolculuğun çok kısa zamanda gerçekleşmesine rağmen çok büyük etki oluşturabilmesi dikkate değerdir (Varuy, 2010: 126-164).

Yön dergisi çevresinde başlayan tartışma kendi mecrasını oluştururken TİP içerisindeki *eski* TKP'liler muhalefet bloku haline gelmeye başlamıştı.²⁰ Ancak asıl mesele 1965 seçimle-

²⁰ *Yön* TİP'in kayıtsız kalabileceği bir dergi ya da mecra değildi. Sol kamuoyu üzerinde etkili bir yayın organıydı. Örneğin Sadun Aren, *Yön* ile ilgili düşüncelerini şöyle aktarır: "YÖN'ün görüşü asker, sivil zinde kuvvetlere dayanan Nasır tipi bir sosyalizmdi. Bunlar 27 Mayıs Devrimi'nin kafalarda uyandırdığı imajlardı. Halkın yararına, ama ancak asker ve aydın kadroların bir darbesiyle yönetime gelinebileceğine inanıyorlardı. Bu ekip seçimlere pek inanmadığı için TİP'le pek ilgilenmemiş, hatta karşı çıkmıştır. Çünkü TİP'i bir engel olarak görmüşlerdir. TİP o günkü durumda iktidara gelmesi söz konusu olmayan bir partiydi, ama bir yol açıyordu. Böyle de olabilir diye bazı aydınları kendine çekebilirdi. Onun için TİP'le polemige girmişlerdir.

Ben YÖN'e epey yazı yazdım. Asıl düşüncem tabii partiden yanaydı. Fakat YÖN'ün toplumda sosyalizm konusunda açılım yaratmak gibi bir fonksiyonu oluyordu. Bu iş ancak askerlerle olur söylemini bir yana bırakırsak, söylediğimiz şey aynıydı. Onun için o günkü koşullarda sosyalizmden bahsedilmesi iyi bir şeydi. Ben öyle düşünüyordum ve bunu teyit eden durumlarla da karşılaştım. Çok sonraları bir köyde ya da -bir parti toplantısında, merak ettiğim için, gençlere nelerden etkilenerек partili olduklarını sorardım. Aşağı yukarı üç kaynak söylerlerdi. Kimisi YÖN okuyarak derdi. Demek ki o tahlilimde yanılmamışım. YÖN, TİP için de çalışmış oluyordu. Kimisinin ailesinde bir sosyalist vardı. Üçüncü kaynak da Çetin Altan'ın *Akşam*'daki yazılarıydı. Onun için YÖN'ün halkın gözünün açılmasında ve sosyalizme meyillenmesinde büyük rolü olmuştur" (Aren, 2006: 81-82). Eklenmesi gereken bir not da Aybar'ın bu eleştiriler karşısındaki tutumudur. Aren'e göre (2006: 137) "partiyeye Mehmet Ali Aybar tam egemendi. ... Partiyeye her şeyini, emeğini, gönülünü koymuş ve

rinden elde edilen yüzde 3'lük oy oranından memnun olmayan ve CHP'nin oylarının eridiğini, Adalet Partisi'nin (AP) ise yüzde 50'ye geldiğini gören sosyalist aydınların endişesiydi. Bu nedenle CHP'nin oy kaybetmesi ve TİP'in başarısı sorgulanıyor, sol kamuoyundan talep edilen desteğin siyasi gerekçeleri talep ediliyor, sosyalizme nasıl geçileceği, hangi stratejilerin ve taktiklerin izleneceği konusunda açık yanıtlar bekleniyordu. Bu esnada Meclis'e girmiş olan TİP ise kendi içindeki eski TKP'lilerin muhalefeti büyük ölçüde bastırmış, Meclis çalışmalarına ağırlık veriyordu. Sol kamuoyunda devam eden tartışmalara ise yayınlar, toplantılar, kongreler vesilesiyle yanıtlar veriliyordu. Ancak Aybar'ın önceliği Anadolu'da örgütlenmek, ezilenleri TİP altında birleştirmek ve Amerikançılıkla mücadele etmektir.

Eski TKP'lilerin muhalefeti, 1965 seçimlerinden elde edilen başarı nedeniyle kolaylıkla bastırılmış olsa da Aybar, Yön çevresinin ve Mihri Belli çevresinde gelişen MDD hareketinin muhalefetiyle yüzleşmek zorunda kalıyordu. Yön çevresi gittikçe asker-sivil "zinde kuvvetler" in iktidarı ele geçirmesi ve üretim araçlarını kamulaştırması, böylece sosyalizmi kurulmasına dayanan bir yönelim içerisindeydi ve etrafında kümeleşen kişiler sayesinde gittikçe hareket niteliği kazanmaktaydı. Burada herhangi bir etki olmaksızın TİP'e yönelik, iki kanattan gelen eleştirilerin TİP'in siyaset tekniğine yönelik olmaksızın uzaklaşıp teorik bir nitelik kazanmaya başladığını söyle-

gerçekten de bir hareket yaratabilirdi. Bu bakımdan TİP adeta Aybar'la aynileştirilmişti. Bu nedenden ötürü TKP'den gelen ya da öyle sanılan eleştirileri Aybar kendisine yapılmış sayıyor ve ona göre cevaplıyordu." Bu gözleme Aybar'ın TİP Tarihi'ni okuyan biri de hak verebilir, ancak Aybar'ın bulunduğu konumdan bakıldığında eleştirilere verilen cevapların şahsılıktan daha çok teorik ve politik bir karşılama olduğunu söylemek daha doğrudur. Aybar, TİP'in sosyalizm çizgisini kendince özgün bir formül üzerinden belirginleştirmeye çalışırken buna yönelik eleştirileri TİP üzerinden yanıtlaması ve bunu teorikleştirmeye çalışması kaçınılmazdı. Ancak Aybar'ın yoldaşlarını bile kendi siyaset tekniğine ikna edememiş olmasını da unutmamak gerekir.

yebiliriz. Muhalefet eleştirilerini teorik bir çerçeve içerisinde ifade ettikçe Aybar'ın önceki yıllarda çeşitli bağlamlarla dile getirdiği demokratik ve insan merkezli sosyalizm yaklaşımı da var olan teorik çerçevesinin çizgilerini koyulaştırdı.

TİP bir yandan sınıf siyaseti yapıyor, diğer yandan Amerikan karşıtlığı biçiminde kendini gösteren antiemperyalizm retoriğini yüksek perdeden dile getiriyordu. Bununla birlikte 27 Mayıs darbesinden sonra kabul edilen Anayasa'yı samimiyetle benimsiyor ve siyasetini bu Anayasa'nın uygulanması ve korunması üzerine inşa ediyordu. TİP'e göre 61 Anayasa'sı Türkiye'nin sosyalizme doğru ilerlemesine olanak tanıyan bir anayasaydı. Antiemperyalizm retoriği, sol Kemalizm ile TİP'i yakınlaştırsa da sınıf siyaseti ayırıştırıyordu. 1966 yılına gelindiğinde Yön hareketinin Türkiye analizi kaba ve neredeyse Stalinist bir aşamacılık fikrine dayanmaktaydı. Yön hareketine göre Türkiye toplumu sosyalizme hazır değildi, antiemperyalizme karşı Atatürkçü-milliyetçi bir eksende tüm ilerici kesimler birleşmeli, örgütlenmeli, sınıfsal farklılıklar 'şimdilik' geri planda bırakılmalı, geniş kitleler antiemperyalizme karşı bilinçlendirilmeliydi (Avcıoğlu, 1966: 3).

Mihri Belli de bazı nüanslarla birlikte benzer bir görüşe sahiptir. Belli'ye göre Türk devrimi henüz tamamlanmamıştı. Feodalizm bütün gücüyle ayakta ve ekonomik, siyasal, kültürel ilişkileri belirlemekte, emperyalizmin sürdürülmesine neden olmaktadır. Yapılması gereken feodalizmi ortadan kaldırmak için Atatürk'ün başlattığı milli demokratik devrimi tamamlamak ve daha sonra ilerisine, yani sosyalizme geçmektir. Belli "Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı" yazısında beraber yürünecek kesimleri birbirinden net olarak ayırır. "Asker sivil aydın zümre Türkiye'de orduda olsun Devlet mekanizmasında olsun kilit noktaları elinde tutmaktadır. Bu zümre tanzimattan bu yana Türkiye'nin yönetimini çok kez tekelinde tutmuş" olduğu için devletin asli niteliğini ve yönelimini bu zümrenin belirlemiş olması gerekirdi. Ancak

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "uygulanan burjuva parlamentarizmi komprador – feodal ağa ittifakı gücünü" askersivil aydın zümresine karşı arttırmış ve milli demokratik devrim süreci kesintiye uğramıştı. Bu nedenle bu iki zümre arasından herhangi bir uzlaşma olması mümkün değildi (Tüfekçi, 1966: 10).

Sonuç olarak Avcıoğlu ve Belli emperyalizm ile feodalizmi Türkiye'nin milli demokratik devriminin tamamlanmasını engelleyen iki temel neden olarak görmekteydi. Demokrat Parti ile başlayan süreci ise bir karşı-devrim, komprador burjuvazi, toprak ağaları, emperyalistler ile işbirliği süreci olarak yorumlamaktaydılar. Henüz sosyalist bir aşamaya gelinmemişti, yani halk kendi sınıf çıkarlarını idrak edebilecek bilinçten yoksundu ve bu nedenle emperyalistlerin ve kompradorların çıkarlarına hizmet edebilmekteydi. Bu nedenle Kemalist-ilerici değerlere sahip zümrelerin iktidarı ele geçirmesi ve halkı bilinçlendirmesi, böylelikle sosyalizme geçilmesini sağlaması gerekmektedir. Peki, iktidar nasıl ele geçirilecekti? TİP, Yön ve MDD hareketlerinin analizlerinden farklı bir yerde duruyordu. Yön hareketi, özellikle Avcıoğlu iktidarı ele geçirmek için 'sol' askeri darbenin gerekli olduğuna inanıyordu. MDD ve özellikle Belli gençlik hareketinin milli demokratik devrimin ön koşullarını sağlayacağını düşünüyordu.²¹

²¹ Çok geçmeden bu tartışmalar TİP içerisinde de gündeme gelecek, TİP'in içerisindeki gençler parti yönetimine ağır eleştirilerde bulunacak, onları parlamentarizm, pasifizm ile suçlayacak ve hatta parti içerisindeki huzursuzluğu yoğunlaştırmak için birçok farklı girişimde bulunulacaktı: "1966 yılından itibaren Belli grubu ile *Yön* arasında yakınlaşma başlamış; Dr. Hikmet Kıvılcımlı grubuyla ilişkiler sıcaklaşmıştı. Bu çerçevede 1968 yılına gelindiğinde Mihri Belli önderliğinde -27 Mart 1968'de- bir *Devrimci Güç Birliği* -'Dev-Güç'- oluşmuştu. Bu hareket 29 Nisan 1968'de bir miting düzenledi. Bu mitinge o güne dek TİP içinde faaliyet gösteren Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) Başkanı Doğu Perinçek ve arkadaşları da katıldı. Bunun üzerine önce Belli yanlısı 13 ve sonra 75 kişi, ardından da Perinçek ve grubu partiden tasfiye edildi. Tasfiye edilenler, 1 Kasım 1968'den itibaren *Aydınlık* dergisini çıkarmaya başladılar. *Aydınlık* dergisinin 1. sa-

Böylece TİP'in seçimlere girip Meclis'e girmeyi başarmasının ardından Türkiye sol-sosyalist kamuoyunda iki teorik tartışma Aybar'ın gündemine girmiş oldu. Bunlardan ilki ATÜT ve üretim tarzı (dolayısıyla devletin niteliği) diğeri ise *devrim* tartışmasıydı. Bütün bu tartışmaların arka planında ise devlet ve iktidar yapısı ile toplum yapısı arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik bir çabadan söz edebiliriz. Yön ve MDD çizgisi Kemalizm ekseninde yer alırken TİP Kemalizm ile herhangi bir çelişkisi olmayan Marksizm'de ısrar ediyor; millî demokratik devrim yerine sosyalist devrimi savunuyor, 'kerim devlet' tezi yerine 'ceberut devlet' tezine dayanıyor, komitacılık yerine sivil hareketleri önemsiyor, yukardan bilinçlendirme yerine tabanı örgütlemeye çalışıyordu. Bu iki tartışma da sosyalist siyaset stratejisinin nasıl olması gerektiğine ilişkin arayışların bir ürünü olarak gündeme gelmişti.

"Yön-Devrim Hareketi, MDD Hareketi ve TİP arasındaki strateji tartışmaları üç temel sorun etrafında gerçekleşmiştir. İlk sorun, sosyalizme nasıl geçileceğiyle ilgilidir. Sosyalizme doğrudan

yısında tarif ettiği sosyalist örgütlenme, TİP içinde özellikle M. Ali Aybar'ın temsil ettiği 'güler yüzlü sosyalizm' ve 'anayasal çerçevede sosyalist devrim' tezlerinin parlamentarist doğasının aksine, küçük burjuva destekli proletarya önderliğinde 'millî demokratik devrim' stratejisi savunulmakta, kendi 'millî çıkarları' için Güney Amerika ülkelerinde bu stratejiyi baltalamaya çalıştığı öne sürülen Sovyetler Birliği eleştirilmektedir. Bu mücadelede taktik unsurlar, meslek gruplarıyla öğrenci hareketini 'millî devrimci' bir noktaya taşımak; Amerika'nın ülke sularına girecek filosuna karşı gösteriler düzenlemek; kitle gösterileri ve toplantılarla emperyalizme karşı halkı bilinçlendirmek; demokratik işçi mücadelesini desteklemek ve onu demokratik devrime taşımak; yabancı mallarına ve sermayeye karşı millî hareketler tertip etmek; NATO'ya karşı yürüyüş ve gösteriler düzenlemek; yerli malı kullanma ilkesini yeniden canlandırmak; kültür emperyalizmiyle mücadele etmek biçiminde sayılmaktadır" (Aydın, 1998: 78-79). Aralarında Mahir Çayan'ın da olduğu bir grup MDD'ci tarafından, 1970 yılında, Sadun Aren'e ve diğer partililere saldırılması TİP Genel Merkezi'nin basılmasıyla ilgili olarak bkz. Aren, 2006: 164-171.

geçmek mümkün müdür, yoksa nihai hedef sosyalizm olmakla birlikte bu geçiş için bir ara döneme mi ihtiyaç vardır? İkinci sorun, sosyalizme hangi yolla geçileceğine ilişkindir. Bu geçiş, çok partili demokrasinin kuralları içinde, parlamenter mücadele yoluyla mı olacaktır, yoksa bir ihtilal/devrim/darbe zorunlu mudur? Üçüncü sorun ise öncülük sorunudur. Sosyalizme geçişe hangi toplumsal sınıf ve/veya tabakalar öncülük edecektir? Klasik Marksist teoride olduğu gibi sosyalizme mutlaka işçi sınıfının öncülüğünde verilecek sınıf mücadelesi yoluyla mı geçilecektir, yoksa Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkede bu geçişe ara tabakaların öncülük etmesi mi gerekmektedir?" (Şener, 2015: 15).

Türkiye’de işçi sınıfının örgütlü varlığının giderek güçlenmesi ve başta büyük kentler olmak üzere, ‘gecikmiş’ iç göç sürecinin büyük bir hızla devam etmesi sol siyasete olan ilgiyi yoğunlaştırırken sol içerisinde de strateji tartışmaları yoğunlaşıyordu. İşçi sınıfını devrimci özne olarak kabul etmeyen eğilimler Kemalizm ile Marksizm arasında ‘seviyeli’ bir ilişki kurmakla yetinip orduyu ve gençliği darbeye sındırırken sol popülizmi siyaset tekniği olarak benimseyen Aybar ve TİP ise işçi-köylü seçmenlerin verdiği oylarla sosyalizme geçiş yapmanın mümkün olduğunu savunuyordu. Bu dönemde yapıla gelen tartışmalar, dünyada yaşanan diğer gelişmelerle eklenerek Türkiye’deki sosyalist hareketin istikametini belirledi.

Aybar ve Osmanlı Toplum Yapısı

“Aybar, ‘Ne Amerika, ne Rusya, tam bağımsız demokratik sosyalist Türkiye’ diyordu. Buna bağlı olarak ‘gülyüzlü, insancıl bir sosyalizm’den söz ediyordu. Yalnız Marksist-Leninist gelenek içinde kutsanmış metinlerin değil, bu geleneğin ütopyik veya revizyonist saydığı metinlerin de okunmasını salık veriyordu. Sosyalizm geleneğini Spartakus’tan başlatıyordu. Hümanizme ağırlık veriyordu. Kollantai’dan örnekler sayıyordu. Bunların yanı sıra Aybar, Türkiye analizlerinde de ortodoksi dışında değerlendirmelere girişti. Bürokratik Osmanlı devlet geleneğinin Cumhuriyet dönemindeki varlığını vurguladı. Türki-

ye’de bürokrasinin Avrupa’da olduğu gibi bir ‘ara tabaka’ değil, egemen bir sınıf olduğunu ileri sürdü. ‘Ceberrut, tepeden inme- ci’ devlet kavramını işledi. Bu görüşlere, Osmanlı’da feodal bir örgütlenme olmadığı, Asya üretim tarzına yakın bir sistemden geldiği tezini savunan İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu gibi düşünürlerin de katkıları oldu” (Belge, 1985: 2127).

Aybar’ın bu konuyla ilgili görüşlerine gelmeden önce kısaca Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının ne anlama geldiği üzerinde durmamız gerek. Bu tartışmanın merkezinde sosy- alizmin Türkiye’de nasıl gerçekleşeceğine ilişkin arayışların yer aldığı söylenebilir. Yanıtı aranan soru Türkiye toplumunun yapısının, yani siyasal-iktisadi, sınıfsal ve sosyal örgütleniş- nin ne olduğu, nasıl kurulduğudur. Bu soruya yanıt verebil- mek için Osmanlı toplum yapısına, dolayısıyla Osmanlı tari- hine ilişkin geliştirilecek projeksiyonun aynı zamanda şimdiki siyasal mücadelenin koordinatlarını da içerdiği varsayılmak- tadır. Örneğin henüz ATÜT tartışmaları başlamadan önce, 1962 senesinde, Cahit Tanyol ile Behice Boran arasındaki tar- tışma bu arayışın bir ifadesi olarak kabul edilebilir (Akkurt, 2020: 90-94). Nihayetinde geri kalmış bir ülkenin mahdumları olarak önlere buldukları sorunların nedenini ararken geç- mişe yönelmeleri ve bir aslı neden, asıl sebep bulabilmek için devam eden tartışmalar, siyasal alanın entelektüel içeriğini ve tartışma başlıklarını da genişletiyordu. Bu tartışmalar siyasal bir sıçramaya ve bir siyaset tekniğine dönüşemedi. Daha çok Yaşar Kemal’in (1955) *İnce Memed* ve Kemal Tahir’in (1957) *Rahmet Yolları Kesti* romanlarında karşı karşıya gelen devlet – toplum yorumunun ya da devletin niteliğine ilişkin iki bakış açısının yeniden üretilmesiyle sınırlı kaldı.

Bu dönemdeki Osmanlı tarihine ilişkin paradigma kabaca üçe ayrılabilir. Birinci gruba göre Osmanlı ‘kendine özgü’ bir toplumsal yapıya sahiptir. İkincisi grup ATÜT kavramına başvurur, üçüncü grup ise Osmanlı’nın feodal bir toplum ol- duğunu öne sürer. Kendine özgülük yaklaşımını atlayarak

ATÜT tezini savunanları da ikiye ayırabiliriz. Bunlardan ilki 'kerim devlet' tezini savunan ve Osmanlı Devleti'nin herhangi bir sınıfın devleti olmadığı ve devletin başlıca varlık nedeninin topluma yardım etmek, onu korumak ve kollamak olduğu yönündeki görüşlerdir. Kerim devlet, devlet reayadan topladığı vergiyi yöneten ve işleten, böylece sınıfsal farkların ve sınıfsal çelişkilerin oluşmasını engelleyen, gücü merkezde toplamasına rağmen aristokrasinin oluşmasını engelleyen, özel mülkiyetin bulunmadığı bir devlettir. ATÜT, bu devletin ortaya çıkmasına neden olan üretim tarzı olarak yorumlanır. Kemal Tahir ve bazı nüanslarla Hikmet Kıvılcımlı bu yaklaşımın temsilcisi olarak kabul edilebilir. ATÜT tezinin 'kerim devlet' yorumunu sofistike bir biçimde değerlendiren yaklaşımlar ise H. İslamoğlu & Ç. Keyder (1977: 49-80) ve Ş. Pamuk (2007: 19-30) tarafından geliştirildi. Örneğin İslamoğlu ve Keyder (1977: 56) Osmanlı'nın 'yapı' değil "toplumsal kuruluş" kavramı ile incelenmesi gerektiğini öne sürerler. Yazarlara göre "devletin özgür köylü üreticinin artık ürününe vergi olarak el koyduğu bir" durum olarak tanımladıkları ATÜT kavramı, yeniden üretimin merkezinde yer alır ve bir anlamda küçük üreticiyi ve köylüyü koruyup kollayan "egemen sınıfın, yani devletin" ideolojik ve ekonomik denetimini içerir. 16. ve 19. yüzyıllar arasındaki değişimler, devletin koruyucu-kollayıcı niteliğiyle birlikte değerlendirildiğinde Osmanlı'nın periferileşmesinin ve Batının kapitalizme geçiş sürecine eşlik edememesinin nedenlerini açıklamış olduklarını iddia ediyordu (1977: 73-75).

Yön ve MDD çevresi Osmanlı toplumunun yarı-feodal olduğunu öne sürerken, Behice Boran feodal olduğunu öne sürer. Boran, meseleleri tetkik etmedeki cerrahi ustalığını bu tartışmada da gösterir. Önce tarihsel dönemlerin niteliksel olarak ayrılması gerektiğini, dönemsel olarak belli üretim tarzlarına odaklanarak bu sorulara cevap verilebileceğini belirterek sorunu yeniden problematikleştirir ve Osmanlı'nın

yaşadığı dönüşümü “batılılaşma, modernleşme, ilerencilik, gericilik, Osmanlılık” gibi kavramlar aracılığıyla ele almak yerine, bunu bir toplumsal yapı sorunu ve bu yapıyı değişime zorlayan dinamiklere odaklanmak gerektiğini vurgular (Boran, 1964/2010a: 565). Ona göre Osmanlı toplum yapısındaki değişim “belli bir toplum yapısından bir başka toplum yapısına doğru” yaşanan değişimdir. “[F]eodal veya derebeylik tipi toplumun dayanağı, toprak mülkiyeti ve toprak rantıdır. [...] temel servet şekli topraktır, temel üretim tarımdır ve temel gelir şekli ranttır [...] toprağa bağlılık derecesi ve şekli de toplumdan topluma değişebilir, ama esas olan böyle bir bağlılığın varlığıdır” diyerek Osmanlı’nın üretim tarzının feodal olduğunu (1968/1992: 23-25); Batıdaki bölgesel feodalizm ile Osmanlı toplumundaki merkezi feodalizmin iki toplum arasındaki farklılıkların temel kaynağı olabileceğini, ancak bu farkın feodal üretim tarzının ya da feodal tip toplumun bir “variant”ından başka bir şey olmadığını ifade eder. Ona göre Osmanlı ile Batı toplumu arasında bir fark aranacaksa bu, iki farklı feodalizmin dönüşüm sürecinde ortaya çıkan toplumsal yapılarındaki değişimler olmalıydı (Boran, 1962/2010b: 513).

Osmanlı’nın yarı-feodal olduğunu öne süren gruplar ise ATÜT yaklaşımını kabul etmemekle birlikte feodalizm açıklamasının Osmanlı toplum yapısına uyarlanması gerektiğini düşünüyorlardı. Yön çevresi ATÜT’ün toplumsal yapıyı açıklayabilecek bir tarihsel model içermediği ve “çağdaş ulusçuluk” tartışmalarını ve anlayışını geliştirebilecek bir potansiyele sahip olmadığı için, MDD çevresi ise ATÜT’ün tarihsel analizden politik beklentilerine uygun bir içerik barındırmadığı için bu yaklaşımı eleştirdiler. ATÜT yaklaşımı, devletlû zümreleri tarihin açılımında egemen tabakalar olarak konumlandırdığı için, Yön ve MDD açısından asker-sivil bürokrasi ve aydın zümresini “zinde güçler” değil, sömürücü güçler haline getiriyordu. Bu nedenle MDD, Osmanlı’nın yarı-feodal olduğunu söylerken Boran’a benzer biçimde mevcut farkları

arızileştiriyor, merkezi feodalizmin hakim üretim biçimi olarak Osmanlı devletinin toplum yapısını belirlediğini öne sürüyordu. Merkezi feodalizm silahlı güçleri merkeze bağlayarak siyasi iktidar çatışmaları da ortadan kaldırmış oluyordu.

ATÜT'ün ceberut devlet kanadı kerim devlet tezine bürokrasinin sınıfsal niteliği nedeniyle, feodal (ya da yarı-feodal) devlet tezine de toprağın devlete ait olması, bürokratik makamların soy üzerinden el değiştirmemesi, yargının yerel otoriteler tarafından değil merkezden idare edilmesi, toprağın bölünmesinin yasak olması gibi gerekçelerle itiraz ettiler. Aybar'ın bu kavrama değindiği yerlerden biri 17 Ekim 1968 tarihindeki Genel Yönetim Kurulu'ndaki konuşmasıdır ki orada bilimsel bilginin niteliğine ilişkin bir açıklama yaparken ATÜT kavramıyla *Kapital*'i karşılaştırır ve Marx'ın ATÜT ile ilgili bilgilerinin sınırlı olduğunu, dolayısıyla eşdeğer geçerlilikte olmadıklarını ifade eder (Aybar, 2014: 557). On yıl sonra, 02 Ekim 1978 tarihinde Mihri Belli'nin kurduğu *Türkiye Emekçi Partisi*'nin yayın organında kendisiyle ilgili imzasız bir yazıya verdiği cevapta ise ATÜT ile ilgili şunları yazar:

“... Yazar, ATÜT tezlerini Bolşeviklerin olsun, Çin komünistlerinin olsun reddetmiş olduklarını belirterek, kendisi de ATÜT'e karşı çıkıyor. Bu karşı çıkış biçimi de bir bağımsızlık örneği olsa gerektir! Stalin'in beşli şemasında yer vermediği ATÜT, Marx'ın önemle üzerinde durduğu, ana çizgilerini açıkladığı bir üretim tarzıdır ATÜT'ün aforoz edilmesinin nedeni yazarın sandığı gibi gelişmeyi engelleyici yapıda olması değildir. Çünkü Batı kapitalizmi bu gibi toplumların son örneklerinin kabuğunu çoktan kırmıştır. Aforozun asıl nedeni toprağın, kabilenin mülkiyetinde bulunduğu, yani bir çeşit kolektif mülkiyet rejiminin yürürlükte olduğu ATÜT'ün yöneticiler grubunun toprak rantına el koymasına engel olmamasıdır. ATÜT üzerindeki tartışmaların günümüzün bürokratik sapma içindeki sosyalist devletleriyle bir paralellik kurmasına yol açmasından korkulmuştur. Stalin ve ideologları, kolektif mülkiyetle sömürünün ortadan kalktığı hakkındaki iddialarının Marx ve Engels'in ATÜT'le ilgi-

li görüşlerine dayanılarak çürütülmeye kalkışılmasına olanak vermek istememişlerdir” (Aybar, 2011: 314-315).

Aybar’ın ATÜT kavramını teorik analizlerinde kullanmadığını biliyoruz. Aybar’ın ATÜT tartışmalarının ve kavramsallaştırmasının sunduğu kimi eleştirel analizleri benimsediğini ve 1945 yılından itibaren süregelen düşünsel gelişimine uyumlu bir biçimde devlet – toplum ilişkilerine yönelik analizlerine görece uygun düştüğü söylenebilir. Ancak onun meseleye bakış açısı bu çerçevelerin dışındaydı. Aybar (ve TİP) Marksizm’den hareket eden ve Türkiye’nin tarihsel koşullarına göre biçimlendirilmiş bir sosyalizmi savunmaktaydı, bu sosyalizme Aybar “Türkiye’ye Özgü Sosyalizm” demektedir. Aybar’ın Osmanlı toplum yapısı tartışmaları çerçevesinde Türkiye’deki sınıf yapısını ve mücadelesini; sosyalist siyasetinin ve devrim stratejisinin dinamiklerini derli toplu ifade ettiği makalesi, “Türkiye Sosyalizmi”, 15 Şubat 1968 tarihinde yayımlandı. Bu makalede Türkiye’de, “hala ilkel bir kapitalizmin soygun düzeninin” devam ettiğini, bunun için sosyalizm mücadelesi verildiğini, “Türkiye Sosyalizmi” ifadesini kullanma nedeninin Türkiye için yürütülen bu sosyalist mücadele olduğunu; Türkiye’nin Batıya ve diğer geri kalmış toplumlara “tıpatıp” benzemediğini ve “Sosyalizm mücadelesi Türkiye’nin şartları içinde ve bu şartlara göre yürütüldüğü”nü, dolayısıyla Türkiye Sosyalizmi diye bir sosyalizmde söz edilebileceğini öne sürüp bunun nedenleri sıralar (Aybar, 1968: 639).

Aybar “Osmanlı Tipi Devlet” kavramıyla toprak mülkiyetini elinde bulunduran devleti ve politik gücü elinde tutan yönetici “sınıf”ı, toprak üzerinden mülkiyete ve lonca, narh benzeri mekanizmalarla ekonomik ilişkilere müdahale ettiğini öne sürer. Ona göre bu yönetici sınıf, sömürücü bir yönetim biçiminin örgütlenmesidir. Bu nedenle Türkiye’de kapitalizm, kendi içsel dinamikleriyle gelişmemiş, bir komprador sınıf yaratarak ilerlemiş, bu nedenle işçi sınıfı da gelişmemiştir.

Feodal ilişkilerin halen devam etmesinin nedeni de budur. Kurtuluş Savaşı ile emperyalizmden kurtulan Türkiye, komprador burjuvazi yoluyla yeniden emperyalizmin boyunduruğuna düşmüştür. Ancak işçi sınıfı ve partisi de bu topraklarda vardır. “Ve Amerikan emperyalizmine ve ‘Ağa – Komprador – Amerikancı Bürokrat üçlüsüne’ rağmen, halktan yana, sosyalizme açık, demokratik bir Anayasa yürürlükte dir.” Sosyalizm mücadelesi Türkiye’ye özgü koşullara uyarlanmalıdır. Batıda temel çelişki burjuvazi ve proletarya arasındayken Türkiye’de toprak ağalar - kompradorlar - Amerikancı bürokratlar triosuna karşı “bütün emekçi sınıfı ve tabakalar arasındadır” (Aybar, 1968: 640).

Aybar’a göre Osmanlı devleti sınıf niteliği kazanmış olan yönetici zümre, Aybar’ın ifadesiyle “kadro”, “halkın dışında ve üstünde, merkezci, tekelci, ceberut bir varlıktı.” Topraklar, “çeşitli tasarruf biçimlerine bağlanmış olmakla beraber, ... genellikle ‘Beytulmale’, yani Devlete aitti.” Bu toprakların bir kısmı, mülkiyeti devlette kalmak şartıyla vergi karşılığı kişilere dağıtılırdı. “Büyük kısmı ise, Sultanlara, Vezirlere, Beylerbeyilere, Sancakbeylerine, ve yüksek rütbeli memurlara, yararlığı görülmüş askerlere ve sair imtiyazlı kişilere HAS, ZEAMET ve TIMAR olarak verilirdi.” Özetle başta Padişah ve vezirleri olmak üzere İlmiye, Seyfiye, Kalemeye zümreleri çeşitli vergilendirmeler yoluyla toprak rantından yüksek paylar alıyordu. Aybar’a göre bu “sınıf” günümüzde “bürokrasi” olarak devam etmektedir ve toprak ağaları ile komprador sınıflarının yanında yer almaktadır. Bu nedenle bürokrat sınıf, “Türkiye’nin egemen sınıfları arasında en eski olandır.” Aybar Osmanlı’dan Cumhuriyet’e bu “sınıf”ın geçişini Osmanlı devletinin yarı-sömürge haline gelmesine neden olan süreçlerin zorlamasıyla açıklar. Aybar’a göre yüzü Batı’ya dönük olan bürokrat sınıfında iki görüş hakimdi. 1902 yılında Paris’te toplanan Jön Türkler arasında bu iki görüşten birini Prens Sabahattin ve arkadaşları, özel teşebbüs ve ademi merkezizyet-

çilik ile temsil ediyordu. Diğeri ise Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları tarafından temsil ediliyordu. Bu görüş ise Osmanlı Tipi Devlet, yani merkezîyetçi, tekeli, ceberut devleti savunuyordu. Her iki grup da kapitalistleşmek istiyordu, ancak ikinci grup "Devlet vesayeti altında bir Müslüman-Türk burjuvazisi geliştirmeyi düşünüyorlardı." Birinci "liberal" grup "Meşrutiyette özellikle Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf partilerince temsil edilmiştir. Cumhuriyette, Terakkiperver Partisi, Serbest Parti, Demokrat Parti ile Adalet Partisi bu akımın temsilcileriydiler." İkinci "Osmanlı Tipi Devlet" grubu ise "Meşrutiyette İttihat ve Terakki; Cumhuriyette Cumhuriyet Halk Partisi temsil etmiştir. Her ikisi de merkezci, tekeli, ceberut OSMANLI TİPİ DEVLET anlayışı ve yönetimin mirasçısı olmuştur. Her ikisi de 'Bürokrat' sınıfın yönetiminde partiler olarak Devletin ekonomik gücü ile komprador burjuvaziyi 'vesayet'leri altında geliştirmeye çalışmıştır. Her ikisi de devlet kapitalizmi politikası uygulamışlardır." 1950 senesinde komprador - ağa ittifakı, ceberut Osmanlı tipi devlet yönetiminin zulmü karşısında halkta biriken huncun suiistimal edilmesi sayesinde iktidarı ele geçirmeyi başarır. 'Atatürkçü Bürokratlar' 27 Mayıs'ta bu ittifakı devirip "1961 Anayasasına koyduğu bazı hükümlerle 'Bürokrat' sınıfın Devlet yönetiminde söz ve karar sahibi olmasını teminata bağlayan bazı kurumlar (tabii senatörlük, MGK gibi) yaratmıştır." Ağa-komprador ittifakının partisi olan DP, Bürokratları tasfiye etmek değil, onun vesayetinden kurtulmak ve bürokratları bu ittifakın emrine almak istiyordu. Ancak süreç içerisinde Amerikan emperyalizminin Türkiye'de güçlenmesi neticesinde "'Bürokrat' sınıf Amerikalılar ve Atatürkçüler olarak" ikiye bölündü ve Ağa - komprador - Amerikalı bürokrat ittifakı kurulmuş oldu (Aybar, 1968: 645-649).

Aybar makalenin devamında komprador burjuvazi ve ağa sınıfının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e nasıl geliştiğini anlatır. "Bizde tüccar sınıfı 'Komprador' sınıf olarak doğduğu, yani dış pazar peşinde olan Milletler arası kapitalizmin aracısı

durumunda bulunduğu için Avrupa'dakine paralel bir gelişme gösterememiş, sanayici burjuvazi aşamasına ulaşamamıştır." Devletin bütün desteğine rağmen gerçek anlamda kapitalist nitelik kazanamayan bu komprador burjuvazi, Türk kapitalizminin yapısal sakatlığını göstermektedir. "Ağa ve komprador sınıfları, Amerikan emperyalizmiyle ortaklık ve işbirliği döneminde, yani 1947'den sonra hızla gelişmişlerdir. Tarımın makineleşmesi, toprak mülkiyetinde ve işletmecilikte yoğunlaşma ve merkezleşmeye yol açmış, tarımsal yapıda büyük değişiklikler meydana getirmiştir." Diğer yandan montaj sanayiye yönelen komprador burjuvazi, bu sayede kırsal alana ulaşarak ağa sınıfıyla yeni uzlaşmalar kurmaktadır (Aybar, 1968: 649-652).

İşçi sınıfının ve "tabakalar"ın durumuna gelindiğinde ise Avrupa'nın çok gerisinde bir sürecin yaşandığı görülmektedir. Buna rağmen Osmanlı'da ağır çalışma koşullarının dayatılması işçi dayanışmasının erken dönemlerde görüldüğünü göstermektedir. "Bilinen ilk grev 1872'te Haliç tersane işçilerinin giriştiği grevdir. 1845 tarihli bir polis kanunundaki hükümlere bakılırsa, Türk işçisinin bu tarihten önce de grev yaptıklarını düşünebiliriz." II. Meşrutiyet'in ilanı ile zincirleme grev dalgaları bütün memlekete yayılmış, İttihat ve Terakki grevleri cehren bastırıp yasaklamış ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kapatmıştır. Cumhuriyet döneminde de değişen bir şey olmadı.

İşçi sınıfının örgütlenmesinin önündeki başlıca engellerden biri, Amerikancı sendikaların yanı sıra, "işçilerin hâlâ bir ayaklarının köyde oluşu, küçük işletme ve süreksiz çalışan işletme sayısının hâlâ çok kabarık bulunuşu" da işçi sınıfının çıkarları etrafında örgütlenmesini geciktirmektedir. Topraksız veya az topraklı köylüler ise, özellikle Osmanlı Tipi Devlet'i "devirmiş olmanın bilinç ve gururu ile, gücünü denedikleri 'oy' hakkına namusları gibi sahip çıkmaları; ... bugün için politik ağırlığın yoksul köylü sınıfı tarafından temsil edilmesine sebep olmaktadır." Aybar'a göre mevcut şartlar "bütün

emekçi sınıf ve tabakaları, aralarındaki çelişkileri yumuşatarak, tek bir vücut halinde harekete itelemektedir. ... orta tabakalar bile ağır sömürü şartları yüzünden ... emekçiler safında yer" almaktadır (Aybar, 1968: 653-656).

Aybar'a göre (1968:656) Türkiye'nin temel çelişkisi, Osmanlı toplumunda elitler ve halk arasındaki açık bir ayrım, "kalın bir çizgi" olmasıdır. Böylelikle sömüren sınıfla sömürülenler birbirinden net biçimde ayrılabilirdi. Ceberut, tekelci ve merkezîyetçi devletlû zümre ile köylü-kentli halk toplulukları arasındaki bu fark, komprador kapitalizmine geçilmesiyle değişmedi. "Yöneten ve sömürenlerle, yönetilen ve sömürülenler arasındaki çizgi en keskin çizgi olarak" kaldı ve "[U]yumsuz ve dengesiz ekonomik gelişme, toplumu gitgide daha açık ve seçik olarak, sömürenler ve sömürülenler olarak iki sınıfa ayırmıştır."

"Türk toplumunun türlü çelişkileri var: İşçilerle patronlar arasında; Küçük esnafla araçlar; Küçük üretici ile tefeciler; Kiracılarla mülk sahipleri arasında; Ağalarla Kompradorlar ve her ikisiyle Bürokratlar arasında; hiç topraksız köylülerle orta köylüler arasında; işçi ve yoksul köylüyle, küçük esnaf arasında; köylülerle şehirliler arasında; 'mahrumiyet' bölgesi Doğu ve Batı arasında; alevilerle sünniler arasında; okur yazar olmyanlarla aydınlar arasında v.b. sayısız çelişiler mevcuttur. Fakat bugün ... Amerikan emperyalizmi ve ortaklarının Türkiye'yi bağımlı bir ülke haline getirmeleri, tüm olarak sömürmeleri; ve Amerika'nın askeri üsleri, silahlı kuvvetleri; bakanlıklardan köylere kadar uzanan 'ajantlar' ile, milli şeref ve haysiyetimizi kırması, güvenliğimizle oynaması karşısında, ikinci derecede çelişiler haline gelmiştir. Amerikan emperyalizmi ve ortakları ile tüm emekçi sınıf ve tabakalar arasındaki çelişi, kısacası milletin tümüyle bir avuç işbirlikçi ve 'patronları' arasındaki çelişi, bütün öteki çelişileri gölgeleyen bir nitelik kazanmıştır" (Aybar: 1968: 657).

Bu analizin ardından Aybar "Türkiye'ye Özgü Sosyalizmin Yolu" başlığı altında Amerikan emperyalizmi ve toprak

ağaları-komprador burjuvazi-Amerikancı bürokratlardan ortakları ile emekçi sınıflar ve ara tabakalara endekslediği Türkiye'nin temel çelişkilerinin, başka toplumlara benzemesinin Türkiye'ye özgü sosyalizm mücadelesini zorunlu hale getirdiğini öne sürer. "[İ]şçi sınıfının köylüleri sürükleyerek iktidarı alması söz konusu değildir" ama iktidar koalisyonunun adaydır. Şartlar demokratik yollardan iktidara gelmek ve sosyalist bir hükümet için elverişlidir (Aybar, 1968: 656-659). Aybar sosyalizme giden kestirme bir yolun olmadığını, sosyalizme hazır reçetelerle geçilemeyeceğini, *öncü parti* ya da *profesyonel devrimcilik* gibi politik stratejilerin değil, aşağıdan yukarıya doğru kurulacak bir sosyalizmin Türkiye için geçerli olduğunu 1966 sonrasında yüksek sesle dile getirmiş ve 1968 senesinde parti içerisindeki itirazlara rağmen bu konumunu korumaya devam etmişti.

Sonuç

... devrimci ilgi; dünyanın ne kötü olduğunun idrakiyle, başka bir dünya olarak ne kadar iyi olabileceğinin idrakiyle, dünyayı iyileştirmeye dair uyanıkken görülen düşe ihtiyaç duyar; kâşifçe yöntemlerden tamamen uzak, tamamen nesnelliğe uygun biçimde, teorisinde ve pratiğinde tutar onu (Bloch, 2007: 126).

1948 yılında, İkinci Dünya Savaşı yeni bitmiş ve yeni bir dünya kurulurken, üniversitedeki işinden azledilmiş, çıkarttığı gazeteler kapatılmış ve sürekli mahkeme koridorlarını aşındırdığı bir dönemde çıkarttığı *Zincirli Hürriyet* gazetesindeki bir yazısını "Ne Sovyet Peykliği [uydululuğu], Ne Amerikan Köleliği" diye bitiriyordu Aybar. Yirmi yıl sonra, bu kez sosyalist kamuoyuna ve kendi arkadaşlarına karşı aynı şeyleri söylemek zorundaydı. TİP içerisinde yaşanan ayrışma bu çalışmanın konusu değil, ancak Aybar'ın yazdığı yazılar ve yaptığı konuşmalar, aslında TİP içerisinde yapılan eleştirilere ve ayrışmaya yönelik verilen cevaplardı. 1968 yılında yüzeye çıkan Aren-Boran ve Aybar ayrışmasında Aybar'a yönelik

eleştiriler partinin iyi yönetilmediği, parti-içi örgütlenme ve eğitim çalışmalarına önem verilmediği, popülist yöntemlerle oy avcılığına çıkıldığı, kitleleri bilinçlendirme faaliyetinin ciddiye alınmadığı ve sosyalist rotadan çıkıldığı yönündeydi.

Örneğin Boran 11 Aralık 1968 tarihinde yayımlanan *Tüm* dergisinde Türkiye'deki sınıfsal yapının parti içine yansıdığını ifade ederek Türkiye'deki sosyalist hareketin sınıfsal niteliğinin "emekçi olan ve olmayan ayrımı üzerinden ve emekçi kitlelerin sınıf bilinci de bu kalın ve kaba ayırım çizgisi üzerinden" oluştuğunu ifade eder. TİP bu nedenle "işçi sınıfı ile köylü ve kentli diğer emekçi sınıf ve tabakaların birleşik hareketi olarak yürümektedir." Yazının devamında kısaca sınıfsal kategorilerden bahsedip Aybar yönetiminin eleştirisine geçerek ve "sınıfsal etkenleri bir de seçimleri kazanma, oy toplama kaygısı eklenince sosyalist çizgiyi muhafaza edebilmek daha da zorlaşmaktadır" diye yazar. Boran'a göre sosyalist bir partinin öncelikli hedefi kitleleri bilinçlendirmektir. Oyların artması önemli bir gelişmedir, ancak mesele sadece iktidara gelmekle sınırlanmaz. TİP, ortaya çıktığı dönemdeki birtakım koşullar nedeniyle "... savunduğu politik çizgi itibarıyla sosyalist doğrultuda bir parti, ama çalışmalarının ve örgütlenmenin niteliği bakımından sosyalist bilinç ve disiplini seviyesine gerektiği kadar ulaşamayan bir parti"dir bu nedenle;

"... seçimlere girmek ve seçimleri kazanmak, oyları en kısa zamanda en büyük hızla artırmak, bu işin başarılmasında bir sosyalist parti için vazgeçilmez sayılan şartlar bir kenara itilerek ön plâna alındı mı, işte o zaman sosyalist rotadan kaymalar başlar. Örgütü ve örgütlü çalışmaları güçlendirmek yerine, oy toplayacak sihirli sloganlar bulunması peşine düşülür. Parti çalışmalarının ve propagandasının ağırlık merkezi temel sosyal yapı, sömürü düzeni ve sınıf ilişkilerin meseleleri yerinde üstyapı meselelerine kaydırılır; seçmenlerin duygusal tutkuları, şartlanmış diğer yargıları işlenerek oy toplama yoluna sapılır. Sosyalizmin bilimsel düşünme ve tartışma konu-

su haline gelir ve sosyalizm, bilimsel gerçeklerden çok genel bir insan sevgisini, soyut (yani sınıf ilişkilerinden ve sınıf açısından ele alınmaktan uzaklaşmış) bir hürriyet anlayışına dayandırılmaya başlar. Bilime dayandığı için bir toplum düzeni tipi olarak evrensel ve tek olan, bütün toplumlar için ergeç gerçekleşmesi tarihsel bir zorunluluk olarak görülen sosyalizm anlayışı gitgide arka plana düşer; sosyalizmin, sosyalizme giden yöntemler de, uygulamada ve biçimde kendini gösteren çeşitliliği üzerine gittikçe daha ağır basılarak nihayet 'çeşitli sosyalizmler vardır' sonucuna kadar gidilir" (Boran, 1968: 8).

Boran, Aybar'ı eleştiriyor, onun siyaset tekniğini sosyalist mücadele açısından kusurlu ve yetersiz buluyordu. Yine de sorun sadece Aybar değildi. Türkiye'de işçi sınıfı toplam emekçi kesimler içerisinde azınlıktı. Mevcut işçi sınıfı üyeleri de Parti'ye sahip çıkıp kadroları doldurmamıştı. Bu nedenle Parti, "burjuva ideolojisine dönük" kesimlerin etkisine açık hale gelmişti. Aybar'ın kullandığı kavramlar ya da "sihirli sloganlar" ise sosyalizmin evrenselliği ile örtüşmemekle, sosyalizmin içeriğini buharlaştırmakla, kafa karışıklığına neden olmakla ve sosyalist kavramları içi boş sloganlara dönüştürmekle itham ediliyordu. "Türkiye Sosyalizmi" de ne demekti, sosyalizmin Türkiyelisi, İranlısı, Meksikalısı olur muydu? Peki, ya "güleryüzlü sosyalizm" ne demekti, "çirkin yüzlü sosyalizm" diye bir şey mi vardı? Listeyi uzatmak mümkün; ancak, TİP içerisinde yaşanan ayrışma yaklaşık bir yıl kadar gerilimli bir biçimde devam etti ve Aybar'ın önce başkanlıktan sonra Parti'den istifasıyla bitti. TİP ise 12 Mart 1971 Muhtırası ile kapatıldı.

1960'ların sonuna doğru gelindiğinde Türkiye'deki sosyalist çevrelerin çoğu, sosyalizme parlamenter demokrasi yoluyla geçileceğine duydukları inancı giderek kaybetti ve siyasete olan inançları zayıfladı. Bunda dünyadaki gerilla hareketlerinin bazı ülkelerde iktidarı ele geçirmiş olmasının da etkisi

vardı. Türkiye’de ise TİP, Aybar’ın yörüngesini çizmeye çalıştığı sol-popülist siyasetten Leninist kadro partisi siyasetine kayıyordu. Mihri Belli’nin görüşlerinden neşet eden gençlik hareketi ise silahlı mücadeleye yönelmiş ve kır-kent gerillası şeklinde ayrıışmıştı. Sol içerisinde 1960’ların sonlarına kadar bir entelektüel düzeyde sürdürülen tartışmalara olanak sağlayan kamusal alan büyük ölçüde ortadan kalkmış, bunun yerine bir tür anti entelektüalizm ortaya çıkmış, sol gençlik hareketlerinin önemli bir kısmı, başta da Dev-Genç, siyasi tutum olarak oportünist, revizyonist olarak damgaladıkları kesimlere saldırmayı, onlara şiddetle mukabele etmeyi ve ihanetle suçlamayı benimsemişti.

Aybar sol içerisinde yaşanan kırılmaları, çatışmaları ve tasfiyecilik hareketlerini Amerikan operasyonu olarak yorumluyordu. Bahsettiği ‘ortaklık’ çalışmakta, Amerikan emperyalizmi ve yerli ortakları sola, solun içerisinde büyük bir komplo kurmaktaydı:

“... 1968’de CIA ajanları Türkiye’de cirit atıyorlardı. Solun çanına ot tıkamaya kararlıydılar. TİP’in Meclis’e girmeyi başarması Amerika’yı çileden çıkarmıştı. Elçileri Komer Türkiye’den ayrılırken, diplomatik kuralları hiçe sayarak, ‘Türk halkı Amerika’yı seviyor; bir tek düşmanımız var: Türkiye İşçi Partisi’ diyecekti. Bir büyükelçinin ülkemizin içişlerine böyle açıkça burnunu sokması, Kurtuluş Savaşı Türkiye’sinin nerelere geldiğini ortaya koyuyordu. Ama bu açıklama hiçbir tepki görmedi. Hatırladığım kadarıyla, basın elçinin sözlerini yorumsuz verdi. Kurtuluş Savaşı Türkiye’sinde artık bu gibi şeyler tepkiye yol açmıyordu. Atatürk’ün Tam Bağımsızlık ilkesini hiçbir yetkili ağzına almıyordu. Onu yalnız bizler, Türkiye İşçi Partilileri savunuyorduk; hem de canla başla... Amerika’nın komplolar hazırladığı, taşlı sopalı saldırıların dışında yeni oyunlar peşinde olduğu seziniyordu.

Partiye yeni yazıldığını sonradan öğrendiğim bir genç Adana, İçel ve Hatay örgütlerimizi dolaşıyor ve yöneticilere benim tarafından görevlendirildiğini ve partiye silah sağlamak için Suri-

ye'ye geçeceğini, getireceği silahlar için hazırlık yapmalarını söylüyordu. Bu çok kaba bir tertipti. Üstelik yönetici arkadaşlarımız uyanık kişilerdi. Haber verdiler. Acemi çaylağı çağırdık ve hemen partiden istifa etmesini istedik. Önce direndi. Çaresiz kalınca, bastı imzayı, ortadan kayboldu. Sanıyorum bu yolun sökmeyeceği anlaşıldı ve dolaylı bir plan üzerinde karar kılındı: Gençler sosyalizmin demokratik yoldan gerçekleştirilemeyeceğine ve silahlı mücadeleden başka yol olmadığına inandırılacaktı. Önce silahlı mücadeleyi öngören Marksist-Leninist kitapların Türkçeye çevrilmesine, serbestçe satılmasına göz yumuldu. Bir anda kitapçı dükkânları Lenin'in, Stalin'in, Mao'nun, Guevara'nın kitaplarıyla dolup taştı. Meydanlarda sergiler açıldı. Taksim'de biri Sular İdaresi önünde, biri Rum kilisesi önünde kurulan tezgâhlarda ekmek peynir gibi satıldı. Hatta nasıl bomba yapılacağını açıklayan bir kitap bile vardı aralarında. İşin ilginç yanı da bir zamanlar soyulan portakalın kabukları orak-çekice benzediği gerekçesiyle harekete geçen savcılarımızın bu olaylara seyirci kalmalarıydı. Meclis'te bu değişikliğin nedenini sormuştum: 'Elbet 141, 142'nin uygulanmasını istemiyorum. Ama bu maddeler yürürlükteyken savcılar neden uygulamıyorlar?' demiştim. Böylece tezgâhlanan oyunun farkında olduğumuzu belirtmek istemişim.

Evet, Amerika yeni tezgâhlar peşindeydi. TİP'in büyümesinden, gençlerin koyduğu eylemlerden, DİSK'in kurulmasından çok tedirgindi Amerika. İleri karakolu durumunda olan bir ülkede solun hızla gelişmesine göz yumamazdı. Türkiye, gerçekten de Amerikan İmparatorluğu'na dahil ülkelerden biri ve en önemlilerinden biriydi. TİP'in Millet Meclisi'ndeki ilk konuşmasında, AP'li milletvekillerinin küfürleri arasında bunu vurgulamıştık" (Aybar, 2014: 509-510).

1945 yılında başlayan *civic*-politik mücadelenin en etkili uğrağı böylelikle sona ermiş oldu. Sosyalizmin insanlık idealine bütünüyle sahip çıkan ve bu konumunu hiç terk etmeyen Aybar'ın bu dönemde Türkiye ve sosyalist teori ile ilgili analizleri, dünyada güçlü olan sosyalist hareketlere yönelik eleştirileri ve Türkiye'deki siyasal alanla ilgili değerlendirmeleri, sosyalist siyasetlerin gerilemesine bağlı olarak etkisini yitirdi.

Türkiye sosyalist hareketleri ise TİP mirasını, Boran'ın merkezde yer aldığı bir çerçevede değerlendirmeyi, Aybar'ı ise saygıyla hatırlanan, uzak bir hatıra olarak anmayı tercih etti. Aybar, Marksist ortodoksinin en güçlü olduğu dönemde üst-yapının görece özerkliği ve sosyalist rejimlerin demokratik kurumlar tarafından sürdürülebileceğini vurgulaması bakımından, Türkiye sosyalist hareketlerinden ayrışır. Bu özerklik ve demokrasi vurgusuyla birlikte, Aybar'ın siyasetine yön veren ideolojik ve politik bağımsızlık konusu da bu 'hürriyet' davasıyla ilgiliydi. 12 Eylül 1980 darbesi Türkiye'deki sosyalist kesimleri "temizlemek" için saldırdığında, SSCB yıkılıp kapitalist blok "sosyalizm öldü" ilanını verdiğinde de Aybar politik konumunu korumaya ve sosyalizmin ilk deneylerindeki hatalardan öğrenilecek derslere odaklanmayı önemsiyordu.

TİP başkanlığı sırasında tüzüğün verdiği yetkileri Partili arkadaşlarını dinlemeyecek kadar sert bir kararlılıkla kullanması, Aren-Boran önderliğindeki Emek grubunun itirazlarını "beni anlamıyorsunuz" diyerek ötelemesini ve sürekli "ikna edilmeyi" istemesini bir kenara bırakacak olursak. Aybar'dan kalan mirasın özgün bir değeri olduğunu, özellikle 1980'lerin ortalarından sonraki yayımladığı kitaplarla bir hafızayı ve bazı tartışmaları sürdürülebilmek için önemli yollar açtığını söyleyebiliriz. Sosyalizmin insan için olduğunu ısrarla vurgulayan Aybar'ın yatay örgütlenmede ısrar etmesi ve Leninist örgütlenme modelini Marksizm'den hareket ederek eleştirmesi, sadece kapitalist ve Amerikan emperyalizmine değil, 1968'ten itibaren Sovyet işgalciliğine ve emperyalizmine de karşı çıkmış olması; sosyalizm mücadelesinin demokrasi mücadelesi ile iç içe yürütülmesi gerektiğini vurgulaması; otoriter ve bürokratik sosyalist rejimlere yönelik eleştirileri, Türkiye'de gelişmiş bir işçi sınıfının var olduğunu savunmasına rağmen bu görüşünün kabul görmemiş olması ve ancak 15-16 Haziran 1970'te tarihindeki büyük işçi eylemleriyle Türkiye sosyalist hareketinin bunu kabul etmek zorunda kalması... ve

bütün eleştirilerinin sonuçlarını hayattayken görmüş olması ve “buna rağmen kimsenin çıkıp da ‘Yahu adam haklıymış’ dememesi”²² Türkiyeli bir sosyalist aydın olan Aybar için prelüüt kabul edilmelidir. Onu halen önemli ve dikkate değer bir isim olarak anmamıza neden olan şey ise “Kula Kulluk Yetsin Artık” sloganındaki seste gizlidir. Ne de olsa o ses, tarihsel mücadelede kendi yolunu açmaya devam ediyor.

²² Aybar 10 Temmuz 1995’te vefat eder. 21 Temmuz’da Cumhuriyet gazetesinde “Mehmet Ali Aybar Özel Eki” yayımlanır. Aybar’ın kızı Güllü Aybar (1995: 8), babasıyla ilgili duygularını ifade ederken Aybar’ın haklılığının o hayattayken teslim edilmediğini söyler.

Kaynakça

- Akkurt, H. (2020) *Türkiye Solunda Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmaları*, İstanbul: İmge.
- Alpman, P. S.; H. Erbaş (2018) "Behice Boran: Gelişme Sorunsalı Bağlamında Sosyalist Paradigmanın Sosyolojik Temsili", *Türkiye'de Gelişim/Kalkınma Yazınından Bir Seçki* içinde, der. H. Erbaş, Ankara: Palme.
- Anday, M. C. (1965) "Değişik Üzüntüler", *Yön*, 142, link: tustav.org [04. 2021].
- Aren, S. (1993) *TİP Olayı 1961-1971*, İstanbul: Cem.
- Aren, S. (2006) "TİP Deneyimi ve Günümüz Sosyalist Partileri", *Türkiye İşçi Partisi: Parlamento'da 40. Yıl (Sempozyum/Panel/Söyleşi)* içinde, İstanbul: TÜSTAV.
- Aren, S. (2006) *Puslu Camın Ardından*, İstanbul: İmge.
- Atay, K. (2021) *Serteller*, İstanbul: İletişim.
- Atılgan, G. (2003) *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, İstanbul: Yordam.
- Avcıoğlu, D. (1962) "Türkiye İşçi Partisi'ne Dair", *Yön*, 50, link: tustav.org- <https://bit.ly/3en5pxk> [01.04.2021].
- Avcıoğlu, D. (1966) "TİP'e Dair..", *Yön*, 168, link: tustav.org- <https://bit.ly/2Pv5TsO> [04.2021].
- Aybar, G. (1995) "Babam için...", *Cumhuriyet Gazetesi: Mehmet Ali Aybar Özel Eki* içinde, 21 Temmuz, 9.
- Aybar, G. (1995) "Babam için...", *Cumhuriyet Mehmet Ali Aybar Özel Eki* içinde, 21 Temmuz-Cuma, 8.
- Aybar, M. A. (1945) "Yarının Barış Düzeni Hakkında Düşünceler", *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 11/1-2, 197-224, link: <https://bit.ly/2OIGawJ> [01.04.2021].
- Aybar, M. A. (1945/1968a) "Kağıt Üzerinde Demokrasi", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)* içinde, der. K. Sülker, T. Tükel, İstanbul: Gerçek.
- Aybar, M. A. (1945/1968b) "Kağıt Üzerinde Demokrasinin Havası, İdaresi ve Halkı", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)* içinde, der. K. Sülker, T. Tükel, İstanbul: Gerçek.
- Aybar, M. A. (1945/1968c) "Romantik ve Mücerret (Soyut) Demokrasi", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)* içinde, der. K. Sülker, T. Tükel, İstanbul: Gerçek.

- Aybar, M. A. (1945/1968d) "Bir Gün Sabah Olursa", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)* içinde, der. K. Sülker, T. Tükel, İstanbul: Gerçek.
- Aybar, M. A. (1945/1968f) "Kafa Düşünmek İçindir", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)* içinde, der. K. Sülker, T. Tükel, İstanbul: Gerçek.
- Aybar, M. A. (1945/1968g) "Üniversite Gençliği İle Hasbihal", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)* içinde, der. K. Sülker, T. Tükel, İstanbul: Gerçek.
- Aybar, M. A. (1946/1968h) "Yeni", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)* içinde, der. K. Sülker, T. Tükel, İstanbul: Gerçek.
- Aybar, M. A. (1948) "İleri Değil, Geri Gittik", *Zincirli Hürriyet*, 5 Şubat, link: [tustav.org- https://bit.ly/3ai8ZaP](https://bit.ly/3ai8ZaP) [01.04.2021].
- Aybar, M. A. (1948/1968e) "İnönü Demokrasisi", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)* içinde, der. K. Sülker, T. Tükel, İstanbul: Gerçek.
- Aybar, M. A. (1960/1968h) "Cemal Gürsel'e Mektup", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)* içinde, der. K. Sülker, T. Tükel, İstanbul: Gerçek.
- Aybar, M. A. (1965) "Güvenoyu müzakereleri ile ilgili konuşması", *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 2, Cilt 1, Toplantı 1, Birleşim 7, kısa link: <https://bit.ly/3mqvXje> [8.12.2020].
- Aybar, M. A. (1968) *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)*, haz. K. Sülker, T. Tükel, İstanbul: Gerçek.
- Aybar, M. A. (1970) "Sosyalizmin Meseleleri 2: Çelişkilerin Özgüllüğünden Yolların Çeşitliliğine", *Forum*, sayı: 375, 5-16.
- Aybar, M. A. (2003) "Müdafaam", *Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaları ve Mektupları* içinde, haz. B. Ünlü, İstanbul: İletişim.
- Aybar, M. A. (2003) "Tam Bağımsızlık", *Atatürkçülük Nedir* içinde, İstanbul: İleri.
- Aybar, M. A. (2011) "TEP Yanlısı Bağımsız Türkiye'ye Yanıt", *Neden Sosyalizm* içinde, İstanbul: İletişim.
- Aybar, M. A. (2014) *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*, İstanbul: İletişim.
- Aybar, M.A. (1959/2003) "Sevgili kardeşim [Zekeriya Sertel'e Mektup], *Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaları ve Mektupları (1946-1961)* içinde, haz. B. Ünlü, İstanbul: İletişim.

- Aydın, S. (1998) "Millî Demokratik Devrim'den 'Ulusal Sol'a Türk solunda özgücü eğilim", *Toplum ve Bilim*, 78, 59-91.
- Başgil, A. F. (2007) *Din ve Laiklik*, İstanbul: Yağmur.
- Başgil, A. F. (2008) *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, İstanbul: Yağmur.
- Belge, M. (1985) "Türkiye İşçi Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – Cilt: 8 içinde*, İstanbul: İletişim.
- Belge, M. (2008: 33) "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 8: Sol içinde*, edi. M. Güntekin, T. Bora, İstanbul: İletişim.
- Berkes, N. (1965) "Sosyalizm ve İslamiyet Üzerine", *Yön*, 140, link: tustav.org-https://bit.ly/3dPIWz [04.2021].
- Berkes, N. (1966) "Doğu ve Doğuculuk Modası", *Yön*, 147, link: tustav.org-https://bit.ly/3etxS11 [04.2021].
- Birand, M. A. vd. (1991) *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Bloch, E. (2007) *Umut İlkesi 1*, çev. T. Bora, İstanbul: İletişim.
- Bora, T. (2017) "Uzmanlaşma ile Popülerizasyon Arasında Aydın", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler içinde*, edi. T. Bora, M. Güntekin, İstanbul: İletişim.
- Bora, T. (2017) *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim.
- Boran, B. (1968c) "Sosyalist Hareketin Sorunları (T.İ.P.'nin Durumu)", *Tüm*, 1, 8, link: tustav.org-https://bit.ly/3xxV7mV [04.2021].
- Boran, B. (1992) *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul: Sarmal.
- Boran, B. (2010a) "Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz", *Behice Boran - Cilt: 1 içinde*, İstanbul: TÜSTAV.
- Boran, B. (2010b) "Metot Açısından Feodalite ve Mülkiyet II: Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi", *Behice Boran - Cilt: 1 içinde*, İstanbul: TÜSTAV.
- Emrence, C. (2006) *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim.
- Eroğul, C. (2006) "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71" *Geçiş Sürecinde Türkiye içinde*, eds. I.C. Schick, E.A. Tonak, İstanbul: Belge.
- Eroğul, C. (2013) *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul: Yordam.
- Gökmen, Ö. (1998) "Çok-Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim*, 78, 161-186.
- Gramsci, A. (2014) *Hapishane Defterleri: Cilt 4*, edi. J. A. Buttigieg, çev. B. Baysal, İstanbul: Kalkedon.

- Hilav, S. (2008) "Asya-Tipi Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar", *Felsefe Yazıları* içinde, İstanbul: YKY.
- İslamoğlu, H., Ç. Keyder (1977) "Osmanlı tarihi nasıl yazılmalı: Bir öneri", *Toplum ve Bilim*, 1, 49-80.
- Karpat, K. (1959) *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton: Princeton University (Türkçe çevirisi: (1996) *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: Afa.)
- Keyder, Ç. (2014) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim.
- Koçak, C. (2017) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Cilt 2, İstanbul: İletişim.
- Mert, N. (2007) *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul: Selis.
- Mert, N. (2019) "Demokrasimizin sahte kahramanları" *Independent Türkçe*, (27 Mayıs 2019), link: <https://bit.ly/3vIFxmI> [04.2021].
- Meşe, E. (2016) *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, İstanbul: İletişim.
- Mumcu, U. (2019) *Mehmet Ali Aybar ile Söyleşi: Sosyalizm ve Bağımsızlık*, um:ag: Ankara.
- Ömer, İ. (1966) "Doğu Tipi Derebeylik Teorisi", *Yön*, 145, link: [tustav.org- https://bit.ly/3sNyUO8](https://bit.ly/3sNyUO8) [04.2021].
- Pamuk, Ş. (2007) *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: İş Bankası.
- Pamuk, Ş. (2018) *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Satlıgan, N. (2003) "Avrupa Komünizmi ile Klasik Marksizm Arasında Mehmet Ali Aybar" *Özgürleşmenin Sorunları* içinde, ed. G. Vassaf, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Sertel, Y. (2008) *Nazım Hikmet ve Serteller*, İstanbul: Everest.
- Şener, M. (2015) *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*, İstanbul: Yordam.
- Timur, T. (2010) *Osmanlı Çalışmaları: İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, Ankara: İmge.
- Timur, T. (2013) *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge.
- Topuz H. (1973) *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek.
- Tunaya, T. Z. (1999) *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 2, İstanbul: İletişim.
- Tunçay, M. (2009) *Türkiye'de Sol Akımlar*, Cilt 1, İstanbul: İletişim.
- Tüfekçi, E. (1966) "Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı?", *Yön*, 175, link: [tustav.org- https://bit.ly/3nt05fY](https://bit.ly/3nt05fY) [04.2021].
- Tüfekçi, E. (1966) "Doğu'da Olmak Nedir", *Yön*, 147, link: [tustav.org- https://bit.ly/3etxSl1](https://bit.ly/3etxSl1) [04.2021].

- Tüfekçi, E. (1966) "Gene 'Sosyalizm ve İslamiyet' Üzerine", *Yön*, 146, link: [tustav.org- https://bit.ly/3sWekeA](https://bit.ly/3sWekeA) [04.2021].
- Türkiye İşçi Partisi Programı (1964), İstanbul: Ersa, link: [tustav.org- https://bit.ly/3xoB75V](https://bit.ly/3xoB75V) [01.04.2021].
- Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü (1969), TİP Genel Merkezi: Ankara, link: [tustav.org- https://bit.ly/2QNUfJI](https://bit.ly/2QNUfJI) [01.04.2021].
- Uyar, H. (2001) *Vatan Cephesi*, İstanbul: Büke.
- Ünlü, B. (2002) *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*, İstanbul: İletişim.
- Ünlü, B. (2003) "Sunuş", *Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaları ve Mektupları* içinde, haz. B. Ünlü, İstanbul: İletişim.
- Varuy, N. (2010) *Türkiye İşçi Partisi: Olaylar-Belgeler-Yorumlar (1961-1971)*, İstanbul: Sosyal Tarih.
- Yalman, A. E. (1970) *Yakın Târihte Gördüklerim, Geçirdiklerim 1922-1944 (3. Cilt)*, İstanbul: Rey, s. 305.
- Yetkin, Ç. (1997) *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Yetkin, M. (2018) *Meraklısı İçin Casuslar Kitabı*, İstanbul: Doğan.
- Yön (1961) "Bildiri", *Yön*, 1/1, 20 Aralık, link: [tustav.org- https://bit.ly/3x6Obwy](https://bit.ly/3x6Obwy) [04.2021].
- Zürcher, E. J. (2003) *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, çev. G. Çağalı-Güven, İstanbul: İletişim.